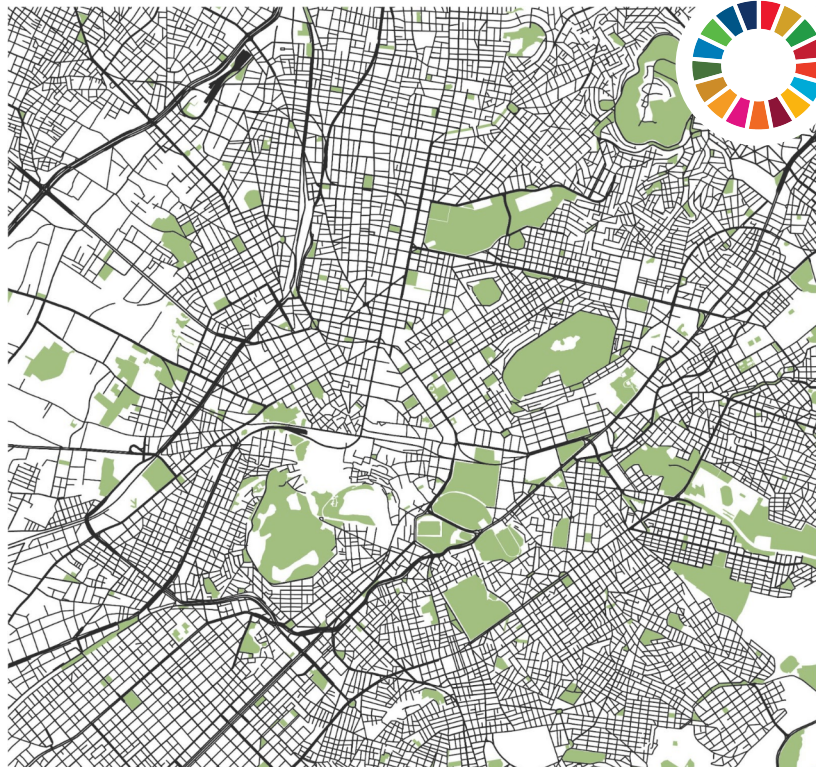

**ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ**

ATHENS UNIVERSITY
OF ECONOMICS
AND BUSINESS

ΣΤΟΝ ΔΡΟΜΟ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΣΤΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ

**ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Θ. ΚΟΛΛΙΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΦΡΟΔΙΤΗ Π. ΧΑΛΟΥΛΑΚΟΥ**

ΑΘΗΝΑ, 2024

Διπλωματική διατριβή

Υποβληθείσα προς μερική εκπλήρωση των απαραίτητων προϋποθέσεων
για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Διπλώματος με τίτλο:

Οικονομικά και Δίκαιο στις Ενεργειακές Αγορές

Υπεύθυνη Καθηγήτρια

Φοίβη Κουντούρη

Καθηγήτρια Περιβαλλοντικών Οικονομικών και Αειφόρου Ανάπτυξης,
Σχολή Οικονομικών Επιστημών του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών

Συνεξεταστές Καθηγητές

Γεώργιος Χάλκος

Καθηγητής Οικονομικής Φυσικών Πόρων,
Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Νικόλαος Χατζησταμούλου

Επίκουρος Καθηγητής Οικονομικών,
Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Πατρών

Δήλωση συγγραφέων

«Οι κάτωθι αναγραφόμενοι βεβαιώνουμε ότι το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην Διπλωματική διατριβή είναι αποκλειστικά δικό μας.

Πληροφορίες και υλικό που περιέχονται στη Διπλωματική διατριβή και έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί».

Παναγιώτης Κολλιόπουλος

Τοπογράφος Μηχανικός Ε.Μ.Π.
Smart & Sustainable City Planner

Αφροδίτη Χαλουλάκου

Νομικός Α.Π.Θ.
Κτηματολόγιο Αθηνών

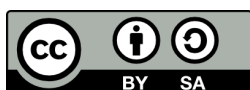

Εικόνα εξωφύλλου:

Αποτελεί σύνθεση δύο εικόνων. Η εικόνα του χάρτη της Αθήνας αποκτήθηκε από την Depositphotos ([εδώ](#)) και χρησιμοποιήθηκε βάσει της σχετικής τυπικής άδειας. Η εικόνα του χρωματικού τροχού των Στόχων Αειφόρου (Βιώσιμης) Ανάπτυξης λήφθηκε από τη σχετική επίσημη ιστοσελίδα των UN ([εδώ](#)) και χρησιμοποιήθηκε σύμφωνα με τις σχετικές οδηγίες.

Το περιεχόμενο της Διπλωματικής διατριβής και οι απόψεις/επιχειρήματα που αναφέρονται δεν έχουν εγκριθεί από τα UN και δεν αντικατοπτρίζουν τις απόψεις των UN ή των αξιωματούχων τους ή των κρατών μελών.

Επισκεφθείτε ([εδώ](#)) την επίσημη ιστοσελίδα των UN για τους Στόχους Αειφόρου (Βιώσιμης) Ανάπτυξης.

Οι συγγραφείς της παρούσας Διπλωματικής διατριβής με τίτλο «Στον δρόμο προς την αστική βιωσιμότητα» παρέχουν άδεια χρήσης σύμφωνα με το πρότυπο CC BY - SA 4.0. Μπορείτε να δείτε τα χαρακτηριστικά του προτύπου άδειας χρήσης ([εδώ](#)).

Τιμής ένεκεν

*«Το καθήκον είναι... όχι τόσο να δούμε αυτό που κανείς δεν έχει δει,
αλλά να σκεφτούμε αυτό που κανείς δεν έχει σκεφτεί,
σχετικά με αυτό που όλοι βλέπουν.»*

Erwin Schrödinger

(Νόμπελ Φυσικής, 1933)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ευχαριστίες.....	vi
Περίληψη.....	vii
Abstract.....	viii
Εννοιολογικός χάρτης διατριβής.....	x
Λίστα ακρωνυμίων διατριβής.....	xi
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
1. ΑΝΑΛΥΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ	
1.1 Η αρεταϊκή ηθική και το κοινό μας σπίτι.....	2
1.2 Η αρετή της δικαιοσύνης και η διανεμητική δικαιοσύνη.....	6
1.3 Αρχές διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου και ενδογενεακή/διαγενεακή δικαιοσύνη.....	9
1.4 Ελεύθερη αγορά, επιχειρηματική ευθύνη και θεωρία της νομιμότητας.....	13
1.5 Καινοτομία.....	18
2. Η ΑΕΙΦΟΡΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΩΣ ΜΕΣΟ ΠΡΟΣ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	
2.1 Βιωσιμότητα, αειφόρος ανάπτυξη και θεσμική ποιότητα.....	22
2.2 Από την ανάπτυξη ως οικονομική μεγέθυνση στην αειφόρο ανάπτυξη.....	24
2.3 Ορόσημα για την αειφόρο ανάπτυξη μετά την έκθεση της Επιτροπής Brundtland.....	27
2.4 Η «Ατζέντα 2030» και οι μετρήσιμοι SDGs.....	30
3. Η ΑΕΙΦΟΡΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΕΥ	
3.1 Ενωσιακό κανονιστικό πλαίσιο για την αειφόρο ανάπτυξη.....	34
3.2 Κανονιστική συμμόρφωση επιχειρήσεων, ESG κριτήρια και πρόσφατες Οδηγίες.....	41
3.3 Η προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τους SDGs.....	46
3.4 Παρακολούθηση προόδου προς τους SDGs από την Eurostat.....	51
4. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ	
4.1 Ο ανταγωνισμός των επιχειρήσεων - Σχολές ανταγωνισμού.....	55
4.2 ESME - Ευρωπαϊκή Πολιτική ανταγωνισμού.....	59
4.3 Η ΗCC για τη σχέση ελεύθερου ανταγωνισμού και αειφόρου ανάπτυξης.....	62
4.4 Η πρωτοβουλία της ΗCC για την αειφόρο ανάπτυξη.....	64
5. ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ	
5.1 Δημόσιες συμβάσεις και κρατικές ενισχύσεις στην ΕΥ - Η ΕΑΔΗΣΥ.....	67
5.2 GPP - Κριτήρια.....	70
5.3 Κανονιστικό πλαίσιο που σχετίζεται με τις GPP.....	73
5.4 Από το Green budgeting στο SDG budgeting.....	78

6. ΑΣΤΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

6.1 Τοπική διακυβέρνηση - Δημοσιονομικά χαρακτηριστικά και επιχειρηματικότητα ΟΤΑ.....	81
6.2 Έξυπνες και βιώσιμες πόλεις.....	85
6.3 Τοπικοποίηση των SDGs σε επίπεδο πόλης.....	88
6.4 Ανοικτή αστική καινοτομία και επιχειρηματική ηθική.....	91
ΣΥΝΟΨΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	95
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.....	100
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ.....	102
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	106

Ευχαριστίες

Αισθανόμαστε την υποχρέωση να ευχαριστήσουμε πολλούς, οι οποίοι με κάποιο τρόπο, άμεσα ή έμμεσα, συνέβαλαν στην παρούσα διατριβή.

Θα ξεκινήσουμε, εκφράζοντας θερμές ευχαριστίες και ευγνωμοσύνη στην υπεύθυνη καθηγήτρια μας κ. Φοίβη Κουντούρη. Στο πέρασμα των χρόνων έχουμε ωφεληθεί στο μέγιστο βαθμό από την υψηλού επιπέδου εμπειρία της και τις πλούσιες και πολύπλευρες γνώσεις της που μας μετέδωσε με την ανοικτότητά της. Το πάθος και η αγάπη της για την αειφορία αποτέλεσε, αποτελεί και θα αποτελεί για εμάς οδηγό στην κοινή μας προσπάθεια για ένα καλύτερο μέλλον για όλους.

Οι σκέψεις μας και οι ιδέες μας, επί θεμάτων που πραγματευόμαστε στη διατριβή, εμπλουτίστηκαν μέσα από χρήσιμο υλικό και ιδιαίτερα στοχευμένες συζητήσεις που είχαμε κατά τη διάρκεια των μαθημάτων του μεταπτυχιακού προγράμματος με τους καθηγητές μας, κ. Αστέρι Πλιάκο, κ. Παντελή Βογιατζή και κ. Conrad Landis. Τους ευχαριστούμε θερμά για τις συμβουλές, την ουσιαστική συνδρομή και την θετική τους στάση απέναντι σε εμάς και το έργο μας.

Δεν μπορούμε να παραλείψουμε από τις ευχαριστίες τους καθηγητές κ. Γεώργιο Χάλκο και κ. Νικόλαο Χατζησταμούλου των οποίων το επιστημονικό έργο υπήρξε χρήσιμο για εμάς, τους υπόλοιπους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος καθώς και τους συναδέλφους - συμφοιτητές για τις ανταλλαγές γνώσεων, τεκμηριωμένων απόψεων και ιδεών.

Ειλικρινείς ευχαριστίες θα θέλαμε να εκφράσουμε στις οικογένειές μας για τη στήριξη, τη συνεχή ενθάρρυνση και την υπομονή τους. Τέλος, ως συν - συγγραφείς της παρούσας διατριβής εκφράζουμε τις ευχαριστίες ο ένας προς τον άλλον για την άψογη συνεργασία, κατανόηση και σεβασμό που είχαμε κατά τη διαδικασία εκπόνησής της.

Περίληψη

Ο **σκοπός** εκπόνησης της παρούσας διατριβής είναι η αναζήτηση, συλλογή και ανάλυση υποστηρικτικών ιδεών, αρχών και εννοιών για την αντιμετώπιση των θεσμικών, οικονομικών, κοινωνικών, περιβαλλοντικών προκλήσεων στα σύγχρονα αστικά περιβάλλοντα και για τη μετάβαση τους στη βιωσιμότητα. Αχνοφαίνεται μια προσπάθεια σύνθεσης αυτών των ιδεών, αρχών και εννοιών με **απώτερο σκοπό** να αποτελέσει η παρούσα διατριβή τη βάση για επόμενα βήματα δόμησης ενός ολοκληρωμένου εννοιολογικού μοντέλου παρακολούθησης και αξιολόγησης της μελλοντικά ορισμένης αστικής βιωσιμότητας, μιας και ακόμα δεν υφίσταται σαφής και επίσημος ορισμός της. Για την εκπόνηση της παρούσας διατριβής χρησιμοποιήθηκε η **μεθοδολογία** “desk research”. Έτσι οι ιδέες, αρχές και έννοιες που αναλύονται και διασυνδέονται περισυλλέχθηκαν μέσω δευτερογενούς έρευνας στην διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία (βιβλία, επιστημονικά άρθρα, μελέτες, κ.α.).

Στο **1ο κεφάλαιο** αναλύονται κρίσιμες έννοιες για την αειφόρο ανάπτυξη. Η αρεταϊκή ηθική του Αριστοτέλη, η αρετή της δικαιοσύνης, η διανεμητική δικαιοσύνη από τον Αριστοτέλη στον Rawls, η σχέση αρχών διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου με την έννοια της ενδογενεακής/διαγενεακής δικαιοσύνης, το μοντέλο της ελεύθερης αγοράς, η CSR και η επιχειρηματική ηθική στα πλαίσια της θεωρίας της νομιμότητας και στο τέλος η καινοτομία.

Το **2ο κεφάλαιο** ξεκινά με τον ορισμό της αειφόρου ανάπτυξης και της βιωσιμότητας και αναλύεται η έννοια της θεσμικής ποιότητας. Στη συνέχεια αναλύονται διάφορες διαχρονικά προσεγγίσεις της ανάπτυξης και καταγράφονται τα σημαντικότερα ορόσημα για την αειφόρο ανάπτυξη, φτάνοντας στην «Ατζέντα 2030», τους μετρήσιμους SDGs και μεθοδολογία μέτρησής τους.

Στο **3ο κεφάλαιο** καταγράφεται το κανονιστικό πλαίσιο της EU για την αειφόρο ανάπτυξη, τα ESG κριτήρια και οι υποχρεώσεις κανονιστικής συμμόρφωσης των επιχειρήσεων. Αναλύεται η προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τους SDGs και σημαντικά ερευνητικά ευρήματα, από την καθηγήτρια Φοίβη Κουντούρη και την ομάδα της, με τα οποία επικυρώνονται οι στενές σχέσεις EGD - SDGs καθώς και η σημασία της καινοτομίας στην επίτευξή τους. Τέλος, γίνεται αναφορά στην παρακολούθηση της πορείας της EU προς τους SDGs από τη Eurostat.

Στο **4ο κεφάλαιο** αναλύονται σχολές ανταγωνισμού, καθώς και η Ευρωπαϊκή Πολιτική ανταγωνισμού στο πλαίσιο της ESME, παρατίθεται η σχέση ελεύθερου ανταγωνισμού - αειφόρου ανάπτυξης σύμφωνα με την HCC και γίνεται αναφορά στην πρωτοβουλία της HCC για την καινοτομία και την αειφόρο ανάπτυξη, με νομική ασφάλεια για τις επιχειρήσεις, στα πλαίσια του δικαίου του ανταγωνισμού.

Στο **5ο κεφάλαιο** αναλύεται η σχέση δημοσίων συμβάσεων - κρατικών ενισχύσεων στην EU, διερευνώνται προβλήματα και πιθανές λύσεις σχετικά με τις δημόσιες συμβάσεις στην Ελλάδα και αναφέρεται ο ρόλος της ΕΑΔΗΣΥ. Στη συνέχεια μελετώνται οι GPP το κανονιστικό πλαίσιο και η θέσπιση

κριτηρίων για την προώθησή τους. Στο τέλος προτείνεται η μετατόπιση από την κατάρτιση προϋπολογισμών με βάση περιβαλλοντικά και κλιματικά κριτήρια στην κατάρτιση προϋπολογισμών με γνώμονα την επίτευξη των SDGs.

Στο **6ο κεφάλαιο** φτάνουμε στη σύνδεση καινοτομίας και αστικής βιωσιμότητας. Κάνουμε αναφορά στα δημοσιονομικά χαρακτηριστικά και την επιχειρηματική δραστηριότητα των ΟΤΑ εντός του πλαισίου της τοπικής διακυβέρνησης. Αναλύουμε τη σύγχρονη έννοια των έξυπνων και βιώσιμων πόλεων και εξηγούμε την έννοια της τοπικοποίησης των SDGs σε επίπεδο πόλης. Συνεχίζουμε με την έννοια της ανοικτής καινοτομίας και τον ιδιαίτερο ρόλο της ειδικά για τη νεοφυή επιχειρηματικότητα στο πολύ κατάλληλο για αυτή αστικό περιβάλλον. Καταλήγουμε από εκεί που ξεκινήσαμε, δηλαδή στη σημασία της επιχειρηματικής ηθικής και της αρεταϊκή ηθικής στον δρόμο προς την αστική βιωσιμότητα.

Λέξεις κλειδιά: Αστική βιωσιμότητα, Αειφόρος (Βιώσιμη) ανάπτυξη, Στόχοι Αειφόρου (Βιώσιμης) Ανάπτυξης - SDGs, Αρεταϊκή ηθική, Διανεμητική δικαιοσύνη, Ενδογενεακή/διαγενεακή δικαιοσύνη, Ελεύθερη αγορά, Θεωρία της νομιμότητας, Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη - CSR, Επιχειρηματική ηθική, Θεσμική ποιότητα, Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, - EGD, Κανονιστική συμμόρφωση, ESG κριτήρια, Ευρωπαϊκή Κοινωνική Οικονομία της Αγοράς - ESME, Ελεύθερος ανταγωνισμός επιχειρήσεων, Δίκαιο του ανταγωνισμού, Νομική ασφάλεια, Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις - GPP, Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης - ΟΤΑ, Έξυπνες και Βιώσιμες πόλεις, Τοπικοποίηση SDGs, Ανοικτή καινοτομία.

Abstract

The **purpose** of this dissertation is to explore, gather, and analyze supportive concepts, principles, and notions for addressing institutional, economic, social, and environmental challenges in contemporary urban environments. The aim is to facilitate their transition towards sustainability. An effort is made to synthesize these concepts, principles, and notions, with the **ultimate goal** of providing a foundation for building a comprehensive conceptual model for monitoring and assessing the future-defined urban sustainability. Currently, there is no clear and official definition of urban sustainability. The **methodology** employed for this dissertation is “desk research”. Concepts, principles, and notions were gathered through secondary research in International and Greek literature, including books, scientific articles, studies, etc.

The **1st chapter** analyzes critical concepts for sustainable development, including Aristotle's virtue ethics, justice virtue, distributive justice from Aristotle to Rawls, the relationship between principles of international environmental law and the concept of intragenerational/intergenerational justice, the free market model, CSR and business ethics within the framework of the legitimacy theory, concluding with an exploration of innovation.

The **2nd chapter** begins with defining sustainable development and sustainability, followed by an analysis of the notion of institutional quality. Various historical approaches to development are examined, highlighting key milestones in sustainable development, leading to the "Agenda 2030," measurable SDGs, and their measurement methodology.

The **3rd chapter** outlines the regulatory framework of the EU for sustainable development, ESG criteria, and businesses' regulatory compliance obligations. The European Commission's approach to SDGs and significant research findings by Professor Phoebe Koundouri and her team are discussed, emphasizing the close relationships between EGD - SDGs, as well as the importance of innovation in achieving them. The chapter concludes with a reference to Eurostat monitoring of the EU's progress towards the SDGs.

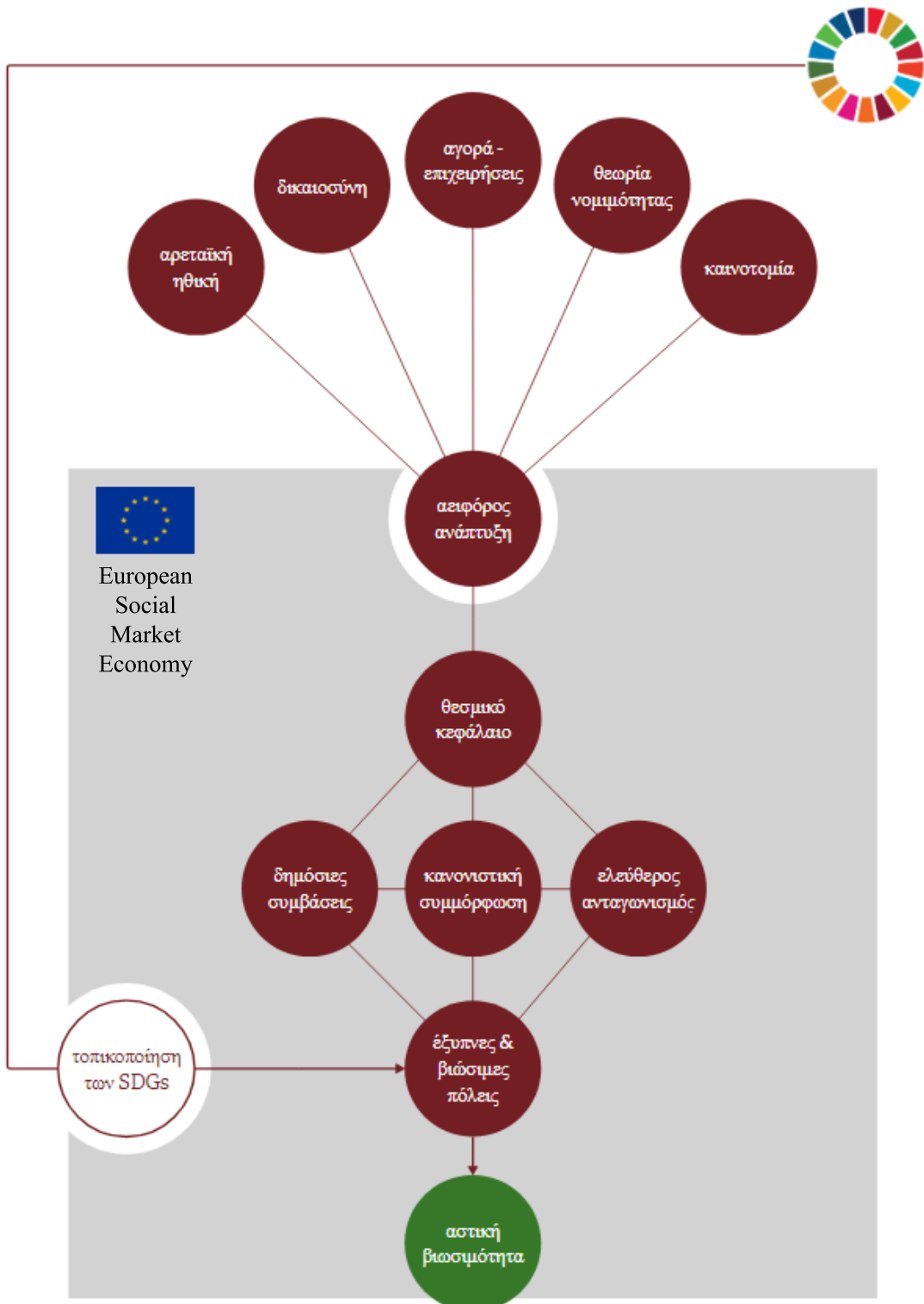
The **4th chapter** analyzes competition theories and European competition policy within the framework of the European Social Market Economy. The relationship between free competition and sustainable development according to the HCC is presented, along with an overview of HCC's initiative for innovation and sustainable development, with legal certainty for businesses within the framework of Competition law.

The **5th chapter** explores the relationship between public contracts and state aid in the EU, investigating issues and possible solutions regarding public contracts in Greece and referencing the role of the Hellenic Single Public Procurement Authority. The GPP, their regulatory framework, and the introduction of criteria for their promotion are then studied. Finally, a shift is proposed from budgeting based on environmental and climate criteria to budgeting focused on achieving the SDGs.

In the **6th chapter**, the connection between innovation and urban sustainability is examined. It includes a discussion on the financial characteristics and business activities of local government within the framework of local governance. The concept of smart and sustainable cities is analyzed, along with the SDGs localization at a city level. The concept of open innovation and its specific role in fostering entrepreneurship in urban environments are explored, leading back to the importance of business ethics and virtue ethics on the path to urban sustainability.

Keywords: *Urban sustainability, Sustainable development, Sustainable Development Goals - SDGs, Virtue ethics, Distributive justice, Intragenerational/intergenerational justice, Free market, Legitimacy theory, Corporate Social Responsibility - CSR, Business ethics, Institutional quality, European Green Deal - EGD, Regulatory compliance, ESG criteria, European Social Market Economy - ESME, Free competition, Competition law, Legal certainty, Green Public Procurement - GPP, Local government, Smart and Sustainable cities, SDGs localization, Open innovation.*

Εννοιολογικός χάρτης διατριβής

Λίστα ακρωνυμίων διατριβής

EU: European Union

CSR: Corporate Social Responsibility

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development

SDGs: Sustainable Development Goals

WEF: World Economic Forum

ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

UN: United Nations

IUCN: International Union for Conservation of Nature

UNEP: United Nations Environment Programme

UNESCO: United Nations Educational Scientific and Cultural Organization

WCED: World Commission on Environment and Development

UNFCCC: United Nations Framework Convention on Climate Change

COP: Conference of the Parties

NDCs: Nationally Determined Contributions

IAEG - SDGs: Inter Agency and Expert Group on SDGs indicators

SDSN: Sustainable Development Solutions Network

EEC: European Economic Community

ΣΕΕ: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση

EGD: European Green Deal

ESG: Environmental, Social & Corporate Governance

ESRS: European Sustainability Reporting Standards

CSRD: Corporate Sustainability Reporting Directive

NFRD: Non -Financial Reporting Directive

CSDDD: Corporate Sustainability Due Diligence Directive

ESME: European Social Market Economy

ΣΛΕΕ: Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

HCC: Hellenic Competition Commission

ΕΑΔΗΕΥ: Ενιαία Αρχή Δημοσίων Συμβάσεων

ΥΓΟΣ: Υπηρεσίες Γενικού Οικονομικού Συμφέροντος

ΕΣΗΔΗΣ: Εθνικό Σύστημα Ηλεκτρονικών Δημοσίων Συμβάσεων

ΚΗΜΔΗΣ: Κεντρικό Ηλεκτρονικό Μητρώο Δημοσίων Συμβάσεων

GPP: Green Public Procurement

ΕΣΔΕΑ: Εθνικό Σχέδιο Δράσης Ενεργειακής Απόδοσης

ΜΥΦΑΗ: Μητρώο Υποδομών και Φορέων Αγοράς Ηλεκτροκίνησης

ΟΤΑ: Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης

PFM: Public Financial Management

PEFA: Public Expenditure and Financial Accountability

ITU: International Telecommunication Union

ΤΠΕ: Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η νέα αφήγηση ή μετα-αφήγηση¹ αν προτιμάτε έναντι της πλανητικής πολυκρίσης που βιώνουμε και προσπαθούμε να αντιμετωπίσουμε, την οποία, όπως προειδοποιεί η επιστήμη, θα συνεχίσουμε να έχουμε απέναντί μας τα επόμενα πολλά χρόνια, θα μπορούσε να είναι εκείνη η μετα-αφήγηση που αφορά τις ορθές ανθρωπογενείς διαδικασίες και όχι ενδεχόμενα ουτοπικά αποτελέσματα ιστορικής ή μη φύσης. Πιθανότατα άλλωστε δε θα καταφέρουμε ποτέ να βρούμε μια παντοινή μετα-αφήγηση κάπου εκεί έξω, όπως νομίζαμε ότι είχαμε βρει με διάφορες μεγάλες αφηγήσεις του παρελθόντος. Συνειδητοποιούμε σταδιακά ως ανθρωπότητα ότι όλες οι μεγάλες αφηγήσεις ήταν κατά κάποιο τρόπο αυθαίρετες και μάλλον ανθρωπογενείς. Το παράδοξο είναι πως όντως χρειαζόμαστε τις μεγάλες αφηγήσεις για να μπορούμε να επιβιώνουμε αρμονικά μεταξύ μας στις επιμέρους κοινωνίες μας.

Οι σύγχρονες προκλήσεις, όμως, δεν αφορούν τις επιμέρους κοινωνίες μας αλλά την υπερσυνδεδεμένη παγκόσμια κοινωνία μας. Άρα, οι μεγάλες αφηγήσεις των επιμέρους κοινωνιών είναι χρήσιμες μεν αλλά δεν αρκούν, για να θέσουν τα όρια και να δείξουν τον δρόμο προς την αντιμετώπιση των παγκόσμιων συστημικών και αλληλεπιδρόντων προβλημάτων μας. Έτσι γεννάται το ερώτημα «Μπορούμε να δομήσουμε μια μετα-αφήγηση ορθών ανθρώπινων διαδικασιών που να είναι ικανή να θέσει τα όρια και να δείξει το δρόμο σε παγκόσμιο επίπεδο;».

Η απάντηση μάλλον είναι όχι, δεν μπορούμε, ειδικά όταν έχουμε τόσες πολλές διαφορετικές, ασυμβίβαστες προοπτικές. Φαίνεται σχεδόν αδύνατο να φτάσουμε ποτέ σε μια ικανοποιητική τελική μορφή ορθής μετα-αφήγησης. Ίσως, λοιπόν, αυτή η μετα-αφήγηση να μην είναι στατική. Να είναι απλά μια ανοικτή διαδικασία που να αφορά τη βελτίωση και την εξέλιξη της ίδιας της μετα-αφήγησης προς το καλύτερο. Αυτό είναι κάτι το εφικτό μιας και μπορούμε να δημιουργήσουμε μια καλή διαδικασία δυναμικής διαμόρφωσης της μετα-αφήγησης με κανόνες που να επιτρέπουν τη διαρκή καλοπροαίρετη αμφισβήτησή της και να διατηρούν ζωντανό τον πραγματικό διάλογο.

Το ακριβώς επόμενο ερώτημα που γεννάται είναι «Από πού και πώς να ξεκινήσουμε;». Η δική μας απάντηση σε αυτό το ερώτημα είναι η παρούσα διατριβή. Μπορούμε, δηλαδή, να ξεκινήσουμε από τις πόλεις, είτε γιατί είναι το φυσικό περιβάλλον του ανθρώπου ως πολιτικού όντος αν ακολουθήσουμε τη σκέψη του Αριστοτέλη, είτε γιατί είναι το κατάλληλο κοινωνικό επίπεδο για να λάβουμε τιμή ή κέρδος αν ακολουθήσουμε τη σκέψη του Χομπς. Σε κάθε περίπτωση και αποδεχόμενοι πως κινούμαστε κάπου μεταξύ αναγκαιότητας και τυχαιότητας, μπορούμε προς το παρόν να πορευτούμε έχοντας ως βάση για τη δυναμική διαμόρφωση της μετα-αφήγησής μας τους SDGs.

¹ Χρησιμοποιούμε το πρόθεμα «μετα» με την έννοια του «πίσω από» και όχι χρονικά. Η μετα-αφήγηση επομένως θα βρίσκεται πίσω από όλες τις επιμέρους αφηγήσεις, τώρα και στο μέλλον. Θα λειτουργεί ως συγκολλητική ουσία δίνοντας συνεχώς νέες πρακτικές απαντήσεις και λύσεις στις διαρκώς αναδυόμενες νέες προκλήσεις και προβλήματα του πραγματικού κόσμου που ήδη αγγίζουν και απειλούν την ίδια την ύπαρξη της ανθρωπότητας.

1. ΑΝΑΛΥΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

1.1. Η αρεταϊκή ηθική και το κοινό μας σπίτι

Στην παρούσα διατριβή θεωρούμε πως το ανώτερο αγαθό για τον άνθρωπο είναι η ευδαιμονία όπως την προσεγγίζει ο Αριστοτέλης. Η ευδαιμονία προϋποθέτει τις αρετές και ακολουθείται από την ηδονή (ευχαρίστηση). Απαιτεί την ύπαρξη όλων των αγαθών της ζωής μιας και ενδεχόμενη στέρηση τους οδηγεί τον άνθρωπο στην εξαθλίωση, γεγονός ικανό να φθείρει την ευδαιμονία (Χατζηκύρκου, 2011). Κάθε τέχνη, κάθε επιστημονική διαδικασία, κάθε απόφαση και κάθε πράξη μετά από σκέψη βασισμένη στον ορθό λόγο αποβλέπει σε κάποιο επιμέρους εξωτερικό από τον άνθρωπο αγαθό, το οποίο αποτελεί απλά το μέσο για την επίτευξη της ευδαιμονίας, χωρίς να είναι καθαυτό η ευδαιμονία.

Η τελεολογική αριστοτελική προσέγγιση θεωρεί πως η ηθικότητα έγκειται σε πράξεις που γίνονται από τον άνθρωπο, όχι επειδή είναι ορθές καθαυτές, αλλά επειδή τον φέρνουν πιο κοντά στην ευδαιμονία. Έτσι, η ευδαιμονία συλλαμβάνεται ως ένα σύνολο ικανοτήτων και δραστηριοτήτων ορθολογικού αυτοκαθορισμού, που εκδηλώνεται μέσα από τη διαρκή καλλιέργεια των αρετών του ανθρώπου (Μαστοράκη, 2018). Η ευδαιμονία χαρακτηρίζεται από τρεις βασικούς παράγοντες: α) είναι τέλειο αγαθό, δηλαδή ο άνθρωπος δεν την επιλέγει έναντι άλλων αγαθών, αλλά την επιθυμεί καθαυτή, β) είναι άυταρκες αγαθό, δηλαδή ακόμη κι αν είναι το μόνο αγαθό, είναι αρκετό για να δώσει αξία στη ζωή του ανθρώπου, γ) είναι μη συναριθμούμενο αγαθό, δηλαδή συμπεριλαμβάνει οποιοδήποτε άλλο ανθρώπινο αγαθό.

Τις αρετές ο Αριστοτέλης τις περιγράφει ως εκείνες τις ψυχικές διαθέσεις που είναι άξιες επαίνου και δεν τις έχει εκ φύσεως ο άνθρωπος, αλλά τις αποκτά. Τις διαχωρίζει σε διανοητικές και ηθικές. Με τις διανοητικές αρετές ο άνθρωπος προσεγγίζει την αλήθεια. Αποκτώνται μέσω διδασκαλίας και απαιτείται χρόνος και πείρα για την ανάπτυξή τους. Αναγνωρίζει πέντε διανοητικές αρετές: την τέχνη, την επιστήμη, το νου, τη σοφία και τη φρόνηση, η οποία όπως θα δούμε στη συνέχεια έχει μια πολύπλευρη σύνδεση με τις ηθικές αρετές. Για τις ηθικές αρετές δομεί τον ορισμό τους σε τέσσερις πυλώνες:

- Κάθε άνθρωπος έχει την ικανότητα να τις αποκτήσει μέσω του εθισμού του σε ηθικές πράξεις. Ο εθισμός προκύπτει ως αποτέλεσμα της ηδονής που αισθάνεται μετά από κάθε ηθική πράξη. Απαραίτητη προϋπόθεση για αυτό είναι ο άνθρωπος που κάνει επαναλαμβανόμενα τις ηθικές πράξεις να έχει την κατάλληλη προδιάθεση. Υπεύθυνος τόσο για την προδιάθεση όσο και για τον εθισμό του στις ηθικές πράξεις είναι ο ίδιος.

- Απαιτούν την προαίρεση (την εκούσια επιλογή) εκ μέρους του ανθρώπου. Δηλαδή, να τις επιλέξει ελεύθερα, αφού τις επιθυμήσει συνειδητά μετά από σκέψη. Επίσης, απαιτούν να γνωρίσει το πώς θα τις αποκτήσει και να τις υιοθετήσει μόνιμα.
- Εκφράζονται από τη μεσότητα, δηλαδή την επιλογή σε κάθε περίπτωση του υποκειμενικού μέσου ανάμεσα στα δύο άκρα, της υπερβολής και της έλλειψης, τα οποία αποφεύγονται. Το μέσο αυτό δεν είναι ένα, ούτε κοινό για όλους τους ανθρώπους, ούτε συγκεκριμένο σε κάθε περίπτωση.
- Η μεσότητα σε κάθε ξεχωριστή περίπτωση ανταποκρίνεται στον ορθό λόγο.

Οι ηθικές αρετές καθορίζονται από δύο στοιχεία, το οντολογικό και το αξιολογικό. Το οντολογικό γίνεται αντιληπτό εμπειρικά και εμφανίζεται λόγω της δομής της κοινωνίας μέσα στην οποία βρίσκεται ο άνθρωπος, εντός της οποίας μπορεί να δρά ποικιλοτρόπως. Το αξιολογικό γίνεται αντιληπτό ως ηθικό αίτημα και εντοπίζεται στον βαθμό ηθικής ορθότητας του τρόπου αντίδρασης κάθε ανθρώπου έναντι του εκάστοτε ηθικού αιτήματος. Με τη συνύφανση των δύο αυτών ετερογενών στοιχείων πραγματοποιείται η σύζευξη εμπειρικής πραγματικότητας και ηθικών αιτημάτων (Κούτρας, 2002).

Η διαδικασία προς την εκτέλεση ηθικής πράξης ξεκινά, όταν ο άνθρωπος θέτει τον τελικό σκοπό της συγκεκριμένης πράξης του, δηλαδή ποιο είναι το επιθυμητό αγαθό για τον ίδιο στη συγκεκριμένη περίπτωση. Στη συνέχεια, επιλέγει τα καλύτερα μέσα εκτέλεσης της πράξης και αμέσως ενεργοποιεί την επιθυμία επίτευξης του τελικού σκοπού της πράξης. Αναλυτικά, η εκτέλεση της ηθικής πράξης γίνεται στα εξής βήματα:

- Βούλευση, δηλαδή προσδιορισμός, ανάλυση και σύγκριση των εναλλακτικών επιλογών δράσης που αφορούν τη συγκεκριμένη περίπτωση, πάντα στο πλαίσιο των δυνατοτήτων εκάστου ανθρώπου.
- Κρίση, δηλαδή επιλογή της καλύτερης εκ των εναλλακτικών.
- Προαίρεση, δηλαδή απόφαση για την πραγμάτωση του αποτελέσματος της κρίσης.
- Πράξη, δηλαδή εκτέλεση της απόφασης.

Έτσι προκύπτει ο φρόνιμος άνθρωπος, το υπόδειγμα της ηθικής θεωρίας του Αριστοτέλη, στον οποίο συνυπάρχουν και ενώνονται όλες οι αρετές. Είναι σε θέση σε κάθε περίπτωση να αναγνωρίζει την αλήθεια και, μέσω της ορθής του πράξης, να κατακτά την ηθική τελειότητα. Το κύριο γνώρισμά του είναι η φρόνηση, η οποία, αν και διανοητική αρετή όπως προείπαμε, αποτελεί ταυτόχρονα και οργανικό μέρος της απόκτησης των ηθικών αρετών. Κάνει τον άνθρωπο ικανό να εκδηλώνει τις πράξεις του με τη βοήθεια κανόνων και πάντα σε σχέση με όσα είναι καλά ή κακά για τον ίδιο σε κάθε περίπτωση (Χατζηκώρκου, 2011). Η φρόνηση σχετίζεται με τα

καθέκαστα και τα ενδεχόμενα, άρα τα μεταβλητά. Επίσης, έχει το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό να έχει ως μόνιμο σκοπό την ευπραξία. Γίνεται έτσι ευδιάκριτη η διαφορά της τόσο από την διανοητική αρετή της επιστήμης, η οποία σχετίζεται με τα αμετάβλητα, όσο και από τη διανοητική αρετή της τέχνης, της οποίας ο σκοπός μεταβάλλεται διαρκώς (Μαστοράκη, 2018). Σημαντική, επίσης, διαφορά της φρόνησης με την τέχνη είναι το ότι η ενέργεια του πράττοντος είναι αμετάβλητη, δηλαδή παραμένει και καταξιώνει ηθικά τον ίδιο τον πράττοντα, σε αντίθεση με την ενέργεια του δημιουργού/παραγωγού, η οποία μεταβιβάζεται στο έργο του, και η καταξίωση του δημιουργού/παραγωγού πιστοποιείται από την τελειότητα του έργου του.

Θα χρησιμοποιήσουμε τον χαρακτηρισμό του Ingemar Düring για την ηθική θεωρία του Αριστοτέλη, ως την «φιλοσοφία της ανθρώπινης συμβίωσης». Ναι μεν ο Αριστοτέλης θεωρεί ως ιδανική ευδαιμόνα ζωή τον τέλει φιλοσοφικό βίο, αλλά αναγνωρίζει πως αφορά ελάχιστους. Στους υπόλοιπους προτείνει να θέτουν ως σκοπό της ζωής τους την ευδαιμονία στα πλαίσια της πολιτείας (κοινωνίας). Αυτό είναι μια εκπαιδευτική διαδικασία, τόσο ανθρωπολογική όσο και κανονιστική, αφού επιδιώκει να βελτιστοποιήσει την ποιότητα της ανθρώπινης πράξης και του ανθρώπινου βίου εντός πλαισίου. Το πλαίσιο είναι η πολιτεία (κοινωνία) της οποίας σκοπός είναι η ηθική βελτίωση των πολιτών της μέσω της κατάλληλης νομοθεσίας, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται η ευπραξία και η ευζωία από όλους και για όλους. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος ασκεί και μια κριτική στην προσπάθεια των νομοθετών, η οποία δεν στέφεται πάντοτε με επιτυχία παρά τις ενδεχόμενες αγαθές προθέσεις τους. Πέρα από διάφορους παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν τη συμπεριφορά των πολιτών, η ευθύνη της μη επιτυχούς νομοθεσίας βαρύνει και τους ίδιους τους νομοθέτες, οι οποίοι δεν έχουν προφανώς την απόλυτη γνώση, αλλά ούτε και την κατάλληλη γνώση πάντα, ώστε να βοηθήσουν τους πολίτες να κατακτήσουν τις αρετές (Χατζηκύρκου, 2011). Εντοπίζει ο φιλόσοφος, ως ιδιαίτερα κρίσιμο σημείο, τον βαθμό στον οποίο η πολιτεία μέσω της νομοθεσίας καθοδηγεί και διαπαιδαγωγεί τους πολίτες να κατακτήσουν τις αρετές.

Η ηθική θεωρία του Αριστοτέλη συλλαμβάνει τη χρησιμότητα της ποικιλομορφίας των αλληλεξαρτήσεων. Σε ότι αφορά εμάς και το κοινό μας σπίτι, τονίζει χαρακτηριστικά ο **Pope Francis (2015)** στο *Laudato Si'*, «Η αμοιβαία αλληλεξάρτησή μας, μας υποχρεώνει να βρούμε ένα κοινό σχέδιο για το κοινό μας σπίτι». Καλό είναι να καλλιεργήσουμε μέσα μας αλλά και μέσω του δημόσιου ρου και της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας την ευθύνη για το κοινό μας μέλλον και την αίσθηση του να μην βλέπουμε ο ένας τον άλλον μόνο ως ανταγωνιστή, αλλά ως κοινά συμμετέχοντα μαζί μας στη συλλογική προσπάθεια χτισίματος του νέου, καλύτερου, κοινού μας σπιτιού. Οι άνθρωποι είμαστε σχεσιακά όντα, κάτι που σημαίνει πως η ευδαιμονία του κάθε ανθρώπου σχετίζεται με την ευδαιμονία των υπολοίπων. Έχουμε, επίσης, αξιοπρέπεια, κάτι που σημαίνει πως και η κάθε σχέση μας χρειάζεται να είναι αξιοπρεπής. Η διάδοση του

αλληλοσεβασμού στο πλέγμα των άπειρων ανθρωπίνων σχέσεων υφαίνει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια συνολικά. Αυτό αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητα της προσπάθειας για το κοινό καλό. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια στο σύνολό της μπορεί να ενισχυθεί από δύο θεμελιώδεις αρχές: την αλληλεγγύη και την επικουρικότητα ([SDG Academy, n.d.](#)).

Αλληλεγγύη όχι μόνο για τον οικείο ή τον φίλο ή τον αδύναμο, αλλά για την ανθρωπότητα, τη Γη και τη Ζωή στον πλανήτη. Αναγνωρίζοντας ότι φορέας αλληλεγγύης μπορεί να είναι κάθε άνθρωπος ξεχωριστά και κάθε συλλογικό κοινωνικό όργανο, από την οικογένεια μέχρι διεθνείς μηχανισμούς διακυβέρνησης, καθώς και όλα τα ενδιάμεσα επίπεδα. Όλοι μπορούν να συμβάλλουν να ξεδιπλωθεί η ολοκληρωμένη ανθρώπινη αξιοπρέπεια και να βοηθήσουν στην οικοδόμηση του κοινού καλού. Επιπρόσθετα, με την επικουρικότητα όσα μπορούν να γίνουν αποτελεσματικά με δράσεις στα πιο βασικά επίπεδα να προτιμάται να γίνουν σε αυτά και όχι σε υψηλότερα επίπεδα, ώστε να ευνοείται και να ενισχύεται η συμμετοχή όλων στην κοινωνική οργάνωση.

Προκύπτει έτσι μια θεώρηση για τη ζωή κάθε ανθρώπου, η αξία της οποίας δεν ανακαλύπτεται μόνο σε στατικές ή βραχυπρόθεσμες ευχάριστες καταστάσεις και μόνο μέσα από την απόκτηση αγαθών, αλλά ανακαλύπτεται και από όσα προκύπτουν ή δεν προκύπτουν από τον μακροπρόθεσμο σχεδιασμό και το ξεδίπλωμα της ζωής του. Μπορεί να αναδυθεί έτσι, με οικειοθελή τρόπο, η θέληση κάθε ανθρώπου να συμβάλλει στο να κάνει τον κόσμο καλύτερο, τουλάχιστον για την επόμενη γενεά.

1.2. Η αρετή της δικαιοσύνης και η διανεμητική δικαιοσύνη

Κεντρική είναι η σημασία που δίνει η κλασική αρχαιοελληνική σκέψη στην αρετή της δικαιοσύνης, μέσα από μια διαρκή αναζήτηση απαντήσεων στο φιλοσοφικό ερώτημα «τι είναι δικαιοσύνη;». Κατά τον Πλάτωνα δικαιοσύνη δεν είναι αυτό που προκύπτει από την επιθυμία του εκάστοτε ισχυρού, διότι, εάν ήταν έτσι, τότε θα διέφερε η δικαιοσύνη από «τόπο σε τόπο» και από «χρόνο σε χρόνο». Η δικαιοσύνη, επομένως, είναι ένα καθολικό ιδανικό.

Ο Αριστοτέλης βλέπει τη δικαιοσύνη ως ηθική αρετή, διαφοροποιώντας την, όμως, από τις υπόλοιπες ηθικές αρετές. Δεν την περιορίζει μόνο στην ατομική σφαίρα και τον εθισμό του κάθε ανθρώπου στο να πράττει δίκαια, αλλά την επεκτείνει στις σχέσεις του καθενός με τους άλλους ανθρώπους, οι οποίες χρειάζεται να είναι επίσης δίκαιες. Της προσδίδει έναν ευρύτερο ρόλο, ο οποίος συνίσταται στην καθοδήγηση των πολιτών, ώστε να υιοθετούν νόμιμες και δίκαιες συμπεριφορές. Αυτό μεταφράζεται τόσο ως συμμόρφωση απέναντι στους νόμους όσο και ως δίκαιη συμπεριφορά απέναντι στους άλλους. Ταυτόχρονα, προσβλέπει στην αυτοβελτίωση της δικαιοσύνης μέσω της λειτουργία της πολιτείας, έτσι ώστε να προσφέρει ακόμα καλύτερη καθοδήγηση στους πολίτες. Ένας αέναος κύκλος διαρκούς βελτίωσης και εξέλιξης του τρίπτυχου δικαιοσύνη - λειτουργία της πολιτείας - συμπεριφορά των πολιτών. Η αρετή της δικαιοσύνης έτσι γίνεται αντιληπτή όχι μόνο ως ατομική ποιότητα, αλλά και ως σχεσιακή, κοινωνική, θεσμική ποιότητα και μάλιστα δυναμική.

Ως εφαρμογή της δικαιοσύνης στον πραγματικό κόσμο, ο Αριστοτέλης διακρίνει δύο μορφές. Την τέλεια και τη μερική δικαιοσύνη. Στην πρώτη μορφή, το ποιος είναι δίκαιος εξαρτάται από τη συμπεριφορά του καθενός προς στους άλλους ανθρώπους. Το ιδεατό πρότυπο συμπεριφοράς του δίκαιου ανθρώπου τότε συστήνεται από τη συνένωση όλων των ηθικών αρετών σε μία, την αρετή της δικαιοσύνης, και ο άνθρωπος που την αποκτά θα είναι ο κοινωνικά δίκαιος. Η τέλεια δικαιοσύνη μπορούμε να πούμε πως αφορά αγαθά που βρίσκονται σε αφθονία, για να αποκτηθούν δεν δημιουργούνται ανταγωνιστικές σχέσεις ή/και διαμάχες και με αυτήν ασχολούνται κυρίως οι ενάρετοι άνθρωποι. Στη μερική δικαιοσύνη δίκαιος είναι ο άνθρωπος, όταν απολαμβάνει τα αγαθά που έχει αποκτήσει σε συνάρτηση με την αξία του, χωρίς να επιδιώκει την απόκτηση ακόμα περισσότερων ίδιων αγαθών, ειδικά με αθέμιτο και μη αξιακό τρόπο. Η μερική δικαιοσύνη αφορά αγαθά που βρίσκονται σε σπανιότητα όπως τα υλικά αγαθά. Για την απόκτηση των αγαθών σε σπανιότητα δημιουργούνται ανταγωνιστικές σχέσεις ή/και διαμάχες μεταξύ των ανθρώπων. Για τον Αριστοτέλη η μερική δικαιοσύνη περιλαμβάνει τη διανεμητική, τη διορθωτική και την ανταποδοτική δικαιοσύνη.

Η διανεμητική δικαιοσύνη αφορά τη διανομή αγαθών, που μπορούν να διανεμηθούν μεταξύ των πολιτών, και σχετίζεται με τη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία. Διέπεται από την αρχή της ισότητας με βάση τη μεσότητα. Το δίκαιο μερίδιο που αποκτά κάθε πολίτης βρίσκεται στο μέσο υπό την έννοια όμως της γεωμετρικής αναλογίας. Οι άνθρωποι που είναι ίσοι ως προς την αξία τους είναι δίκαιο να λαμβάνουν ίσα αγαθά και, αντίστοιχα, οι άνθρωποι που είναι άνισοι ως προς την αξία τους λαμβάνουν άνισα αγαθά. Με βάση, λοιπόν, το κριτήριο της αξίας οι άνθρωποι αντιμετωπίζονται δίκαια και έτσι αποφεύγονται οι διαμάχες, καθώς αυτές σύμφωνα με τον Αριστοτέλη προκαλούνται, όταν άνθρωποι που έχουν ίση αξία αποκτούν άνισα αγαθά ή όταν άνθρωποι που έχουν διαφορετική αξία αποκτούν ίσα αγαθά. Ακολουθεί η αναφορά στην έννοια της αξίας του κάθε ανθρώπου, το περιεχόμενο της οποίας σύμφωνα με τον φιλόσοφο διαφοροποιείται από το ένα πολιτειακό - αξιακό σύστημα στο άλλο. Στη δημοκρατία η αξία συνδέεται με την ελευθερία, στην ολιγαρχία με τον πλούτο, στην μοναρχία με την καταγωγή, στην αριστοκρατία με την αρετή. Όλα αυτά τα πολιτειακά - αξιακά συστήματα κατά τον Αριστοτέλη συσχετίζουν τη διανεμητική δικαιοσύνη με την αξία του κάθε ανθρώπου, αλλά διαφέρουν στο πώς προσδιορίζεται αυτή η αξία και με τι συνδέεται.

Η αριστοτελική έννοια της διανεμητικής δικαιοσύνης επηρέασε και εξακολουθεί να επηρεάζει πολλούς σύγχρονους πολιτικούς φιλοσόφους και άλλους διανοητές. Ως ενδεικτικό παράδειγμα αναφέρουμε τον John Rawls ο οποίος δημοσίευσε το 1971 την «Θεωρία της Δικαιοσύνης» με την οποία επιχείρησε να επανασυνδέσει τη σύγχρονη φιλοσοφία με την κλασική παράδοση σε ό,τι αφορά το «παλαιότερο πρόβλημα της φιλοσοφίας», την έννοια της δικαιοσύνης (Rawls, 2010). Ασχολήθηκε πολύ με την εφαρμογή της δικαιοσύνης σε ό,τι αφορά τη διανομή αγαθών. Το 2001 δημοσίευσε τη «Δίκαιη Κοινωνία. Η Δικαιοσύνη ως Ακριβοδικία. Μια Αναδιατύπωση» (Rawls, 2009) στην οποία τροποποίησε κάποια σημεία της «Θεωρίας της Δικαιοσύνης».

Ο Rawls διατύπωσε μια κανονιστική θεωρία οργάνωσης των κοινωνικών θεσμών, ώστε αυτοί να συμβάλλουν στη δημιουργία δίκαια ευημερυσών κοινωνιών μέσω της συνεργασίας των μελών τους. Κοινωνίες δημοκρατικές που θα διέπονται από τη δικαιοσύνη ως ακριβοδικία (fairness). Όλοι οι πολίτες θα απολαμβάνουν ελευθερίες και δικαιώματα που θα είναι συμβατά μεταξύ τους. Θα επικρατεί ισότητα ευκαιριών και οι όποιες οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες συνεχίζουν να υπάρχουν θα αξιοποιούνται για τη μεγιστοποίηση του οφέλους των λιγότερο ευνοημένων. Σημαντικό ρόλο στο έργο του Rawls διαδραματίζουν οι λεγόμενες από τον ίδιο «αρχές της δικαιοσύνης», οι οποίες εφαρμόζονται μέσα στην κοινωνία και ρυθμίζουν τα δικαιώματα, τις υποχρεώσεις των πολιτών και τη διανομή κοινωνικών και οικονομικών πλεονεκτημάτων μεταξύ τους. Προκύπτει έτσι μια κατανόηση της δικαιοσύνης ως ακριβοδικία, που προσφέρει ισότητα ευκαιριών προς όλους. Ο Rawls προσεγγίζει τη δικαιοσύνη μέσα από το έργο του από μια σκοπιά που εξετάζει το αγαθό ως προσεγγίσιμο από τον ορθό λόγο και το συνδέει με τη φιλοσοφία του

Αριστοτέλη, αφού σε αυτή βρίσκει τα σημεία επαφής μεταξύ της πράξης και της ευδαιμονίας, θεωρώντας ότι τα ορθολογικά σχέδια των ανθρώπων πρέπει να συμφωνούν με μια βασική αρχή που σχετίζεται με τα κίνητρα της πράξης τους. Αυτή η σύνδεση διατυπώνεται ως ένα αξίωμα, το οποίο ονομάζεται «αριστοτελική αρχή» και μέσα από την οποία προκύπτουν τα κίνητρα που ωθούν τους ανθρώπους να επιλέγουν δραστηριότητες και να απορρίπτουν άλλες.

Στην πορεία των αιώνων και σε διάφορα πολιτισμικά περιβάλλοντα αναπτύχθηκαν διάφορα νομικά συστήματα βασισμένα σε αρχές και αξιώματα, με γενικές ή/και ειδικές στοχεύσεις. Οι περιβαλλοντικές, ενεργειακές και κοινωνικοοικονομικές πιέσεις του τελευταίου αιώνα έχουν οδηγήσει στην ανάγκη ανάπτυξης ενός παγκόσμιου νομικού συστήματος προσανατολισμένου σε μια ευρύτερη έννοια και του τόπου και του χρόνου. Αποκρυσταλλώνεται σταδιακά η ανάγκη ανάληψης και απόδοσης ευθύνης σε ατομικό και σε κοινωνικό επίπεδο για την προστασία, τη διατήρηση, την μη προξένηση σημαντικής βλάβης και την αποκατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος, της κοινωνικής συνοχής και της Ζωής. Αυτή η ατομική ή/και κοινωνική ευθύνη χωρικά επεκτείνεται σε όλο τον πλανήτη και χρονικά αφορά και τις υπάρχουσες και τις μελλοντικές γενεές. Προκύπτει, δηλαδή, ως μια σύνδεση του εδώ με το εκεί και του τώρα με το μετά στα πλαίσια αρχών όπως της πρόληψης και της προφύλαξης για το κοινό καλό όλων, στο παρόν και στο μέλλον. Οι αντιστάσεις σε μια τέτοια προσέγγιση είναι και, όπως φαίνεται, θα συνεχίσουν να είναι εντονότερες εντός όλων των οικονομικών στρωμάτων και κοινωνικών ομάδων. Για να μπορέσει, κατά τη γνώμη μας, η ανθρωπότητα να υπερβεί αυτές τις αντιστάσεις χρειάζεται ένας συνδυασμός διάχυσης θεμελιωδών στοιχείων οικονομικής παιδείας και ταυτόχρονης προώθησης προτύπων ηθικής της αρετής μέσω των εκπαιδευτικών και εργασιακών συστημάτων σε όλες τις ηλικιακές ομάδες. Με τη συνδρομή της σύγχρονης επιστήμης και τεχνολογίας, μπορεί να έρθει πιο κοντά χρονικά το αναγκαίο διανοητικό άλμα αντίληψης στην κρίσιμη μάζα για την υπεροχή των ανθρώπινων όντων έναντι κάθε άλλου έμβιου ή άβιου όντος με όρους υπηρεσιών διαχείρισης και όχι κυριαρχίας επί αυτών.

Ίσως είναι χρήσιμο στο σημείο αυτό να αναφέρουμε μια θέση του Friedrich Hayek σύμφωνα με την οποία «Η δικαιοσύνη είναι μια ιδιότητα της ατομικής συμπεριφοράς η οποία νοείται ως συμμόρφωση με τους κανόνες της δίκαιης συμπεριφοράς που έχουν εξελιχθεί, ώστε να μπορέσει να καταστεί δυνατή η αποτελεσματική λειτουργία της οικονομίας της αγοράς» (Hayek, 2013). Το ερώτημα που γεννάται έναντι της θέσης του Hayek είναι με ποιους όρους αποτελεσματικότητας και υπέρ ποιων να λειτουργεί η οικονομία της αγοράς. Θεωρούμε ότι σκοπός της δικαιοσύνης είναι η επίτευξη αρμονίας και η αποτελεσματική λειτουργία της αγοράς υπέρ του ανθρώπου, υπέρ του πλανήτη, υπέρ της συνέχισης της Ζωής.

1.3. Αρχές διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου και ενδογενεακή/διαγενεακή δικαιοσύνη

Μέχρι και τη δεκαετία του 1960 οι σκέψεις και οι προβληματισμοί σχετικά με την περιβαλλοντική κρίση δεν απασχολούσαν τους θεωρητικούς της φιλελεύθερης δημοκρατίας, εκτός ελαχίστων. Υπήρχε, όμως, και η θεωρητική τάση που έβλεπε τη φιλελεύθερη δημοκρατία ως την αιτία των σχετικών προβλημάτων. Ακολουθώντας την αρχή της μεσότητας, θεωρούμε πως η περισσότερο βιώσιμη προσέγγιση είναι κάπου μεταξύ αυτών των δύο ακροτήτων. Αφενός η περιβαλλοντική κρίση έχει ανθρωπογενή αίτια και αφετέρου για την βέλτιστη διαχείρισή της χρειάζεται να προσαρμοστεί ανάλογα και να προσεγγιστεί με μια σύγχρονη και πιο ανατρεπτική ματιά η φιλελεύθερη δημοκρατία. Στο διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο έχουν αναδυθεί πολλές νέες αρχές και νέες έννοιες τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες όπως οι αρχές της αειφόρου ανάπτυξης και της προφύλαξης καθώς και οι έννοιες της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας, της κοινής μέριμνας/φροντίδας για την ανθρωπότητα, της ενδογενεακής/διαγενεακής δικαιοσύνης.

Η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης αποτελεί το συνδετικό κρίκο μεταξύ περιβάλλοντος, δικαιωμάτων και μελλοντικών γενεών. Υπό το πρίσμα της έννοιας της ενδογενεακής/διαγενεακής δικαιοσύνης, επικεντρώνεται και στους σημερινούς ανθρώπους, κυρίως τους πιο ευάλωτους εξ αυτών, αλλά και στους μελλοντικούς. Καθώς η ευημερία των ανθρώπων είναι πολυδιάστατη και πολυεπίπεδη, κατέστη επιβεβλημένη και η αντίστοιχα ευρύτερη προσέγγιση της ανάπτυξης (όχι μόνο ως οικονομική μεγέθυνση), όπως διατυπώθηκε από τη Διακήρυξη του Γιοχάνεσμπουργκ για την ύπαρξη των τριών πυλώνων της ανάπτυξης. Στους βασικούς αναπτυξιακούς στόχους εντάσσονται η μείωση της φτώχειας, η ικανοποίηση των βασικών αναγκών όλων των ανθρώπων, η προστασία των θεμελιωδών ελευθεριών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ένα εξ αυτών είναι και το δικαίωμα στην ίδια την ανάπτυξη. Είναι αναγκαία η διατήρηση των προοπτικών και ευκαιριών προκειμένου και οι μελλοντικές γενεές να έχουν τη μέγιστη δυνατή ελευθερία επιλογών. Για την επιβίωση της ανθρωπότητας απαιτούνται καινοτόμες κοινωνικές και περιβαλλοντικές δράσεις, με ταυτόχρονη προώθηση δημοκρατικών και συμμετοχικών θεσμών. Η άμεση προώθηση της αρχής της αειφόρου ανάπτυξης προϋποθέτει την ενίσχυση των ήδη υπάρχοντων θεσμών και τη δημιουργία νέων θεσμών, οι οποίοι θα είναι ενήμεροι για την διεθνή οικονομία, την μακροοικονομική πολιτική αλλά και την ανάγκη διατήρησης της κοινωνικής συνοχής και ευημερίας, τόσο των σημερινών, όσο και των μελλοντικών γενεών.

Οι μη βιώσιμες οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές αποφάσεις ενός κράτους είναι ικανές να προκαλέσουν αρνητικές επιπτώσεις στα υπόλοιπα κράτη στο παρόν και στο μέλλον. Εκτός αυτού όμως, διεθνή κείμενα και αποφάσεις αναγνωρίζουν ότι η «εξαγωγή της μη - βιωσιμότητας» μπορεί να επιφέρει αρνητικά αποτελέσματα και μεταξύ των γενεών.

Χαρακτηριστικότερο κείμενο αυτό της Διακήρυξης του 1997 για τις ευθύνες της σημερινής γενεάς έναντι των μελλοντικών. Επιπλέον, η μέριμνα/φροντίδα για τις μελλοντικές γενεές αποτυπώνεται και σε αρκετές συνταγματικές διατάξεις κρατών και σε σχετική νομολογία.

Η έννοια της ενδογενεακής/διαγενεακής δικαιοσύνης στα πλαίσια της αιφόρου ανάπτυξης συνδέεται άρρηκτα με την αρχή της προφύλαξης. Η ενδογενεακή δικαιοσύνη που αφορά την κάλυψη των αναγκών των σημερινών γενεών απαιτείται να ευθυγραμμίζεται με τη δυνατότητα ικανοποίησης βασικών αναγκών και των επόμενων γενεών. Η αρχή της προφύλαξης αποτελεί βασική αρχή του ενωσιακού δικαίου. Η ιδιαιτερότητά της είναι ότι τα ζητήματα που προσεγγίζει κυρίως στις ιδιαίτερα σοβαρές ή μη αναστρέψιμες περιβαλλοντικές βλάβες διέπονται από τη λεγόμενη «επιστημονική αβεβαιότητα». Ο βασικός άξονας προσέγγισης των περιβαλλοντικών ζητημάτων μέσω αυτής της αρχής είναι ότι τα κράτη θα πρέπει να λαμβάνουν μέτρα για την εξουδετέρωση σοβαρών βλαβών στο περιβάλλον, ακόμα και όταν δεν υπάρχει επαρκής επιστημονική βεβαιότητα. Η αρχή της προφύλαξης αφορά κινδύνους πιθανολογούμενους βάσει κάποιων ενδείξεων (όχι απαραίτητα αποδείξεων), για τους οποίους θα πρέπει να ληφθούν μέτρα ακόμα και σε πρώιμο στάδιο, πριν γίνουν υπαρκτοί κίνδυνοι.

Με την έννοια της ενδογενεακής/διαγενεακής δικαιοσύνης σχετίζονται, επίσης, οι έννοιες της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας (Common Heritage of Mankind/Humankind - CHM) και της κοινής μέριμνας/φροντίδας για την ανθρωπότητα (Common Concern of Mankind/Humankind - CCM) που συνδέονται με την ανάγκη διατήρησης βασικών αξιών σε συλλογικό επίπεδο μεγάλης κλίμακας, όπως αστικό, εθνικό, περιφερειακό και διεθνές. Αυτές οι έννοιες σε συνδυασμό με την αρχή της αιφόρου ανάπτυξης εισάγουν τη διάσταση της διαχρονικότητας και ενισχύουν το επιχείρημα για την άμεση σύνδεση της αιφόρου ανάπτυξης με τις μελλοντικές γενεές. Επιπλέον, εισάγουν πιο δυναμικά τη συζήτηση για την αναγκαιότητα ύπαρξης δικαιωμάτων των μελλοντικών γενεών. Από την άλλη δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι πρόκειται για έννοιες που βρίσκονται ακόμα σε μια δυναμική εξελικτική διαδικασία. Δεν έχουν μεταβεί στο επίπεδο νομικής έννοιας ή αρχής καθώς αποτελούν ακόμα φιλοσοφικές, ηθικές και πολιτικές έννοιες.

Θα αναφερθούμε λίγο αναλυτικότερα στην έννοια της ενδογενεακής/διαγενεακής δικαιοσύνης, προσεγγίζοντας κυρίως κάποιες από τις βασικές σκέψεις και θεωρίες που αναπτύχθηκαν διαχρονικά σχετικά με τις υποχρεώσεις που έχει η σημερινή γενιά προς τις μελλοντικές. Η αναδρομή αυτή θα βοηθήσει να αναδειχθούν: α) το ότι αυτή η έννοια είναι κάτι περισσότερο από μια ηθική επιταγή, β) η ανάγκη να ενισχυθεί η προστασία των μελλοντικών γενεών, γ) η αναγκαιότητα να ενταχθεί αυτή η έννοια στο νομικό σύστημα. Πριν προχωρήσουμε στην αναδρομή, μια σύντομη ανάλυση των δύο επιμέρους όρων της έννοιας. Η μία ονομάζεται

ενδογενεακή (intragenerational) δικαιοσύνη και η άλλη ονομάζεται διαγενεακή (intergenerational) δικαιοσύνη. Ο πρώτος όρος αφορά τα δικαιώματα των ανθρώπων της ίδιας γενεάς και σχετίζεται με τις έννοιες: α) κοινωνική (social) δικαιοσύνη, δηλαδή τη δικαιοσύνη μεταξύ φτωχών και πλούσιων, β) διεθνή (international) δικαιοσύνη, δηλαδή την δικαιοσύνη μεταξύ των κρατών, γ) δικαιοσύνη μεταξύ των φύλων, δ) άλλες μορφές δικαιοσύνης (π.χ. μεταξύ διαφορετικών εθνοτήτων, θρησκειών κ.λ.π). Ο δεύτερος όρος αφορά τα δικαιώματα των μελλοντικών γενεών στο να μπορούν να απολαμβάνουν την κοινή ανθρώπινη και φυσική κληρονομιά.

Ιστορικά, η έννοια της ενδογενεακής/διαγενεακής δικαιοσύνης εμφανίστηκε υπό κάποια μορφή σε πολλούς και διαφορετικούς πολιτισμούς και σε διάφορα σημεία και χρονικές περιόδους. Στην Αρχαία Ελλάδα υπήρχε η έννοια της ύβρεως απέναντι στη φύση. Στην Αρχαία Αθήνα υπήρχε ο όρκος των εφήβων κατά την τελετή ενηλικίωσής τους, ο οποίος περιείχε πρώιμα στοιχεία ενδογενεακής/διαγενεακής δικαιοσύνης. Στη χριστιανική και στην ισλαμική θρησκευτική παράδοση τονίζεται η σχέση μεταξύ ανθρώπου και φύσης και το ότι ο άνθρωπος έχει χρέος να διατηρήσει τη φύση αμόλυντη, διαφορετικά διαπράττει μεγάλο αμάρτημα. Παρόμοια αντίληψη συναντάται και στην Αφρική, όπου αναγνωρίζεται ένα κοινό χρέος προς διαφύλαξη του φυσικού κόσμου. Μια ιδιαίτερα εντυπωσιακή και πρωτοποριακή αντίληψη που σχετίζεται με την ενδογενεακή/διαγενεακή δικαιοσύνη είναι το «Σύνταγμα των Έξι Εθνών των Iroquois», που αφορούσε μία ομοσπονδία μεταξύ εθνοτήτων ινδιάνων της βορειοανατολικής Αμερικής. Οι αρχηγοί αυτών των φυλών είχαν συμφωνήσει και θεσμοθετήσει ότι θα λαμβάνουν υπόψη τους πιθανές συνέπειες που θα είχαν οι αποφάσεις και πράξεις τους μέχρι και για την έβδομη μελλοντική γενιά.

Ο John Lock αναφέρεται, επίσης, στο ζήτημα των διαγενεακών υποχρεώσεων και διαχείρισης (stewardship), το οποίο βρίσκεται στον πυρήνα της πολιτικής του φιλοσοφίας. Πιο συγκεκριμένα, στη θεωρία του Lock για το σύστημα της διαγενεακής ηθικής συναντούμε πέντε επιταγές: α) θα πρέπει να διατηρηθεί το ανθρώπινο είδος, β) θα πρέπει η μεταχείριση της Γης να γίνεται σαν ενοικιαστές και όχι ιδιοκτήτες της, γ) δεν θα πρέπει να καταστρέφουμε ή να σπαταλάμε τους φυσικούς πόρους, δ) θα πρέπει να αφήσουμε πίσω μας για τις επόμενες γενιές αρκετούς φυσικούς πόρους και λοιπά αγαθά που είναι απαραίτητα για τη διαβίωσή τους, ε) θα πρέπει να σεβόμαστε και να προστατεύουμε όσο μπορούμε το δικαίωμα κάθε γενιάς να προβαίνει στις δικές της πολιτικές και λοιπές επιλογές.

Η έννοια της ενδογενεακής/διαγενεακής δικαιοσύνης αναλύθηκε στην εποχή μας διεξοδικά από την καθηγήτρια Edith Brown-Weiss. Σύμφωνα με την Edith Brown-Weiss, η έννοια ενσωματώνει τα εξής τρία στοιχεία: α) κάθε γενιά θα πρέπει να διατηρεί τη βασική ποικιλία των φυσικών και

πολιτιστικών στοιχείων της κοινωνίας στην οποία διαβιεί. Έτσι, μπορεί να εξασφαλιστεί με μεγαλύτερη πιθανότητα ότι οι μελλοντικές γενεές θα έχουν τις επιλογές που απαιτούνται ώστε να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους και να επιλύσουν τα προβλήματά τους, β) κάθε γενιά θα πρέπει να δικαιούται να απολαμβάνει το περιβάλλον σε μορφή και ποιότητα συγκρίσιμη με αυτήν που απόλαυσαν οι προηγούμενες γενεές, γ) κάθε γενιά θα πρέπει να έχει ισότιμα δικαιώματα πρόσβασης στα περιβαλλοντικά αγαθά και οφείλει να διατηρεί την προσβασιμότητα στα αγαθά αυτά και για τις μελλοντικές γενιές. Η μέριμνα/φροντίδα για τις μελλοντικές γενεές δεν συνεπάγεται απόρριψη της ανάπτυξης, αλλά προτροπή για ελαχιστοποίηση ή αποφυγή των μακροχρόνιων και ανεπανόρθωτων βλαβών.

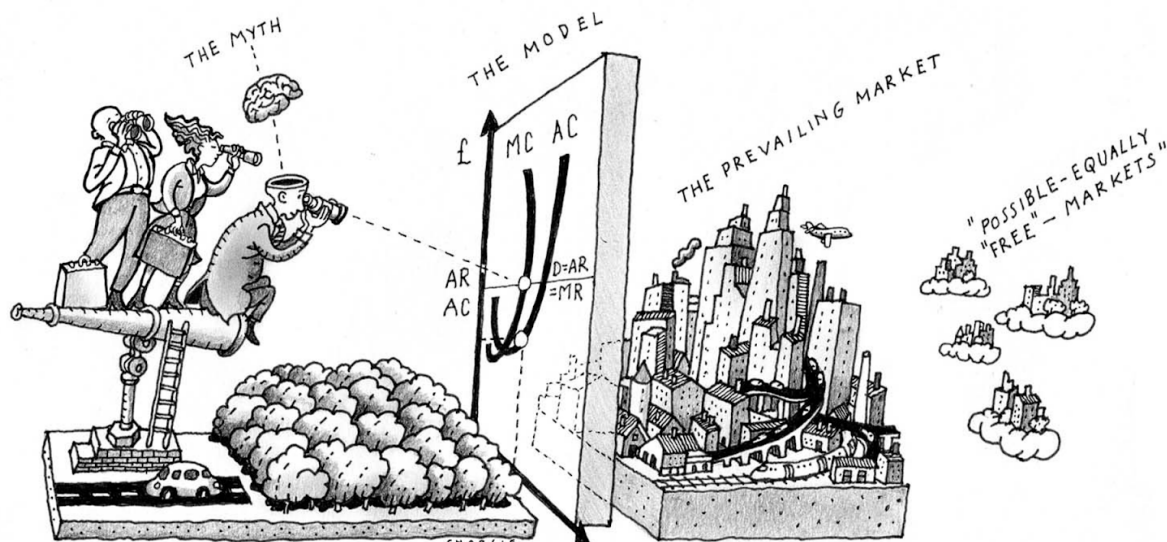
Η ενδογενεακή/διαγενεακή δικαιοσύνη είναι εξαιρετικά σημαντική, ιδίως όσον αφορά το μέλλον όχι μόνο του ανθρώπινου είδους, αλλά συνολικά του πλανήτη και της Ζωής. Όταν αναφερόμαστε στις μελλοντικές γενεές, αναφερόμαστε σε μια συλλογικότητα τεράστιας χωροχρονικής κλίμακας, που περικλείει όλους τους μελλοντικούς απογόνους του ανθρώπινου είδους, χωρίς, όμως, να γνωρίζουμε το πλήθος τους, τα χαρακτηριστικά τους και τα ενδιαφέροντά τους. Κλείνοντας, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι όσοι ασχολούνται με την περιβαλλοντική πολιτική και την αειφόρο ανάπτυξη επισημαίνουν την ανάγκη για ένα ολοκληρωμένο, λειτουργικό και σύγχρονο νομικό πλαίσιο, το οποίο να διασφαλίζει ότι η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης εφαρμόζεται με συνέπεια (Βρετού, 2019).

1.4. Ελεύθερη αγορά, επιχειρηματική ευθύνη και θεωρία της νομιμότητας

Η έννοια της αγοράς μπορεί να γίνει κατανοητή ως ένα συνεχώς εξελισσόμενο σύστημα αυτο-οργάνωσης. Όπως κάθε κοινωνικός θεσμός, έτσι και κάθε αγορά, ως ανθρώπινη εφεύρεση, διέπεται από αρχές και κανόνες που δημιουργούνται από την κοινωνία. Το συνεχώς εξελισσόμενο σύστημα αυτο-οργάνωσης της αγοράς είναι θεμελιωδώς διαφορετικό από τα φυσικά συστήματα. Όχι μόνο επειδή μπορεί να ρυθμιστεί εξωτερικά από ρυθμιστικούς (regulating) κανόνες, αλλά και επειδή οι συστατικοί (constitutive) κανόνες, που τίθενται, για να υπάρξει το ίδιο το σύστημα εξαρχής, όπως για παράδειγμα τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, είναι ανθρωπογενείς «κατασκευές». Αντιλαμβανόμαστε ότι ακόμη και στην ιδανική περίπτωση, όπου μια αγορά θα είναι απαλλαγμένη από οποιουδήποτε ρυθμιστικούς κανόνες, χρειάζεται οπωσδήποτε συστατικούς κανόνες, ώστε πρώτα να υπάρξει και στη συνέχεια να αυτο-οργανώνεται. Το «αόρατο χέρι» του Άνταμ Σμιθ αναφέρεται στο αποτέλεσμα της αυτο-οργάνωσης της αγοράς που αναδύεται βασισμένη σε αυτούς τους συστατικούς κανόνες, που ο ορισμός τους και ο τρόπος που ορίστηκαν να αλληλεπιδρούν, επηρεάζουν τη θεμελιώδη δομή εκάστοτε αγοράς, άρα και την αυτο-οργάνωσή της και κατά επέκταση το αποτέλεσμα αυτής.

Εάν, όμως, μια αγορά δεν λειτουργεί στην πράξη όπως επιθυμούμε, έχουμε την ελευθερία και τη δύναμη να αλλάζουμε τους κανόνες που τη διέπουν, μη μένοντας προσκολλημένοι σε μύθους (Εικ. 1). Θα μπορούμε να το επιτυγχάνουμε καλύτερα, όταν ξεπεράσουμε την ψευδή διχοτομία μεταξύ των (παρεξηγημένων) εννοιών της ελεύθερης αγοράς και της ρυθμιζόμενης αγοράς.

Μια αγορά που υποβιβάζει τον ρόλο των πολιτών σε ρόλο παθητικών καταναλωτών και λειτουργεί προς όφελος των λίγων και εις βάρος των πολλών, δεν μπορεί να θεωρηθεί ελεύθερη. Άρα, χρειάζεται ρυθμιστικούς κανόνες, για να αρθούν οι περιορισμοί της ελευθερίας των συμμετεχόντων σε αυτή. Ενδεχομένως, σε κάποιες περιπτώσεις να χρειάζονται και αλλαγές στους συστατικούς της κανόνες, ώστε να αποφευχθεί η υπερφόρτωση της αγοράς με ρυθμιστικούς κανόνες. Επιπρόσθετα, και αυτό ίσως είναι το σημαντικότερο, όσο αποτελεσματική μπορεί να είναι η ελεύθερη αγορά για την κατανομή των ιδιωτικών αγαθών, τόσο μη αποτελεσματική είναι στο να συμβάλλει σε ανθρώπινες αξίες ή αναζητήσεις, όπως η δικαιοσύνη (justice) και το νόημα (meaning). Δικαιοσύνη και νόημα δεν υπάρχουν έξω από την κοινή μας κοινωνική πραγματικότητα. Δημιουργούνται στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, όχι μέσα στα μεμονωμένα άτομα. Είναι αναπόσπαστα μέρη του κοινωνικά κατασκευασμένου κόσμου μας που μοιραζόμαστε με τους άλλους. Συλλογικές ερωτήσεις, επίσης, όπως το «Πώς μπορούμε να ισορροπήσουμε δίκαια τις σημερινές ανάγκες μας με τις ανάγκες των μελλοντικών γενεών;» απαιτούν μεγαλύτερο πλαίσιο από αυτό της αγοράς, ακόμα και για να επιχειρηθεί η απάντησή τους (Björkman, 2016).

Εικ. 1:

Μια προσέγγιση για το πώς* δημιουργείται ο μύθος (the myth), σχετικά με την εκάστοτε επικρατούσα μορφή αγοράς (the prevailing market)².

[*Το μοντέλο (the model) της επικρατούσας μορφής αγοράς «θολώνει» την «όρασή» μας προς την επικρατούσα μορφή. Επίσης, η επικρατούσα μορφή αγοράς μας «εμποδίζει» να «δούμε» άλλες πιθανές, εξίσου «ελεύθερες» μορφές αγορών.]

Περνώντας στις επιχειρήσεις³, που δραστηριοποιούνται στις αγορές, η μονοδιάστατη και απόλυτη αφήγηση του ρόλου τους ως «μηχανές» μεγιστοποίησης κέρδους - με κάθε τρόπο - προς όφελος των ιδιοκτητών ή των επενδυτών τους, μετατοπίζεται τις τελευταίες δεκαετίες, έστω και με αργά βήματα, προς μια πλουραλιστική αντίληψη του ρόλου και των ευθυνών τους. Ήρθαν στο προσκήνιο έννοιες όπως η CSR και η επιχειρηματική ηθική (business ethics). Παρόλο που το χρηματικό κέρδος είναι το κύριο ζητούμενο των επιχειρήσεων, δεν μπορεί να είναι το μοναδικό. Οι επιχειρηματικές δραστηριότητες δεν πρέπει να βλάπτουν σημαντικά ούτε τους ανθρώπους ούτε το φυσικό περιβάλλον. Αντίθετα, θα πρέπει να τους/το ωφελούν όσο γίνεται περισσότερο. Η επιβολή κυρώσεων στις επιχειρήσεις με βάση τη νομοθεσία είναι αναγκαία αλλά δεν αρκεί. Χρειάζεται μια βαθύτερη αλλαγή στη «συμπεριφορά» τους.

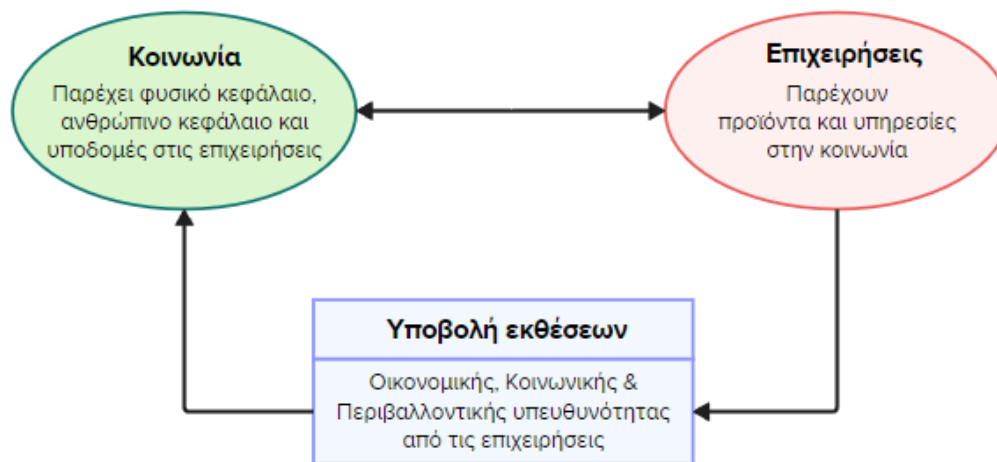
² Εικ. 1 (πηγή)

³ Η έννοια επιχείρηση αναφέρεται σε κάθε οντότητα (δημόσια ή ιδιωτική) που ασκεί οικονομική δραστηριότητα, ανεξαρτήτως μεγέθους, νομικού καθεστώτος ή οικονομικού τομέα στον οποίο δραστηριοποιείται. Δεν εντάσσονται στην έννοια «επιχείρηση»: α) οι οντότητες που είναι επιφορτισμένες με δραστηριότητες εξουσίας δημοσίου δικαίου (εξουσίες ελέγχου και αστυνόμευσης). Εξαιρείται η κανονιστική δραστηριότητα αλλά όχι εκείνη που αφορά τιμές και όρους παροχής μιας υπηρεσίας από τους «οργανισμούς δημοσίου δικαίου» στους χρήστες, β) οι οντότητες που εκπληρώνουν μια αμιγώς κοινωνική λειτουργία, η οποία βασίζεται στην αρχή της αλληλεγγύης και είναι εξ ολοκλήρου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα όπως οι οργανισμοί κοινωνικής ασφάλισης διανεμητικού χαρακτήρα (Πιλιόκος, 2023).

Η CSR αφορά την ισορροπία μεταξύ του κέρδους και των κοινωνικών και περιβαλλοντικών ευθυνών εκ μέρους των επιχειρήσεων. Ενθαρρύνει συστήματα και πρακτικές που διασφαλίζουν ότι οι επιχειρήσεις λειτουργούν με λογικό και κοινωνικά νόμιμο τρόπο, κάτι που θεωρείται απαραίτητο για να συνεχίσουν να υπάρχουν και να ακμάζουν. Ο βασικός στόχος των κοινωνικά υπεύθυνων δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων είναι να αξιοποιήσουν στο έπακρο την κοινή αξία η οποία μπορεί έμμεσα να παράγει επενδυτικές αποδόσεις για τους μετόχους μιας επιχείρησης, αποφεύγοντας δυσμενείς επιπτώσεις τόσο στην κοινωνία όσο και στο περιβάλλον. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, σχετίζεται με την ευθύνη που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις ως αποτέλεσμα της επίδρασής τους στην κοινωνία και στο περιβάλλον. Η Επιτροπή θεωρεί ότι είναι ένα ουσιαστικό και ζωτικό μέσο για την επίτευξη βιωσιμότητας και καινοτομίας, καθώς και ανταγωνιστικότητας μεταξύ των επιχειρήσεων της EU (Halkos & Nomikos, 2021).

Μεταξύ των εννοιών της CSR και της επιχειρηματικής ηθικής υπάρχει μια λεπτή διαφοροποίηση. Η CSR είναι η ευθύνη μιας επιχείρησης να ενεργεί προς το συμφέρον και προς το όφελος της κοινωνίας όποτε είναι δυνατόν, μερικές φορές ακόμη και εις βάρος μιας κερδοφόρας ευκαιρίας, όταν αυτή μπορεί να έχει αρνητικά αποτελέσματα για τους ανθρώπους ή το περιβάλλον. Η επιχειρηματική ηθική είναι μια ευρύτερη έννοια που διέπει όλα όσα κάνουν η επιχείρηση και οι άνθρωποί της. Μια επιχείρηση που λειτουργεί ηθικά θα λαμβάνει αποφάσεις που θα υποστηρίζουν και την ισχυρή CSR. Όταν η ηθική αποτελεί τη θεμελιώδη βάση και πληροφορεί οτιδήποτε άλλο, οι επιχειρήσεις θα επιτυγχάνουν και υψηλή κερδοφορία και πιο συνεπείς προσεγγίσεις CSR. Οι υπεύθυνες - ηθικές επιχειρήσεις μπορούν ακόμα να επιτυγχάνουν και εξοικονόμηση κόστους, όταν επικεντρώνονται στη βιωσιμότητα. Παρότι αυτές οι προσεγγίσεις ενδέχεται να απαιτούν ορισμένες επενδύσεις, που θα επηρεάσουν βραχυπρόθεσμα την κερδοφορία, θα διασφαλίζουν κέρδη για το μέλλον (Bartel, 2022).

Η θεωρία της νομιμότητας (legitimacy theory) εστιάζει στο ότι οι επιχειρήσεις χρειάζεται να δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στις αξίες, κανόνες, πρότυπα που ισχύουν στην εκάστοτε (μη στατική) κοινωνία στην οποία δραστηριοποιούνται και χρησιμοποιούν τους πόρους της, ώστε να καταφέρνουν να αποκτούν κοινωνική νομιμοποίηση. Βασίζεται στην ιδέα ότι μια κοινωνία έχει άμεσες και έμμεσες προσδοκίες από μια επιχείρηση που δραστηριοποιείται εντός αυτής. Η επιχείρηση με τη σειρά της προσδοκά κάποια πράγματα από την κοινωνία. Επομένως, οι δυο τους καταλήγουν σε κάτι που μπορεί να θεωρηθεί ως ένα «κοινωνικό συμβόλαιο» μεταξύ τους, του οποίου οι παραβιάσεις θα έχουν επιπτώσεις (Εικ. 2). Για παράδειγμα, η επιχείρηση οφείλει να σέβεται τα δικαιώματα των ανθρώπων της κοινωνίας στην οποία δραστηριοποιείται, διαφορετικά θα αντιμετωπίζει κυρώσεις με τη μορφή νομικών περιορισμών ή η κοινωνία θα αποφεύγει τα προϊόντα της, εάν η επιχείρηση δεν είναι συνεπής σε όσα οφείλει να κάνει.

Εικ. 2: «Κοινωνικό συμβόλαιο» κοινωνίας - επιχειρήσεων και υποβολή εκθέσεων⁴

Για να μπορεί μια επιχείρηση να συνεχίζει να υπάρχει, σύμφωνα με τη θεωρία της νομιμότητας, πρέπει να ανταποκρίνεται διαρκώς στις προσδοκίες της κοινωνίας στο σύνολό της, όχι μόνο στα κριτήρια των ιδιοκτητών ή των επενδυτών, όπως στη θεωρία των μετόχων (shareholder theory). Η θεωρία της νομιμότητας μπορεί να θεωρηθεί εκτεταμένη έναντι της θεωρίας των ενδιαφερομένων (stakeholder theory), με την έννοια ότι η πρώτη εστιάζει στις αλληλεπιδράσεις της επιχείρησης με την κοινωνία ως σύνολο και επομένως στην αντίληψη του κοινού για την επιχείρηση, ενώ η δεύτερη στην ικανοποίηση από την επιχείρηση των συμφερόντων διαφορετικών ομάδων ενδιαφερομένων. Επομένως, η θεωρία νομιμότητας προτείνει ότι οι επιχειρήσεις πρέπει να ενεργούν με κοινωνικά υπεύθυνο τρόπο επιδιώκοντας ενέργειες που θεωρούνται νόμιμες από την κοινωνία, ενώ η θεωρία ενδιαφερομένων προτείνει ότι οι επιχειρήσεις πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τα συμφέροντα των ενδιαφερομένων μερών κατά τη λήψη αποφάσεων. Για να το θέσουμε διαφορετικά, η θεωρία της νομιμότητας επιδιώκει να περιγράψει την ηθική «συμπεριφορά» των επιχειρήσεων (για να ενισχύσουν την κοινωνική νομιμοποίησή τους) εντός των δυναμικών αξιακών κοινωνικών πλαισίων, αντί να ορίσει πώς πρέπει να «συμπεριφέρονται» οι επιχειρήσεις. Υποστηρίζει ότι «οι επιχειρήσεις μπορούν να συνεχίσουν να υπάρχουν μόνο εάν η κοινωνία στην οποία βασίζονται, αντιλαμβάνεται ότι λειτουργούν σε ένα σύστημα αξιών που είναι ανάλογο με το εκάστοτε σύστημα αξιών αυτής της κοινωνίας». Έτσι, σύμφωνα πάντα με τη θεωρία της νομιμότητας, επιδιώκοντας οι επιχειρήσεις ενέργειες που θεωρούνται νόμιμες από την κοινωνία, μπορούν να βελτιώνουν τη φήμη τους και να οικοδομούν εμπιστοσύνη με το κοινό. Το επίπεδο κοινωνικής νομιμοποίησης μιας επιχείρησης είναι κρίσιμο για τη μακροπρόθεσμη επιβίωσή της.

⁴ Εικ.2: Τροποποίηση από τους συγγραφείς της αρχικής εικόνας που αντλήθηκε από το επιστημονικό άρθρο των [Martens & Bui \(2023\)](#).

Ωστόσο, η διαχείριση μιας επιχείρησης με σκοπό την κοινωνική νομιμοποίηση δεν είναι απλή, επειδή οι αξίες, οι κανόνες, τα πρότυπα της (μη στατικής) κοινωνίας αλλάζουν διαρκώς καθιστώντας τη συνεχή ευθυγράμμιση των στόχων της επιχείρησης με τις προσδοκίες της κοινωνίας πολύ δύσκολη στην πράξη. Ως αποτέλεσμα, μπορεί να αναπτυχθεί ένα «κενό νομιμότητας». Ο όρος «κενό νομιμότητας» αφορά την εμφάνιση διαφοροποίησης μεταξύ των αξιών της κοινωνίας στις οποίες ανταποκρίνεται η επιχείρηση με τη «συμπεριφορά» της, και των τότε προσδοκιών της δυναμικής κοινωνίας. Επειδή μια επιχείρηση μπορεί να ακολουθήσει διάφορες στρατηγικές, όταν αρχίζει να «αντιλαμβάνεται» πως χάνει την κοινωνική νομιμοποίησή⁵, η θεωρία της νομιμότητας προτείνει πως οι επιχειρήσεις οφείλουν συνεχώς να αποδεικνύουν ότι «συμπεριφέρονται» με τρόπους που συνάδουν με τις υπάρχουσες κοινωνικές αξίες κάθε δυναμικής κοινωνίας (Ewan, 2022). Οι εκθέσεις (π.χ. ετήσιες) που δημοσιεύονται από τις επιχειρήσεις είναι ένα εργαλείο για την εξασφάλιση κοινωνικής νομιμοποίησης στις δραστηριότητές τους. Επιπρόσθετα, μέσα από συνειδητή χρήση και συνδυαστική αξιοποίηση των εννοιών της CSR και της επιχειρηματικής ηθικής οι επιχειρήσεις μπορούν να αποκτήσουν διαρκώς κοινωνική νομιμοποίηση, ώστε να παραμένουν ελκυστικές για τους επενδυτές και τους πελάτες τους, αυξάνοντας την αξία τους μακροπρόθεσμα.

Τα ενδιαφερόμενα μέρη και η κοινωνία υποστηρίζουν ολοένα και περισσότερο την αύξηση της ανοικτότητας (openness), της διαφάνειας (transparency) και της λογοδοσίας (accountability) των επιχειρήσεων. Μέσω των δημόσιων γνωστοποιήσεων (public disclosures) έναντι οικονομικών, κοινωνικών ή περιβαλλοντικών προκλήσεων και κρίσεων αυξάνονται τα οφέλη για όλους και ενισχύεται η αξιοπιστία της επιχείρησης που προβαίνει στην δημόσια γνωστοποίηση. Οι εκθέσεις γνωστοποίησης ικανοποιούν την απαίτηση για ανοικτότητα, διαφάνεια και λογοδοσία, συμβάλλοντας στη γεφύρωση του χάσματος γνώσης επιχείρησης - κοινωνίας και αποδεικνύοντας ότι οι δράσεις μιας επιχείρησης ωφελούν την κοινωνία. Μπορούν να αφορούν διάφορα θέματα, συμπεριλαμβανομένης της κερδοφορίας, του ανθρώπινου δυναμικού, των εξωτερικών και εσωτερικών ενδιαφερομένων μερών, να έχουν τοπική, εθνική ή παγκόσμια εστίαση καθώς και διαφορετικά επίπεδα φιλοδοξίας. Υπάρχει ωστόσο έντονος προβληματισμός, λόγω των διαφορετικών προτύπων, των διαφορών στην επιλογή των δραστηριοτήτων και ενεργειών που πρέπει να αναφέρονται, των διαδικασιών που χρησιμοποιούνται για την αξιολόγηση των συνεπειών αυτών των δραστηριοτήτων και ενεργειών και των διαφορετικών προσεγγίσεων μεταξύ υποχρεωτικής και προαιρετικής υποβολής εκθέσεων σε διάφορες χώρες (Martens & Bui, 2023).

⁵ Για παράδειγμα, η επιχείρηση μπορεί να: α) επιδιώξει να ενημερώσει ενδιαφερόμενους σχετικά με πραγματικές αλλαγές που συμβαίνουν στην επιχείρηση, β) να προσπαθήσει να αλλάξει την άποψη ενδιαφερομένων μερών (π.χ. μέσω διαφήμισης) χωρίς να αλλάξει πραγματικά κάτι, γ) να προσπαθήσει να χειραγωγήσει τις αντιλήψεις ενδιαφερομένων μερών εκτρέποντας την προσοχή τους από το θέμα που τους απασχολεί σε ευνοϊκότερα για την ίδια θέματα, δ) να επιδιώξει να αντικαταστήσει και να επηρεάσει τις προσδοκίες των εξωτερικών μερών σχετικά με την απόδοση της επιχείρησης αλλάζοντας για παράδειγμα τα χρησιμοποιούμενα πρότυπα.

1.5. Καινοτομία

Σχετικά με την έννοια της καινοτομίας, μεγάλη επιρροή άσκησαν οι θεωρίες του [Schumpeter \(2021\)](#) για τον τρόπο με τον οποίο οι επιχειρήσεις αναζητούν νέες ευκαιρίες και ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα έναντι των υπαρχόντων ή δυνητικών ανταγωνιστών. Η έννοια της «δημιουργικής καταστροφής» επινοήθηκε από τον Schumpeter. Περιγράφει τη διαταραχή που προκαλούν στην υπάρχουσα οικονομική δραστηριότητα οι καινοτομίες που οδηγούν σε νέους τρόπους παραγωγής προϊόντων ή υπηρεσιών, σε νέες διαδικασίες διανομής ή παροχής αυτών, ακόμα και σε δημιουργία εξ ολοκλήρου νέων αγορών. Επόμενες θεωρίες επηρέασαν την εξέλιξη της έννοιας της καινοτομίας, όπως η θεωρία των συστημάτων καινοτομίας που ασχολείται με τη μη γραμμικότητα της καινοτομίας και την ποικιλία αλληλεπιδράσεων και αναδράσεων, που εμπλέκονται στη δημιουργία και τη χρήση της γνώσης ως μία διαδικασία μάθησης μέσω της επίλυσης προβλημάτων μέχρι να αναδυθούν καινοτόμες ιδέες και λύσεις. Οι συστημικές προσεγγίσεις χρησιμοποιούνται, για την ανάπτυξη κατάλληλων Πολιτικών καινοτομίας, που θα είναι σε θέση να συντονίσουν αποτελεσματικά τους μετασχηματισμούς του συστήματος, για να εξυπηρετηθούν ευρύτεροι στόχοι. Η συνθετική ολοκλήρωση των θεωριών που σχετίζονται διαχρονικά με την έννοια της καινοτομίας καταδεικνύει τις τέσσερις κύριες διαστάσεις της, τη γνώση, τον νεωτερισμό, την υλοποίηση - πραγματική χρήση της και τη δημιουργία ή διατήρηση αξίας, οι οποίες χρησιμοποιούνται και ως γενικές κατευθύνσεις για τη μέτρησή της.

Σχετικά με τη διάσταση της γνώσης, αποδεικνύεται πως οι καινοτομίες προκύπτουν από δραστηριότητες που βασίζονται στη γνώση και αφορούν την πρακτική εφαρμογή πληροφορίας και γνώσης που είτε υπήρχε ήδη, είτε αναπτύχθηκε πρόσφατα. Ως πληροφορία νοούνται τα οργανωμένα δεδομένα που μπορούν να αναπαραχθούν και να μεταφερθούν από τον έναν οργανισμό στον άλλο με χαμηλό κόστος. Η έννοια της γνώσης αποτυπώνει την κατανόηση της πληροφορίας και την ικανότητα να χρησιμοποιηθεί από κάποιον για διάφορους σκοπούς. Η απόκτηση της γνώσης γίνεται με γνωσιακό μόχθο, συνεπώς η νέα γνώση είναι δύσκολο να μεταφερθεί γιατί προϋποθέτει τη θέληση μάθησης από τον δέκτη. Τόσο η πληροφορία όσο και η γνώση μπορεί να προέρχονται ή να δημιουργούνται εντός ή εκτός ενός οργανισμού. Η γνώση σύμφωνα με τον [Arrow \(1962\)](#) δεν είναι ανταγωνιστική, εφόσον, όταν χρησιμοποιείται από έναν οργανισμό ή ένα πρόσωπο, δεν μειώνεται η ποσότητα γνώσης που μπορεί να είναι διαθέσιμη προς χρήση από άλλους φορείς. Προϋπόθεση αποτελεί, βέβαια, πως το πολιτικό και κανονιστικό - νομοθετικό πλαίσιο διασφαλίζει την ανοικτότητα και προσβασιμότητά της σε όλους.

Οι πόροι, όμως, που απαιτούνται για την αφομοίωση και την αποτελεσματική χρήση της γνώσης από άλλους οργανισμούς ενδέχεται να είναι ανταγωνιστικοί (π.χ. όταν η προσφορά εργασίας από ανθρώπους με δεξιότητες και επαγγελματικές γνώσεις είναι περιορισμένη ή είναι περιορισμένη η

προσφορά άλλων σπάνιων χρήσιμων και συμπληρωματικών πόρων, όπως η υπολογιστική ισχύς). Παρομοίως, ανταγωνιστική μπορεί να είναι και η ικανότητα να μετασχηματιστεί η γνώση σε αξία. Ορισμένες πρακτικές, όπως το απόρρητο ή οι μέθοδοι προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας που υποστηρίζονται από οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς, μετατρέπουν τη γνώση σε αγαθό, στο οποίο δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση τρίτοι φορείς. Αυτές οι πρακτικές επιδρούν αρνητικά στο να είναι ευρέως διαθέσιμη η νέα γνώση και να δημιουργούνται διαρκώς νέες καινοτομίες. Η ευρεία διαθεσιμότητα της πληροφορίας και της γνώσης ωφελεί την ανάπτυξη νέων ιδεών, συνθέσεως υπαρχόντων ιδεών και μεθόδων που μπορούν να αποτελέσουν σημείο εκκίνησης της καινοτομίας.

Η διάσταση του νεωτερισμού μιας καινοτομίας σχετίζεται με τις πιθανές χρήσεις της, οι οποίες εξαρτώνται από τα χαρακτηριστικά ενός προϊόντος/υπηρεσίας ή μιας διαδικασίας συγκριτικά με παρόμοια προϊόντα/υπηρεσίες ή διαδικασίες και από τις προηγούμενες εμπειρίες που είχε ο πάροχος και οι χρήστες στους οποίους απευθύνεται. Κάποια χαρακτηριστικά μπορούν να μετρηθούν αντικειμενικά, όπως η ενεργειακή αποδοτικότητα, η εξοικονόμηση χρόνου, η φιλικότητα των υλικών προς το περιβάλλον, κ.α., σε αντίθεση με υποκειμενικά χαρακτηριστικά, όπως η χρηστικότητα και η ικανοποίηση των χρηστών, η προτεραιοποίηση εκ μέρους τους των χαρακτηριστικών της καινοτομίας, η ανταπόκριση σε μεταβαλλόμενες συνθήκες και η συναισθηματική οικειότητα, τα οποία είναι πιο δύσκολο να μετρηθούν. Εντούτοις, οι οργανισμοί αναπτύσσουν διαρκώς νέες μεθόδους και εργαλεία για τη μέτρηση των εμπειρικών και συναισθηματικών αποκρίσεων των χρηστών.

Επιπρόσθετα, για να θεωρηθεί ως καινοτομία μια νέα ιδέα ή μέθοδος, χρειάζεται η διάσταση της υλοποίησης-πραγματικής χρήσης, που θα την καταστήσει διαθέσιμη και προσβάσιμη για χρήση στους αποδέκτες της, είτε πρόκειται για διεργασίες και διαδικασίες εντός μιας επιχείρησης, είτε πρόκειται για τους αποδέκτες των προϊόντων/υπηρεσιών της, οι οποίοι βρίσκονται εκτός επιχείρησης. Μια καινοτομία μπορεί να βασίζεται σε προϊόντα/υπηρεσίες και διαδικασίες, που χρησιμοποιούνται ήδη σε άλλα πλαίσια, όπως για παράδειγμα σε άλλες γεωγραφικές περιοχές ή σε άλλες αγορές προϊόντων/υπηρεσιών και τότε η καινοτομία αποτελεί παράδειγμα διάχυσης. Γενικά η διάχυση καινοτομίας μπορεί να οδηγήσει στην παραγωγή σημαντικής οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής αξίας. Η υλοποίηση δεν είναι απαραίτητα το τελικό βήμα για μια καινοτομία και τον οργανισμό που την ανέπτυξε. Ενδέχεται να αναπτυχθούν δραστηριότητες για την αξιολόγησή της μετά την υλοποίησή της, οι οποίες μπορεί να οδηγήσουν σε βελτιώσεις ή και ριζικά νέες καινοτομίες μέσω ενός ολικού ανασχεδιασμού ή σημαντικών βελτιώσεων. Οι αξιολογήσεις αυτές μπορούν, επίσης, να οδηγήσουν στην εγκατάλειψη μιας καινοτομίας με την πάροδο του χρόνου.

Η καινοτομία ως οικονομική δραστηριότητα απαιτεί σημαντικούς πόρους σε πρώιμο στάδιο οι οποίοι θα χρησιμοποιηθούν για την κάλυψη περιφερειακών σκοπών. Η ύπαρξη κόστους ευκαιρίας σημαίνει πως οι φορείς που είναι υπεύθυνοι για την καινοτομία αυτή έχουν ως πιθανή επιδίωξη τη δημιουργία κάποιας μορφής αξίας (π.χ. οικονομικής, κοινωνικής, περιβαλλοντικής φύσεως ή συνδυασμούς αυτών). Η διάσταση, λοιπόν, της δημιουργίας ή διατήρησης αξίας είναι ένας έμμεσος στόχος της όποιας καινοτομίας που έχει ιδιαίτερα υψηλό ρίσκο και δεν είναι εγγυημένος *ex ante*, καθώς τα αποτελέσματα της καινοτομίας είναι αβέβαια και ετερογενή. Για την κατανόηση των θετικών ή αρνητικών επιπτώσεων της όποιας καινοτομίας είναι σημαντική η μέτρηση των μεγεθών που σχετίζονται με την αξία που δημιουργεί η καινοτομία, παρότι δεν υπάρχει κανένα ενιαίο μέγεθος οικονομικής, κοινωνικής ή περιβαλλοντικής αξίας στα καθιερωμένα στατιστικά πλαίσια, όπως είναι το σύστημα εθνικών λογαριασμών. Η αξία μιας καινοτομίας είναι αβέβαιη και δεν είναι δυνατή η πλήρης αποτίμησή της, παρά μόνο αφού παρέλθει κάποιο χρονικό διάστημα από την υλοποίησή της. Η αξία της ενδέχεται, επίσης, να εξελιχθεί με την πάροδο του χρόνου και να αποδώσει ποικίλα οφέλη στα διάφορα ενδιαφερόμενα μέρη και στην κοινωνία στο σύνολό της. Για τον εντοπισμό των αποτελεσμάτων της καινοτομίας μετά από μια ορισμένη χρονική περίοδο, χρησιμοποιούνται συμπληρωματικά μεγέθη μέτρησης και στρατηγικές ανάλυσης. Τα μεγέθη που αποτυπώνουν τα αποτελέσματα θα είναι χρήσιμα, εφόσον τα στατιστικά δεδομένα σχετικά με την καινοτομία χρησιμοποιηθούν για τον κατάλληλο σκοπό. Κρίνονται απαραίτητα ιδίως για την εξέταση των πρωτοβουλιών Πολιτικής, οι οποίες προωθούν την καινοτομία που παράγει θετικά αποτελέσματα, όπως είναι η κοινωνική ένταξη, η βιωσιμότητα, οι θέσεις εργασίας ή η οικονομική μεγέθυνση.

Στο Όσλο το 1991 επιτεύχθηκε η πρώτη διεθνής συμφωνία για την εννοιολόγηση της καινοτομίας και τη μέτρησή της. Καταστρώθηκαν κατευθυντήριες γραμμές οι οποίες ονομάστηκαν «Εγχειρίδιο του Όσλο», το οποίο δημοσιεύθηκε από τον OECD και δοκιμάστηκε στην πράξη με την υποστήριξη της EU. Οι προτάσεις του εγχειριδίου γνώρισαν μεγάλη αποδοχή τόσο από κράτη - μέλη του OECD, της EU και εταίρους τους. Ακολούθησαν πρωτοβουλίες του OECD και της Eurostat για περαιτέρω αναθεωρήσεις του εγχειριδίου, με στόχο την ευρύτερη και πιο εμπειριστατωμένη συλλογή δεδομένων. Το «Εγχειρίδιο του Όσλο» είναι ένα ανοικτό και μη δεσμευτικό πρότυπο το οποίο προωθεί τη συνεργασία και ενθαρρύνει νέες προσπάθειες και πειραματισμούς στη συλλογή δεδομένων σχετικά με την καινοτομία. Η Στρατηγική Καινοτομίας του OECD αναφέρει πως η καλύτερη δυνατή μέτρηση της καινοτομίας και των επιπτώσεών της στην οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική συμπεριληπτικότητα και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα είναι πολύ κρίσιμη για τον συντονισμό δράσεων καινοτομίας στην ψηφιακή εποχή. Ο OECD υποστηρίζει γενικά την προσέγγιση της συλλογικής συμμετοχής του κυβερνητικού μηχανισμού (*whole of government approach*), κάτι που υποστηρίζει και για την υλοποίηση των πολιτικών καινοτομίας και έχει επισημάνει τη σημασία της κατανόησης των σύνθετων και

πολλαπλών παραγόντων, που ενδέχεται να επηρεάζουν την καινοτομία, καθώς και το πώς αυτή με τη σειρά της μπορεί να επιδρά στην οικονομία, στην κοινωνία και στο περιβάλλον.

Η πιο πρόσφατη έκδοση του «Εγχειριδίου του Όσλο», η τέταρτη (4η), δημοσιεύθηκε το 2018 λαμβάνοντας υπόψη τις κυρίαρχες τάσεις, όπως την εμφάνιση νέων τεχνολογιών πληροφορικής και τον τρόπο επίδρασής τους στα επιχειρηματικά μοντέλα, την αύξουσα σημασία του κεφαλαίου που βασίζεται στη γνώση, κ.α. Οι κατευθύνσεις που παρουσιάζονται στην 4η έκδοση έχουν σκοπό να συμβάλλουν στη μέτρηση της διαδικασίας ψηφιακού μετασχηματισμού. Η έκδοση του 2018 συμβάλλει σημαντικά και στην μέτρηση των SDGs. Παρόλα αυτά, η χάραξη δημόσιας Πολιτικής για την καινοτομία επικεντρώνεται κυρίως σε ό,τι είναι πιο εύκολα μετρήσιμο. Είναι, όμως, αναγκαίο να συλλάβουμε ολοκληρωμένα τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσονται οι ιδέες και γίνονται εργαλεία για τον μετασχηματισμό των οργανισμών, των τομεακών ή/και τοπικών αγορών της οικονομίας και του ίδιου του κοινωνικού ιστού (Μανιαδάκης, 2019).

Σύμφωνα με τον γενικό ορισμό της 4ης έκδοσης του εγχειριδίου του Όσλο, καινοτομία είναι: «ένα νέο ή βελτιωμένο προϊόν/υπηρεσία ή διαδικασία (ή συνδυασμός τους) που διαφέρει σημαντικά από προηγούμενα προϊόντα/υπηρεσίες ή διαδικασίες της ίδιας επιχειρηματικής μονάδας και έγινε διαθέσιμο (ως προϊόν/υπηρεσία) σε πιθανούς χρήστες ή τέθηκε σε λειτουργία (ως διαδικασία) από την επιχειρηματική μονάδα». Σε ότι αφορά οντότητες, όπως νεοφυείς επιχειρήσεις, που δεν έχουν δικά τους προηγούμενα προϊόντα, υπηρεσίες ή διαδικασίες προς σύγκριση, την ομάδα σύγκρισης για να χαρακτηριστεί ένα προϊόν, υπηρεσία ή διαδικασία ως καινοτομία αποτελεί οτιδήποτε είναι διαθέσιμο στις αγορές στις οποίες συμμετέχει η νεοφυής επιχείρηση. Επομένως, ένα προϊόν, μια υπηρεσία ή μια διαδικασία μιας τέτοιας επιχείρησης αποτελεί καινοτομία, εφόσον διαφέρει σημαντικά από τα προϊόντα ή υπηρεσίες που είναι διαθέσιμα ή από τις διαδικασίες που χρησιμοποιούνται σήμερα στις αγορές που συμμετέχει η εν λόγω επιχείρηση. Στη δημιουργία συγκεκριμένων καινοτομιών μπορεί να εμπλέκονται διάφοροι φορείς προερχόμενοι από διαφορετικούς τομείς. Αυτές οι φορείς μπορεί να διασυνδέονται με διάφορες μεθόδους, όπως είναι οι μηχανισμοί χρηματοδότησης, η πρόσληψη ανθρώπινων πόρων ή οι άτυπες επαφές (OECD, 2018).

Σύμφωνα με το WEF η καινοτομία είναι από τους κύριους παράγοντες που μπορούν να υποστηρίξουν σε μακροχρόνιο ορίζοντα την αειφόρο ανάπτυξη και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής. Η βελτίωση άλλων παραγόντων που ενισχύουν την ανταγωνιστικότητα μιας οικονομίας, όπως των υποδομών, των μακροοικονομικών επιδόσεων, του επιπέδου εκπαίδευσης και κατάρτισης του εργατικού δυναμικού, οδηγούν μεν σε οφέλη αλλά εμπίπτουν στον κανόνα των φθινουσών αποδόσεων. Ως εκ τούτου, η διατήρηση μακροπρόθεσμης ανάπτυξης εξαρτάται από το βαθμό που μια οικονομία δημιουργεί και αξιοποιεί καινοτομίες.

2. Η ΑΕΙΦΟΡΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΩΣ ΜΕΣΟ ΠΡΟΣ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ

2.1. Βιωσιμότητα, αειφόρος ανάπτυξη και θεσμική ποιότητα

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμος ο προσδιορισμός των εννοιών της βιωσιμότητας και της αειφόρου ανάπτυξης, όπως αυτές χρησιμοποιούνται ως όροι στα πλαίσια της παρούσας διατριβής. Παρότι οι έννοιες της βιωσιμότητας και της αειφόρου ανάπτυξης είναι συνδεδεμένες, δεν είναι ταυτόσημες. Σχετικά με τη βιωσιμότητα θεωρούμε πως αναφέρεται στον μακροπρόθεσμο κοινωνικό σκοπό της ανθρωπότητας για ένα βιώσιμο κόσμο (Jeronen, 2013) που αφορά την ικανότητα των ανθρώπων να συνυπάρχουν με αλληλοσεβασμό και ασφάλεια μεταξύ τους ως άτομα και κοινωνίες πάνω στη Γη και σε αρμονική αλληλεπίδραση με το φυσικό περιβάλλον, με σκοπό την ανθρώπινη άνθιση και την προστασία της Ζωής. Θεωρούμε επιπρόσθετα πως η βιωσιμότητα στο θεωρητικό της υπόβαθρο πέραν από τις τρεις κλασικές της διαστάσεις, την περιβαλλοντική, την κοινωνική και την οικονομική, δομείται και από μία τέταρτη διάσταση, την θεσμική. Η αειφόρος ανάπτυξη στα πλαίσια της διατριβής αναφέρεται στο παγκόσμιο αναπτυξιακό πρότυπο το οποίο αποσκοπεί:

- Στην επάρκεια θεσμικού κεφαλαίου (θεσμικής ποιότητας), δηλαδή την εξασφάλιση ενός θεσμικού περιβάλλοντος που κατοχυρώνει την ανθρώπινη ασφάλεια (human security) και την ανθρώπινη ανάπτυξη (human development).
- Στην επάρκεια οικονομικού κεφαλαίου, δηλαδή την επίτευξη διατηρήσιμης οικονομικής μεγέθυνσης.
- Στην επάρκεια κοινωνικού κεφαλαίου, δηλαδή στη συμβολή όλων στην εξέλιξη της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας με όσο γίνεται καλύτερες, δίκαιες και ισότιμες συνθήκες διαβίωσης, ενδογενεακά και διαγενεακά.
- Στην επάρκεια φυσικού κεφαλαίου, δηλαδή να επιτρέπεται στα φυσικά συστήματα και υποσυστήματα να παρέχουν αέναα τους απαραίτητους φυσικούς πόρους και τις υπηρεσίες οικοσυστημάτων στους ανθρώπους, χωρίς να υπονομεύεται η πλανητική ακεραιότητα και σταθερότητα.

Οι θεσμοί διαχωρίζονται σε επίσημους και μη επίσημους. Οι επίσημοι αφορούν τις αρχές, τους κανονισμούς, τους νόμους και γενικά ό,τι πηγάζει από επίσημες οργανωτικές δομές και μπορεί να κριθεί στα δικαστήρια. Ως μη επίσημοι θεσμοί νοούνται οι σκέψεις των ανθρώπων και ό,τι δεν διατυπώνεται ή γράφεται επίσημα. Αφορούν τις αξίες, τα νοητικά μοντέλα, την ηθική, κ.ά.. Η θεσμική διάσταση της αειφόρου ανάπτυξης περικλείει το θεσμικό κεφάλαιο. Ως θεσμικό κεφάλαιο θεωρούνται εκείνοι οι θεσμοί και οι οργανωτικές δομές, που προσπαθούν να ορίσουν ένα αποτελεσματικό κανονιστικό και λειτουργικό πλαίσιο, να μειώσουν την αβεβαιότητα στη

λήψη αποφάσεων, να αυξήσουν την προσαρμοστικότητα στις μεταβαλλόμενες συνθήκες και να οδηγήσουν σε βιώσιμη παραγωγή και κατανάλωση (Platje, 2008). Η αειφόρος ανάπτυξη επηρεάζει και επηρεάζεται από τέσσερις παράγοντες του θεσμικού κεφαλαίου:

- Τον δημόσιο τομέα, στον οποίο ανήκουν τα μη σαφώς ορισμένα ή καθόλου ορισμένα ιδιοκτησιακά δικαιώματα (π.χ για τους φυσικούς πόρους).
- Τη θεσμική δύναμη, της οποίας ο βαθμός λειτουργίας και επιβολής των θεσμών αλλά και ο βαθμός της παροχής κινήτρων αλληλεπιδρά με την αειφόρο ανάπτυξη.
- Τη θεσμική ισορροπία, για την οποία είναι κρίσιμο το ότι ναί μεν η μεταβολή σε έναν κανονισμό ή νόμο μπορεί να επέλθει άμεσα μέσω απόφασης του αρμόδιου θεσμικού οργάνου, αλλά η διάχυση αυτής της αλλαγής και η μεταβολή/εξέλιξη που θα επιφέρει στις αξίες, στα νοητικά μοντέλα, στην ηθική και στον τρόπο σκέψης και εφαρμογής από τους ανθρώπους γίνεται με πολύ αργούς ρυθμούς. Είναι μία διαδικασία που απαιτεί μακροχρόνιο σχεδιασμό και, όταν επέρχεται, ενδυναμώνει την αειφόρο ανάπτυξη, καθώς τότε οι μη επίσημοι θεσμοί υποστηρίζουν και ενισχύουν τους επίσημους θεσμούς.
- Την καλή διακυβέρνηση, που παίζει καθοριστικό ρόλο, καθώς συμβάλει εποικοδομητικά στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Χαρακτηριστικά στοιχεία καλής διακυβέρνησης αποτελούν η αποδοτικότητα και η συνοχή, η έλλειψη διαφθοράς, η ισορροπία μεταξύ διαφορετικών συμφερόντων και η ενεργός συμμετοχή των πολιτών.

Για να υπάρξει η ενεργός συμμετοχή, που είναι πολύ κρίσιμη στην διαμόρφωση των κοινωνικών αξιών και των αναπτυξιακών στόχων, απαιτείται οι άνθρωποι να διαβιούν σε περιβάλλοντα ειρήνης, ατομικών ελευθεριών, σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, παιδείας, ελεύθερης ροής της πληροφορίας, χρηματοοικονομικής σταθερότητας, κ.α., ώστε να διακατέχονται από αισθήματα ασφάλειας σε όλους τους τομείς της καθημερινής τους ζωής.

2.2. Από την ανάπτυξη ως οικονομική μεγέθυνση στην αειφόρο ανάπτυξη

Η οικονομική θεωρία προσπαθούσε, με την παραδοσιακή προσέγγιση, να προσδιορίσει και να εξηγήσει τη διαδικασία ανάπτυξης μέσα από τους συντελεστές παραγωγής. Ο βασικός και ευρέως χρησιμοποιούμενος δείκτης μέσω του οποίου γινόταν η αξιολόγηση της αναφερόμενης «ανάπτυξης» σε κάθε χώρα ήταν και σε αρκετές περιπτώσεις συνεχίζει να είναι το ΑΕΠ, δηλαδή η μεταβολή της αξίας του συνολικού επιπέδου παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών στο εσωτερικό μιας χώρας. Επομένως, υπό το πρίσμα του απλού θεωρητικού οικονομικού μοντέλου υπάρχει «ανάπτυξη» όταν υπάρχει οικονομική μεγέθυνση (economic growth), δηλαδή θετική μεταβολή του ΑΕΠ. Έτσι, θεωρείται πως, όσο αυξάνεται το κατά κεφαλήν εισόδημα, δηλαδή το μέσο ετήσιο εισόδημα ανά άτομο στη χώρα, τόσο βελτιώνεται και η ευημερία των πολιτών της χώρας. Η οικονομική ανάπτυξη (economic development) περιλαμβάνει όχι μόνο τη μεταβολή της αξίας του συνολικού επιπέδου παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών, αλλά και μεταβολές του θεσμικού πλαισίου και του τεχνολογικού πλαισίου, μέσα στο οποίο παράγεται και διανέμεται το προϊόν αυτό (Μανιαδάκης, 2019).

Η έννοια της ανάπτυξης, όμως, σταδιακά γίνεται μια ακόμα ευρύτερη, πολυδιάστατη και δυναμική έννοια, που περιλαμβάνει εκτός των προαναφερόμενων τη βελτίωση της ποιότητας ζωής για όλους και την ανάπτυξη κάθε ανθρώπου σε ατομικό επίπεδο και της κοινωνίας σε συλλογικό επίπεδο. Αναφέρεται στους κοινωνικοοικονομικούς μετασχηματισμούς, οι οποίοι οδηγούν σε μια πιο επιθυμητή κατάσταση, χωρίς αυτή να θεωρείται ούτε η βέλτιστη ούτε η τελική. Μια δυναμική, δηλαδή, διαδικασία συνεχούς βελτίωσης και εξέλιξης και όχι μια επιθυμητή κατάσταση μιας συγκεκριμένης χρονικής στιγμής. Για αυτή τη μορφή ανάπτυξης έχει πρωτεύουσα σημασία η ευρύτητα και οι ποικιλία των στόχων που μπορούν να τεθούν και η εξασφάλιση της δυνατότητας επιλογής αυτών. Επίσης, έχουν ιδιαίτερη σημασία και οι διαδικασίες επίτευξης των στόχων που θα επιλεγούν, όπως η ενεργός συμμετοχή των πολιτών. Περιέχει όχι μόνο ποσοτικά, αλλά και ποιοτικά χαρακτηριστικά και στηρίζεται σε ηθική βάση. Όπως επιπρόσθετα αναφέρουν οι Παπανδρέου & Σαρτζετάκης (2002), υπάρχουν δύο βασικές πτυχές, που κάνουν τα πράγματα πιο σύνθετα. Η πρώτη αφορά το ότι η διαδεδομένη (και στους οικονομολόγους) αντίληψη πως η ευημερία επιτυγχάνεται μέσα από την επίτευξη των προτιμήσεων της πλειοψηφίας των πολιτών, παραμένει ένα ανοικτό φιλοσοφικό θέμα. Η δεύτερη είναι ότι, ακόμα και αν γίνει αποδεκτή η παραπάνω προσέγγιση επίτευξης της ευημερίας, το ΑΕΠ δεν είναι ο βέλτιστος δείκτης για τη μέτρησή της.

Είναι χαρακτηριστικός ο προβληματισμός που προκύπτει σχετικά με τον συνήθη συνδυασμό θετικής/αρνητικής μεταβολής του ΑΕΠ και κατανομής του πλεονάσματος/βαρών αντίστοιχα, χωρίς αξιοκρατικά κριτήρια, που οδηγεί σε άδικες και μη αναλογικές μεταβολές του κατά

κεφαλήν εισοδήματος. Προφανώς, ο δείκτης του ΑΕΠ δεν συνυπολογίζει ούτε περιβαλλοντικούς, ούτε κοινωνικούς παράγοντες που επηρεάζουν την ευημερία. Χαρακτηριστικοί τέτοιοι παράγοντες είναι η ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος, η υγεία, ο βαθμός των ανισοτήτων, η ποιότητα των θεσμών, κ.ά.

Ως γνωστόν, οι βιομηχανικές και τεχνολογικές επαναστάσεις των δύο τελευταίων αιώνων οδήγησαν σε μια διαρκώς επιταχυνόμενη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων με ανεξέλεγκτο τρόπο. Η ανθρωπότητα, επιδιώκοντας να μεγεθυνθεί σε οικονομικό επίπεδο, αύξανε διαρκώς και υπερβολικά τους παραγωγικούς ρυθμούς, τη ζήτηση πρώτων υλών, τις απαιτούμενες ποσότητες τροφίμων - νερού, κ.ά.. Με την πάροδο του χρόνου αναδύθηκαν και σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις, καθώς οι ανθρώπινες δραστηριότητες επηρέασαν τις ισορροπίες του γήινου φυσικού περιβάλλοντος. Απόβλητα, ρύπανση ατμοσφαιρικού αέρα, απώλεια της βιοποικιλότητας, υπερφόρτωση και ανισορροπία των οικοσυστημάτων υποστήριξης της Ζωής, επιτάχυνση της κλιματικής αλλαγής, μόλυνση θαλασσών, έλλειψη πόσιμου νερού, αποψίλωση των δασών, διάβρωση του εδάφους είναι ορισμένες από αυτές. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970 η επάρκεια των φυσικών πόρων θεωρούνταν δεδομένη ή σε ορισμένες περιπτώσεις θεωρούνταν εύκολη η υποκατάστασή τους με τη βοήθεια της τεχνολογίας. Επίσης, δεν δινόταν καμία σημασία στις αρνητικές εξωτερικότητες που προκαλούσε η οικονομική δραστηριότητα. UNEP

Η οικονομική επιστήμη από την πλευρά της δεν συνυπολόγιζε τις σχέσεις και τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ταχύτατων ρυθμών της ανθρωπογενούς επέκτασης και των πολύ αργών ρυθμών φυσικής αναπλήρωσης. Δεν έδινε, δηλαδή, την απαιτούμενη βαρύτητα στην αρμονία μεταξύ ανθρώπινης δραστηριότητας και φυσικού περιβάλλοντος, που, όπως αποδείχθηκε τις τελευταίες δεκαετίες, είναι απαραίτητη για τη συνέχιση της ύπαρξης της ανθρωπότητας πάνω στη Γη. Η στενή προσέγγιση της οικονομικής επιστήμης, κατά την οποία η οικονομία θεωρούνταν ως ένα κλειστό και απομονωμένο σύστημα από το φυσικό περιβάλλον, άρχισε να εγείρει προβληματισμούς και ανησυχίες. Η έκθεση της Λέσχης της Ρώμης⁶ το 1972 αναφέρθηκε στα όρια της μεγέθυνσης και στο ότι μια πιθανή υπέρβασή τους θα μπορούσε να προκαλέσει την κατάρρευση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος στα μέσα του 21ου αιώνα. Η έκθεση αυτή, σε συνδυασμό με πολλαπλές οικολογικές ανησυχίες, που είχαν αναδυθεί, δημιούργησαν χώρο για συζήτηση πέρα από την μέχρι τότε επικρατούσα οικονομική σκέψη και οικονομολόγοι, όπως οι Dasgupta και Heal, Solow, Stiglitz, υποστήριζαν την πεποίθησή τους ότι η οικονομική μεγέθυνση μπορεί να συνεχίσει να είναι λύση για τη φτώχεια, αλλά αυτή πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα του ερωτήματος «πώς μπορεί να ανακουφιστεί η φτώχεια χωρίς να επηρεάζεται δυσανάλογα το φυσικό περιβάλλον;» (Penou, 2021).

⁶ Ανεξάρτητος διεθνής οργανισμός επιστημόνων. Δημοσίευσε δύο μελέτες που έθεσαν τις βάσεις για την αναθεώρηση της έννοιας της ανάπτυξης. Την “Limits of Growth” το 1972 και την “Mankind at the Turning Point” το 1974.

Το 1980 εκδόθηκε η “World Conservation Strategy” από την IUCN. Ήταν μια πρώτη προσπάθεια να συνδυαστούν οι μέχρι τότε ασύμβατες μεταξύ τους έννοιες της οικονομικής μεγέθυνσης και της διατήρησης των φυσικών πόρων, ώστε να καταστεί η οικονομική πρόοδος βιώσιμη και να οδηγεί σε διαρκή βελτίωση της ποιότητας ζωής με σεβασμό των ορίων των υφιστάμενων φυσικών οικοσυστημάτων. Έθεσε έτσι την έννοια της διατήρησης των φυσικών οικοσυστημάτων ως προτεραιότητα. Συμμετείχαν διεθνείς οργανισμοί, όπως οι UNEP, UNESCO, κ.ά. Έκτοτε η έννοια της ανάπτυξης άρχισε να μετατοπίζεται πιο έντονα από την απλή οικονομική μεγέθυνση προς μια διατηρήσιμη ανάπτυξη, που περιέχει ευρύτερα ποιοτικά χαρακτηριστικά, όπως αυτά της βελτίωσης και της εξέλιξης σε κοινωνικό και τεχνολογικό επίπεδο με ταυτόχρονο σεβασμό στο φυσικό περιβάλλον.

Το ταξίδι της σύγχρονης έννοιας της αειφόρου ανάπτυξης (sustainable development) ξεκίνησε το 1983, όταν τα UN δημιούργησαν την WCED, γνωστή και ως «Επιτροπή Brundtland»⁷. Η Επιτροπή ήταν επιφορτισμένη με το έργο να διαμορφώσει ένα νέο παγκόσμιο αναπτυξιακό μοντέλο. Παρουσίασε τις προτάσεις της το 1987 με την έκθεση “Our Common Future” όπου έδωσε και τον πρώτο επίσημο διεθνή ορισμό για την αειφόρο ανάπτυξη:

«Η ανάπτυξη με την οποία η ανθρωπότητα ικανοποιεί τις παρούσες ανάγκες της, χωρίς όμως να διακυβεύεται η δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες».

Η έκθεση της Επιτροπής Brundtland έριξε φως στις αλληλεξαρτήσεις του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης, χωρίς να παρουσιάσει ωστόσο λεπτομερή μέσα πρακτικής εφαρμογής του προτύπου της αειφόρου ανάπτυξης. Αναφέρθηκε στην αύξηση του πληθυσμού, στην εκβιομηχάνιση και στην αστικοποίηση, στη μείωση της βιοποικιλότητας και στη ρύπανση, καθώς και στην έλλειψη πόρων, προβλήματα που θα έθεταν πολυάριθμους περιορισμούς στη μελλοντική ανάπτυξη. Επιπλέον, υπογράμμισε την ανάγκη ανακούφισης της φτώχειας και αντιμετώπισης της υποανάπτυξης σε πολλά μέρη του κόσμου. Τέλος, τόνισε πως οι βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες μπορούν να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο σε αυτά, στρέφοντας την παραγωγή σε πιο αποδοτικά πρότυπα, όσον αφορά τη χρήση υλικών και ενέργειας.

⁷ Πήρε το όνομά της από την πρόεδρο της Επιτροπής Gro Harlem Brundtland.

2.3. Ορόσημα για την αειφόρο ανάπτυξη μετά την έκθεση της Επιτροπής Brundtland

Τα έτη που ακολούθησαν μετά την έκθεση της Επιτροπής Brundtland πραγματοποιήθηκαν σημαντικές διεθνείς δράσεις, διασκέψεις και εξελίξεις με θέμα την αειφόρο ανάπτυξη και την αντιμετώπιση επειγουσών παγκόσμιων προκλήσεων που σχετίζονται με αυτή, όπως η κλιματική αλλαγή, η βιοποικιλότητα, κ.α. Η κλιματική αλλαγή φαίνεται να είναι η μεγαλύτερη πρόκληση για την αειφόρο ανάπτυξη με αναρίθμητες και απρόβλεπτες επιπτώσεις για την κοινωνία, το περιβάλλον και την οικονομία (Schmidt-Traub et al., 2017). Υπήρξαν διάφορα ορόσημα σχετικά με την κλιματική αλλαγή και την αειφόρο ανάπτυξη.

Ορόσημα σχετικά με την κλιματική αλλαγή:

- Η UNFCCC υπογράφηκε και επικυρώθηκε στο Ρίο το 1992 από 197 χώρες για να αποτρέψει την επικίνδυνη ανθρώπινη παρέμβαση στο κλιματικό σύστημα. Στόχος ήταν η σταθεροποίηση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, η διευκόλυνση των οικοσυστημάτων να προσαρμοστούν στις αλλαγές με φυσικό τρόπο και η διασφάλιση τροφίμων για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης με βιώσιμο τρόπο.
- Το Πρωτόκολλο του Κιότο το 1997 εισήχθη στο διεθνές δίκαιο όχι μόνο ως ένα ακόμα απαραίτητο βήμα κατά της κλιματικής αλλαγής, αλλά και ως αποκλειστική παγκόσμια συνθήκη για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και του φαινομένου του θερμοκηπίου. Χάρη στο Πρωτόκολλο του Κιότο, εμφανίστηκαν διάφορα συστήματα εμπορίας εκπομπών σε παγκόσμιο επίπεδο.
- Η Συμφωνία της Κοπεγχάγης το 2009 και η Συμφωνία του Κανκούν το 2010 ακολούθησαν το Πρωτόκολλο του Κιότο και τα UN επισήμως αναγνώρισαν ότι η μέση παγκόσμια θερμοκρασία πρέπει να διατηρηθεί κάτω από τους 2°C σε σύγκριση με τα προβιομηχανικά επίπεδα, ανοίγοντας το δρόμο για τη «Συμφωνία των Παρισίων».
- Τον Δεκέμβριο του 2015, κατά τη διάρκεια της COP 21, οι 196 συμμετέχουσες χώρες συμπεριλαμβανομένης της EU και των κρατών - μελών της, συμφώνησαν για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και την προσαρμογή στις επιπτώσεις της. Τα μέρη ενέκριναν τη «Συμφωνία των Παρισίων». Πρωτοποριακό, παγκοσμίως αποδεκτό και νομικά δεσμευτικό πλαίσιο, ώστε να σταθεροποιηθεί η αύξηση της μέσης θερμοκρασίας κάτω από τους 2°C και να αναληφθούν φιλόδοξες προσπάθειες, για να περιορίσουν την άνοδο στον 1,5°C πάνω από τα προβιομηχανικά επίπεδα. Εκτός από τον μετριασμό των επιπτώσεων, τα μέρη αναγνώρισαν την ανάγκη προσαρμογής σε αυτές, για να ενισχύσουν την ανθεκτικότητα της κοινωνίας, να καταπολεμήσουν τη φτώχεια, να ενισχύσουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, να στηρίξουν τις αναπτυσσόμενες χώρες καθόλη τη διάρκεια της διαδικασίας και να επιτύχουν ισχυρή οικονομική ανάπτυξη. Για το θέμα

αυτό, κάθε χώρα υποβάλλει στο σχέδιο δράσης της για το κλίμα τις NDCs με συγκεκριμένα βήματα, πολιτικές, στόχους και μέσα για την επίτευξη της «Συμφωνίας των Παρισίων» και αναφέρει την πρόοδο. Η ιστορική αυτή συμφωνία τέθηκε σε ισχύ στις 4 Νοεμβρίου 2016. Παρέχει τα θεμέλια για μια απαλλαγμένη από τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα και ισχυρή αειφόρο ανάπτυξη σε ένα έντονα μεταβαλλόμενο κλιματικό σύστημα (Penou, 2021).

Ορόσημα σχετικά με την αειφόρο ανάπτυξη:

- Στη Σύνοδο Κορυφής των UN για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το 1992 στο Ρίο ντε Τζανέιρο παρουσιάστηκαν η «Διακήρυξη του Ρίο» και η «Ατζέντα 21». Η πρώτη περιελάμβανε είκοσι επτά αρχές για την αειφόρο ανάπτυξη και η δεύτερη εργαλεία για τη λήψη αποφάσεων και τη διαμόρφωση ενός συνεκτικού σχεδίου για την αειφόρο ανάπτυξη με εφαρμογή σε παγκόσμιο, εθνικό και τοπικό επίπεδο.
- Το 1995 στην Σύνοδο Κορυφής της Κοπεγχάγης για την κοινωνική ανάπτυξη, υιοθετήθηκε μία διακήρυξη και ένα πρόγραμμα δράσης, με έμφαση στην κοινωνική διάσταση της αειφόρου ανάπτυξης. Επικεντρώθηκε στην καταπολέμηση της φτώχειας, στην ενίσχυση της απασχόλησης, στην παροχή κοινωνικής δικαιοσύνης, πολιτικής - οικονομικής και ηθικής σταθερότητας, με παράλληλη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ισότητας, της θρησκείας, της ειρήνης και της δημοκρατίας.
- Στη Σύνοδο Κορυφής της Χιλιετίας το 2000 στη Νέα Υόρκη, τα UN επικύρωσαν τη «Διακήρυξη της Χιλιετίας», για να βοηθήσουν τις φτωχότερες χώρες να εξαλείψουν το χάσμα επιδόσεων με τις πλουσιότερες χώρες, στοχεύοντας στην εξάλειψη της ακραίας φτώχειας και πείνας, στη βελτίωση της εκπαίδευσης, της ισότητας των φύλων, στην καταπολέμηση της παιδικής θνησιμότητας και των μολυσματικών ασθενειών, στην ψυχική υγεία, στην προστασία του περιβάλλοντος και στην ενίσχυση των εταιρικών σχέσεων που προωθούν την αειφόρο ανάπτυξη.
- Στο Γιοχάνεσμπουργκ το 2002 στη Σύνοδο Κορυφής Ρίο +10 για την αειφόρο ανάπτυξη, η εφαρμογή της «Ατζέντα 21» και των αρχών για την αειφόρο ανάπτυξη που είχαν αποφασιστεί στο Ρίο το 1992 επανεξετάστηκαν, με μάλλον αμφιλεγόμενα αποτελέσματα.
- Στη Διάσκεψη Ρίο +20 το 2012 ξανά στο Ρίο ντε Τζανέιρο, τα UN ανανέωσαν τη δέσμευση προώθησης της αειφόρου ανάπτυξης που περιέχει τον περιβαλλοντικό, κοινωνικό και οικονομικό τομέα. Δημοσιεύθηκε το έγγραφο “The Future We Want” για το οποίο η συμβολή της EU ήταν ιδιαίτερος σημαντική.

Η Post - 2015 Development Agenda ήταν μια διαδικασία στα UN από το 2012 έως το 2015 για τον καθορισμό του μελλοντικού παγκόσμιου αναπτυξιακού πλαισίου έως το 2030. Στις 30 Μαΐου

2013, το High Level Panel των UN δημοσίευσε την έκθεση “A New Global Partnership: Eradicate Poverty and Transform Economies through Sustainable Development”. Η έκθεση κάλεσε τον Κόσμο να συσπειρωθεί γύρω από μια νέα παγκόσμια εταιρική σχέση που προσφέρει ελπίδα και ρόλο σε όλους. Στην έκθεση του το High Level Panel αναφέρθηκε στους στόχους, για την περίοδο μετά το 2015, που θα οδηγήσουν σε πέντε μεγάλες μετασχηματιστικές αλλαγές:

- Να μην αφήσουμε κανέναν πίσω. Μετά το 2015 θα πρέπει να περάσουμε από τη μείωση στην εξάλειψη της ακραίας φτώχειας σε όλες τις μορφές της. Θα πρέπει να διασφαλίσουμε ότι κανένας άνθρωπος - ανεξάρτητα από την εθνικότητα, το φύλο, τη γεωγραφία, την αναπηρία, τη φυλή ή άλλη κατάσταση - δε θα στερείται βασικών οικονομικών ευκαιριών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- Να θέσουμε την αειφόρο ανάπτυξη στο επίκεντρο. Να ενσωματώσουμε τις κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις της βιωσιμότητας. Να δράσουμε τώρα για να επιβραδύνουμε τον ανησυχητικό ρυθμό κλιματικής αλλαγής και περιβαλλοντικής υποβάθμισης, που συνιστούν πρωτοφανείς απειλές για την ανθρωπότητα.
- Να μετασχηματίσουμε τις οικονομίες για θέσεις εργασίας και για ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς. Ένας βαθύς οικονομικός μετασχηματισμός μπορεί να τερματίσει την ακραία φτώχεια και να βελτιώσει τα μέσα διαβίωσης, αξιοποιώντας την καινοτομία, την τεχνολογία και το δυναμικό των επιχειρήσεων. Πιο διαφοροποιημένες οικονομίες, με ίσες ευκαιρίες για όλους, μπορούν να προωθήσουν την κοινωνική ένταξη, ιδίως για τους νέους, και να προωθήσουν βιώσιμα πρότυπα παραγωγής και κατανάλωσης.
- Να οικοδομήσουμε την ειρήνη και αποτελεσματικούς, ανοιχτούς και υπεύθυνους θεσμούς για όλους. Η ελευθερία από τις συγκρούσεις και τη βία είναι το πιο θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα και το βασικό θεμέλιο για την οικοδόμηση ειρηνικών κοινωνιών που ευημερούν. Ταυτόχρονα, οι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο περιμένουν από τις κυβερνήσεις τους να είναι ειλικρινείς, υπόλογες και να ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους. Ζητούμε μια θεμελιώδη αλλαγή, να αναγνωρίσουμε την ειρήνη και την καλή διακυβέρνηση ως βασικό στοιχείο της ευημερίας και όχι ως προαιρετικό.
- Να σφυρηλατήσουμε μια νέα παγκόσμια εταιρική σχέση. Ένα νέο πνεύμα αλληλεγγύης, συνεργασίας και αμοιβαίας λογοδοσίας πρέπει να στηρίζει την ατζέντα μετά το 2015. Αυτή η νέα εταιρική σχέση θα πρέπει να βασίζεται σε μια κοινή αντίληψη της κοινής μας ανθρωπιάς, βασισμένη στον αμοιβαίο σεβασμό και στο αμοιβαίο όφελος. Θα πρέπει να έχει ως επίκεντρο τον άνθρωπο, συμπεριλαμβανομένων όσων πλήττονται από τη φτώχεια και τον αποκλεισμό, τις γυναίκες, τους νέους, τους ηλικιωμένους, τα άτομα με αναπηρία και τους αυτόχθονες πληθυσμούς. Θα πρέπει να περιλαμβάνει οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, πολυμερείς οργανισμούς, τοπικές και εθνικές κυβερνήσεις, την επιστημονική και ακαδημαϊκή κοινότητα, επιχειρήσεις και ιδιωτική φιλανθρωπία.

2.4. Η «Ατζέντα 2030» και οι μετρήσιμοι SDGs

Στις 25 Σεπτεμβρίου 2015 στη σύνοδο Κορυφής των UN για την αειφόρο ανάπτυξη στη Νέα Υόρκη, οι 193 χώρες της Γενικής Συνέλευσης υιοθέτησαν την Post - 2015 Development Agenda, με τίτλο “Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development” ([United Nations, 2015](#)). Η «Ατζέντα 2030» είναι η πρώτη σημαντική διαδικασία πολιτικής των UN που ενημερώθηκε από παγκόσμιες διαβουλεύσεις με ένα ευρύ φάσμα ομάδων ενδιαφερομένων, συμπεριλαμβανομένων εκπροσώπων από τοπικές και περιφερειακές αρχές ([Kanuri, et al., 2016](#)). Είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη «Συμφωνία των Παρισίων»⁸ για την κλιματική αλλαγή και το «Πρόγραμμα δράσης της Αντίς Αμπέμπα»⁹ για την χρηματοδότηση της αειφόρου ανάπτυξης, όπως αναφέρει και η [European Commission \(2023\)](#) στην πρώτη Εθελοντική Ανασκόπηση της ΕU που παρουσίασε στα UN στις 19 Ιουλίου 2023 σχετικά με την εφαρμογή της «Ατζέντας 2030» για την αειφόρο ανάπτυξη.

Αποτελεί το παγκόσμιο πλαίσιο ανάπτυξης για τη μετάβαση όλου του Κόσμου (ανεξαρτήτως του παραδοσιακού διαχωρισμού σε αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες) σε ένα ανθεκτικό και βιώσιμο μοντέλο ανθρώπινης ασφάλειας και ανθρώπινης ανάπτυξης. Άλλωστε, όλες οι χώρες μπορούν να θεωρηθούν αναπτυσσόμενες χρησιμοποιώντας ως κριτήριο την αειφόρο ανάπτυξη και όχι απλά την οικονομική μεγέθυνση ή την οικονομική ανάπτυξη. Προσφέρει, επομένως, μια αλλαγή παραδείγματος, σε σχέση με το παραδοσιακό μοντέλο ανάπτυξης προς την αειφόρο ανάπτυξη, που ενσωματώνει οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και θεσμικές διαστάσεις. Παρέχει ένα μετασχηματιστικό όραμα για ανάπτυξη με επίκεντρο τους ανθρώπους και τον πλανήτη, με βάση τα ανθρώπινα δικαιώματα και την αξιοπρέπεια των ανθρώπων. Επιδιώκει να εκφράσει την αρχή των κοινών, αλλά διαφοροποιημένων ευθυνών και να οικοδομήσει μια πραγματική εταιρική σχέση για την ανάπτυξη, στην οποία θα συμμετέχουν όλες οι χώρες. Την διέπουν αξίες που αφορούν τη δημοκρατία, την καλή διακυβέρνηση, την τάξη και οργάνωση καθώς και τη συνεργασία.

Στον πυρήνα της καθολικής και βαθιά μετασχηματιστικής αναπτυξιακής «Ατζέντας 2030» βρίσκονται οι δεκαεπτά (17) SDGs με τους εκατόν εξήντα εννέα (169) στο σύνολο υποστόχους (targets) τους. Διαρθρώνονται σε πέντε βασικούς πυλώνες (5Ps): Άνθρωποι (People), Πλανήτη (Planet), Ευημερία (Prosperity), Ειρήνη (Peace), Εταιρικές Σχέσεις (Partnerships) και αντιπροσωπεύουν μια ολιστική και αδιαίρετη προοπτική για ανανεωμένη διεθνή συνεργασία. Αφορούν όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη, συμπεριλαμβανομένων των εθνικών κυβερνήσεων και υποεθνικών φορέων διοίκησης, των επιχειρήσεων, της κοινωνίας των πολιτών και των ιδιωτών

⁸ Περισσότερα ([εδώ](#))

⁹ Περισσότερα ([εδώ](#))

και έχουν σχεδιαστεί ως «ένα κοινό σχέδιο για την ειρήνη και την ευημερία για τους ανθρώπους και τον πλανήτη, τώρα και στο μέλλον». Πολύ σημαντικό είναι το ότι καθώς η «Ατζέντα 2030» και οι SDGs προέκυψαν ως το αποτέλεσμα μιας τόσο ευρείας και πολυεπίπεδης διαβούλευσης, οι SDGs πρέπει να ανήκουν και να εφαρμόζονται από όλους τους ανθρώπους, σε διαφορετικά εδαφικά επίπεδα. Αυτό σημαίνει πως οι περιφερειακοί, μητροπολιτικοί και τοπικοί φορείς διοίκησης πρέπει να είναι αναπόσπαστο μέρος της υλοποίησης των SDGs, όσο και οι κεντρικές - εθνικές κυβερνήσεις (Kanuri, et al., 2016).

Οι SDGs δίνουν έμφαση στην εξάλειψη κάθε πτυχής της φτώχειας και της πείνας (SDGs 1&2), στην ενίσχυση της υγείας, της ευημερίας και της εκπαίδευσης (SDGs 3&4), στην ενίσχυση της ισότητας των φύλων (SDG 5), στην παροχή καθαρού νερού, αποχέτευσης και προσιτής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές (SDGs 6&7), στην προώθηση της βιώσιμης οικονομικής μεγέθυνσης, της αξιοπρεπούς εργασίας, της τεχνολογικής καινοτομίας στις βιομηχανίες και τις υποδομές (στόχοι 8&9), στη μείωση των ανισοτήτων γενικά (SDG 10), στην προώθηση της βιωσιμότητας στις πόλεις και στις κοινότητες (SDG 11), στην εξασφάλιση βιώσιμης κατανάλωσης και παραγωγής (SDG 12), στην εργασία για τους κλιματικούς στόχους και στη διασφάλιση της Ζωής κάτω από το νερό και το έδαφος (SDGs 13,14&15), στην εξασφάλιση της ειρήνης, της δικαιοσύνης, των ισχυρών θεσμών και στην κινητοποίηση των εταιρικών σχέσεων (SDGs 16 και 17). Ο SDG 17 αφορά εξ ολοκλήρου τον τρόπο με τον οποίο θα επιτευχθούν οι SDGs στο σύνολό τους.

Οι εκατόν εξήντα εννέα (169) υποστόχοι διαχωρίζονται σε αυτούς που αφορούν το αποτέλεσμα, που πρέπει να επιτευχθεί, και σε αυτούς που αφορούν τα μέσα επίτευξης. Στο σύστημα αρίθμησης χρησιμοποιούνται αριθμοί για τους υποστόχους που αφορούν το αποτέλεσμα, ενώ για τους υποστόχους που αφορούν τα μέσα χρησιμοποιούνται αριθμοί μαζί με πεζά γράμματα. Για παράδειγμα, ο SDG 11 έχει συνολικά δέκα (10) υποστόχους. Οι πρώτοι επτά (7) είναι υποστόχοι που αφορούν το αποτέλεσμα και φέρουν αρίθμηση από 11.1 έως και 11.7. Οι τελευταίοι τρεις (3) είναι υποστόχοι που αφορούν τα μέσα και αριθμούνται ως 11.a, 11.b και 11.c.

Στην 48η Σύνοδο της Στατιστικής Επιτροπής των UN τον Μάρτιο του 2017 συμφωνήθηκε το παγκόσμιο πλαίσιο δεικτών (indicators) για τους SDGs που αναπτύχθηκε από την IAEG - SDGs. Το πλαίσιο εγκρίθηκε στις 6 Ιουλίου 2017 με ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης των UN (United Nations, 2017). Το παγκόσμιο πλαίσιο δεικτών κατέστησε τους SDGs μετρήσιμους με διακόσιους τριάντα δύο (232) μοναδικούς δείκτες (unique indicators), για τη μέτρηση της προόδου επίτευξης των υποστόχων και των στόχων. Ο συνολικός αριθμός δεικτών που περιεχόταν στο παγκόσμιο πλαίσιο δεικτών τον Ιούλιο του 2017 ήταν διακόσιοι σαράντα τέσσερις (244), καθώς εννέα (9) δείκτες από τους μοναδικούς επαναλαμβάνονταν σε δύο ή τρεις υποστόχους.

Σύμφωνα με το ψήφισμα, το παγκόσμιο πλαίσιο δεικτών μπορεί να συμπληρώνεται από δείκτες που θα αναπτύσσονται στα κράτη - μέλη. Επίσης, προβλέφθηκε πως θα υπάρχει βελτίωση σε ετήσια βάση και εκτενής επανεξέτασή τους από τη Στατιστική Επιτροπή των UN στην 51η Σύνοδό της τον Μάρτιο του 2020 (όπως και έγινε). Στην 56η Σύνοδο της Στατιστικής Επιτροπής των UN το 2025 θα πραγματοποιηθεί η επόμενη εκτενής επανεξέταση του παγκόσμιου πλαισίου δεικτών για τους SDGs, λαμβάνοντας υπόψη τις ετήσιες βελτιώσεις που θα έχουν μεσολαβήσει. Στο **ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι** παραθέτουμε ενδεικτικά ένα απόσπασμα των δεικτών σε ισχύ για τον SDG 11, όπως ακριβώς το αντλήσαμε από το Τμήμα Στατιστικής των UN ([UNSD, 2023/a](#)). Για να διευκολυνθεί η εφαρμογή του πλαισίου γενικών δεικτών, όλοι οι δείκτες ταξινομούνται από την IAEG - SDGs σε τρία επίπεδα με βάση το επίπεδο μεθοδολογικής τους εξέλιξης και τη διαθεσιμότητα δεδομένων σε παγκόσμιο επίπεδο, ως εξής:

- Βαθμίδα 1 (Tier 1): Ο δείκτης είναι σαφής εννοιολογικά και έχει μια διεθνώς καθιερωμένη μεθοδολογία, υπάρχουν διαθέσιμα πρότυπα και τα δεδομένα παράγονται τακτικά τουλάχιστον από το 50% των χωρών και του πληθυσμού σε κάθε περιοχή όπου ο δείκτης είναι σχετικός.
- Βαθμίδα 2 (Tier 2): Ο δείκτης είναι εννοιολογικά σαφής και έχει μια διεθνώς καθιερωμένη μεθοδολογία, υπάρχουν διαθέσιμα πρότυπα, αλλά τα δεδομένα δεν παράγονται τακτικά από τις χώρες.
- Βαθμίδα 3 (Tier 3): Καταργήθηκε στην 51η Σύνοδο της Στατιστικής Επιτροπής.

Η τρέχουσα επίσημη ταξινόμηση (που ισχύει από 13 Δεκεμβρίου 2023) για τους παγκόσμιους δείκτες των SDGs περιέχει 157 δείκτες Tier I, 66 δείκτες Tier II και 8 δείκτες που έχουν πολλαπλές βαθμίδες ([UNSD, 2023/b](#)).

Οι SDGs αποτελούν και έναν οδηγό επενδυτικής ηθικής. Θα πρέπει πλέον αυξημένο μέρος της τρέχουσας παραγωγής να αφιερώνεται στη δημιουργία βιώσιμων κεφαλαιουχικών πόρων για το μέλλον και να αξιοποιούνται αποτελεσματικά αυτοί οι πόροι. Τα βιώσιμα κεφαλαιουχικά περιουσιακά στοιχεία είναι μακροχρόνιοι πόροι που μπορούν να μας επιτρέψουν να πετύχουμε τους συμφωνημένους στόχους της οικονομικής ευημερίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Για αυτούς τους λόγους κρίνεται αναγκαία τόσο η μεταβολή των τρέχοντων επενδυτικών προτύπων, όσο και η αύξηση της συνολικής επενδυτικής ροής προς βιώσιμα κεφαλαιουχικά περιουσιακά στοιχεία προκειμένου να καταστεί δυνατή η οικοδόμηση του μέλλοντος που θέλουμε ([SDG Academy, n.d.](#)).

Το μακροπρόθεσμο όραμα των SDGs σε συνδυασμό με το παγκόσμιο πλαίσιο δεικτών, που τους κατέστησε μετρήσιμους, γίνονται πλέον αντιληπτοί ως ένα πολύτιμο εργαλείο με διττή φύση. Εργαλείο σχεδιασμού, αλλά και εργαλείο παρακολούθησης - αξιολόγησης της προόδου κάθε χώρας, προσφέροντας προσήλωση και συνοχή στις δράσεις που απαιτούνται για να επιτευχθεί η αειφόρος ανάπτυξη. Μπορούν να προσφέρουν υποστήριξη στους υπεύθυνους λήψης αποφάσεων σε κάθε χώρα, τόσο σε εθνικό όσο και σε υποεθνικό επίπεδο είτε για ιδιωτικές είτε για δημόσιες επενδύσεις, για δημόσιες πολιτικές, για μέσα υλοποίησης, για κατανομή προϋπολογισμών, κ.α., με δυνατότητα ολοκληρωμένης παρακολούθησης και αξιολόγησης των αποτελεσμάτων τους, για αειφόρο ανάπτυξη χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς και σε αρμονία με το φυσικό περιβάλλον.

Η μετρησιμότητα της αειφόρου ανάπτυξης μέσω του βαθμού επίτευξης των SDGs κατέστη έτσι εφικτή μετά το ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης των UN στις 6 Ιουλίου 2017, με το οποίο, όπως προαναφέρθηκε, εγκρίθηκε το παγκόσμιο πλαίσιο δεικτών για τους SDGs. Αυτό οδήγησε στην ανάγκη αναζήτησης, εύρεσης και ανάπτυξης μεθοδολογιών, μεθόδων και σύνθετων δεικτών για την καλύτερη και αντικειμενικότερη μέτρηση της απόδοσης σε σχέση με τους επιθυμητούς στόχους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η μεθοδολογία SDG Index and Dashboards που αναπτύχθηκε από το SDSN, το οποίο συνεργάστηκε με το Ίδρυμα Bertelsmann, για να την δημιουργήσει μαζί με άλλους συμμετέχοντες, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, ο OECD, ανεξάρτητοι ερευνητές, κ.α. Η μεθοδολογία παρακολουθεί και μετράει την πρόοδο της αειφόρου ανάπτυξης των χωρών στους δεκαεπτά (17) SDGs. Προσφέρει ένα ενιαίο πλαίσιο για τη μέτρηση της βιωσιμότητας που επιτυγχάνεται μέσω του κοινού συνόλου στόχων, υποστόχων και επιμέρους δεικτών, διευκολύνοντας έτσι τις διακρατικές συγκρίσεις για την αειφόρο ανάπτυξη. Κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 2016, καλύπτοντας 149 από τις 193 χώρες των UN. Κατατάσσει τις χώρες με βάση τη βαθμολογία τους (μεταξύ 0 και 100), για να επιτρέψει τη συγκριτική αξιολόγηση μεταξύ τους, τον εντοπισμό κενών, παγίδων και προτεραιοτήτων για έγκαιρη δράση και διευκόλυνση της βελτίωσης για την επίτευξη των SDGs έως το 2030. Οι δείκτες των χωρών ενημερώνονται ετησίως και ακολουθεί ετήσια έκθεση (Sachs et al., 2023) για τη συμβολή των χωρών στην αειφόρο ανάπτυξη. Η μεθοδολογία που αναπτύχθηκε από το SDSN ελέγχθηκε από το Joint Research Centre, την υπηρεσία επιστήμης και γνώσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής τον Ιούλιο του 2019 (Koundouri et al., 2024). Με το SDG Index and Dashboards έχουν διεξαχθεί σχετικές εμπειρικές μελέτες για τη μέτρηση και την εξερεύνηση προτύπων αειφόρου ανάπτυξης σε όλο τον κόσμο (Chatzistamoulou & Koundouri, 2020). Σκοπός της συγκεκριμένης μεθοδολογίας, αλλά και όλων των παρόμοιων προσπαθειών, η επίτευξη σε πρακτικό επίπεδο εκείνης της ανάπτυξης, που δεν είναι αυτοσκοπός - όπως η απλή οικονομική μεγέθυνση - αλλά είναι σε θέση να προσμετρά και να κοστολογεί τις επιπτώσεις, που επιφέρει η ίδια στο φυσικό περιβάλλον και στην κοινωνία, ενώ παράλληλα χρησιμεύει ως μέσο βελτίωσης περιβαλλοντικών και κοινωνικών συνθηκών για όλους.

3. Η ΑΕΙΦΟΡΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΕΥ

3.1. Ενωσιακό κανονιστικό πλαίσιο για την αειφόρο ανάπτυξη

Η ενωσιακή πολιτική για την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης διαμορφώθηκε σταδιακά κάνοντας αρχικά την εμφάνισή της αποκλειστικά ως περιβαλλοντική πολιτική. Μέχρι το 1972, όταν στη Διεθνή Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης επιχειρήθηκε για πρώτη φορά η συγκρότηση πολιτικής και στρατηγικής για το περιβάλλον, στην τότε ΕΕC δεν υπήρχε κάποια πρόβλεψη σχετικά με το περιβάλλον. Αυτό οφείλεται πρωτίστως στον αμιγώς οικονομικό σκοπό της ΕΕC για δημιουργία της κοινής αγοράς και διασφάλισης της ελεύθερης κυκλοφορίας προϊόντων/υπηρεσιών/κεφαλαίων/ανθρώπων. Η περιβαλλοντική πολιτική θέτοντας όρια, πιθανότατα θα περιόριζε την ελεύθερη κοινή αγορά.

Η ενωσιακή περιβαλλοντική πολιτική αναπτύχθηκε μέσω των πολυετών Προγραμμάτων Δράσης για το Περιβάλλον, που αποτελούν εργαλεία εφαρμογής των εκάστοτε πολιτικών και στρατηγικών της ΕΕC/EU. Το πρώτο εξ αυτών θεσπίστηκε το 1973 θέτοντας νομοθετικές ρυθμίσεις με ενιαία εφαρμογή από τα κράτη - μέλη. Οι ρυθμίσεις είχαν ως επί το πλείστον την μορφή οδηγιών που καθορίζουν ποσοτικούς στόχους και αυστηρά χρονοδιαγράμματα, αφήνοντας στα κράτη - μέλη την ευχέρεια να επιλέξουν τις μεθόδους με τις οποίες θα μετέφεραν τις διατάξεις στο εθνικό δίκαιο για να επιτύχουν τους στόχους (Τσαντίλης & Χατζημπίρος, n.d.). Το πρώτο Πρόγραμμα διήρκησε μέχρι το 1976 και ακολούθησε το δεύτερο με διάρκεια από το 1977 μέχρι το 1981, χωρίς ουσιαστικές διαφοροποιήσεις ως προς τη διοικητική προσέγγιση της στρατηγικής για το περιβάλλον. Το τρίτο Πρόγραμμα θεσμοθετήθηκε το 1983 και μέχρι το 1986 που έληξε η ισχύς του, η πολιτική για το περιβάλλον αποτελούσε ουσιαστικά μια πτυχή της πολιτικής του ανταγωνισμού, χωρίς να προτείνεται κάτι διαφορετικό από αυτά που είχαν ήδη διατυπωθεί στην συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης. Εντούτοις, πολλές φορές τα περιβαλλοντικά μέτρα που λάμβαναν κάποια κράτη - μέλη δημιουργούσαν προβλήματα νόθευσης του ανταγωνισμού εντός της κοινής αγοράς. Έτσι προέκυψε η ανάγκη για τη θεσμοθέτηση μιας Ενιαίας Ευρωπαϊκής Περιβαλλοντικής Πολιτικής, που, εκτός από την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, θα εξασφαλίζει παράλληλα την ορθή λειτουργία της κοινής αγοράς και του ανταγωνισμού εντός αυτής.

Το 1987, έτος ορόσημο για την αειφόρο ανάπτυξη η οποία απέκτησε συγκεκριμένο ορισμό στην έκθεση Brundtland, όπως αναλυτικά προαναφέραμε, η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, η οποία τροποποίησε την ιδρυτική της ΕΕC Συνθήκη της Ρώμης (1957), συμπεριέλαβε το περιβάλλον και την προστασία του στους θεμελιώδεις στόχους της ΕΕC. Ορίστηκε ότι οι αποφάσεις για θέματα περιβαλλοντικής πολιτικής λαμβάνονται με ειδική πλειοψηφία και βάσει της αρχής της

επικουρικότητας. Λαμβάνονται, δηλαδή, μέτρα σε Ευρωπαϊκό επίπεδο μόνο όταν είναι πιο αποτελεσματικά συγκριτικά με τα μέτρα σε κάθε μεμονωμένο κράτος. Η προστασία του περιβάλλοντος αποκτά με τον τρόπο αυτό νομική βάση και αποτελεί πλέον ξεχωριστό κεφάλαιο στο κείμενο της Συνθήκης (European Union, 1987).

Το τέταρτο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον με διάρκεια από το 1987 μέχρι το 1992 εισήγαγε για πρώτη φορά μια νέα προσέγγιση για την αειφόρο ανάπτυξη ως Ευρωπαϊκή Πολιτική μετά τη διαπίστωση ότι παρά τα ληφθέντα περιβαλλοντικά μέτρα το αποτέλεσμα δεν ήταν το προσδοκώμενο και η περιβαλλοντική υποβάθμιση συνεχιζόταν είτε λόγω της πλημμελούς εφαρμογής τους είτε λόγω αρνητικών επιπτώσεων άλλων ενωσιακών πολιτικών που επηρέαζαν και το περιβάλλον. Τότε προέκυψε η ανάγκη για ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης σε όλες τις υπόλοιπες τομεακές πολιτικές. Σύμφωνα με την αρχή της ενσωμάτωσης, η περιβαλλοντική προστασία εντάσσεται ως παράμετρος σε κάθε τομέα νομοθέτησης της Ευρωπαϊκής Πολιτικής, προκειμένου να εξουδετερώσει τυχόν αρνητικά αποτελέσματα στα φυσικά οικοσυστήματα, και το περιβάλλον ανάγεται σε ιδιαίτερο έννομο αγαθό που τα όργανα υποχρεούνται να προστατεύουν κατά την χάραξη των πολιτικών. Κατά τη νομοθετική διαδικασία, λοιπόν, σχετικά με όλες τις πολιτικές, οποιονδήποτε τομέα και αν αφορούν αυτές, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η προστασία, διατήρηση και βελτίωση του φυσικού περιβάλλοντος. Με τον τρόπο αυτό η αρχή της ενσωμάτωσης αποτελεί το βασικό «εργαλείο» μέσω του οποίου οι απαιτήσεις της περιβαλλοντικής προστασίας υπεισέρχονται σε κάθε τομέα στον οποίο η EEC/EU αναπτύσσει και ασκεί πολιτική, εξυπηρετώντας την επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης.

Το 1992 υπεγράφη η Συνθήκη του Μάαστριχτ, η τρίτη κατά σειρά θεμελιώδης Συνθήκη, με την οποία συγκροτήθηκε η EU ως σύγχρονος θεσμός, ύστερα από τη Συνθήκη της Ρώμης και την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη που αφορούσαν την EEC. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ εισήγαγε την Ευρωπαϊκή ιθαγένεια, ανέπτυξε τη στενή συνεργασία σε θέματα δικαιοσύνης και εσωτερικών υποθέσεων και θέσπισε μια κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας, με σκοπό τη διαφύλαξη των κοινών αξιών, των θεμελιωδών συμφερόντων και της ανεξαρτησίας της EU. Η αναγνώριση της επιτακτικής ανάγκης της προστασίας του περιβάλλοντος οδήγησε στην καθιέρωση της αρχής της προφύλαξης και τη διεύρυνση των στόχων της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής.

Ως απόκριση της EU στη Διάσκεψη του Ρίο και στην «Ατζέντα 21» που αναφέρθηκαν ανωτέρω, το πέμπτο Πρόγραμμα Δράσης με διάρκεια από το 1993 μέχρι το 2000 υιοθέτησε αειφόρα αναπτυξιακά πρότυπα. Καθόρισε στόχους, η επίτευξη των οποίων απαιτούσε δράση σε ενωσιακό, εθνικό και τοπικό επίπεδο. Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στο να συνυπολογίζεται η προστασία του περιβάλλοντος κατά τη νομοθέτηση σε όλους τους τομείς δράσης της EU όπως η γεωργία, οι

μεταφορές, η ενέργεια και οι λοιπές οικονομικές δραστηριότητες. Επίσης, τονίστηκε η ανάγκη ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης και συμμετοχής των περιφερειακών και τοπικών αρχών και των Ευρωπαίων πολιτών για τα περιβαλλοντικά ζητήματα.

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ που υπεγράφη το 1997 τροποποίησε τη Συνθήκη για την ΕU, τις ιδρυτικές Συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και ορισμένες συναφείς πράξεις. Η αειφόρος ανάπτυξη ανάγεται σε βασικό στόχο της ΕU και κεντρικό πυλώνα της Ευρωπαϊκής Πολιτικής. Ορόσημα της περιόδου αυτής του πέμπτου Προγράμματος για τη διαμόρφωση της ενωσιακής πολιτικής για την αειφορία αποτέλεσαν οι Σύνοδοι Κορυφής του Κάρντιφ, της Λισαβόνας και του Γκέτεμποργκ. Στόχος ήταν η χάραξη μιας ενιαίας πολιτικής προς τη αειφόρο ανάπτυξη, με παράλληλη δράση στην οικονομία, την κοινωνία και του περιβάλλον. Το 1998 στη Σύνοδο του Κάρντιφ διαμορφώθηκε η στρατηγική για την ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής πολιτικής σε όλους τους τομείς πολιτικής της ΕU και επικυρώθηκε ο οριζόντιος τρόπος εφαρμογής της. Το 2000 στη Σύνοδο της Λισαβόνας αναθεωρήθηκε η κοινωνική και οικονομική ενωσιακή πολιτική και το 2001 στο Γκέτεμποργκ τονίστηκε η ανάγκη να αποσυνδεθεί η οικονομική ανάπτυξη από την υπέρμετρη κατανάλωση των πόρων. Προωθήθηκαν μοντέλα παραγωγής και κατανάλωσης συμβατά με την αειφόρο ανάπτυξη και τέθηκαν ως κατευθυντήριες γραμμές η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», η αρχή της πρόληψης και η συμμετοχή των πολιτών στην διαδικασία λήψης αποφάσεων (Τσαντίλης & Χατζημπίρος, n.d.).

Ακολούθησε το έκτο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον με διάρκεια από το 2002 μέχρι το 2012. Διαμορφώθηκε με την αποδοχή ότι η κυριότερη πρόκληση για την επόμενη δεκαετία θα ήταν η κλιματική αλλαγή. Τέθηκαν γενικές κατευθυντήριες γραμμές για την υλοποίηση της «Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Αειφόρο Ανάπτυξη», χωρίς να ορίζονται ποσοτικοποιημένοι στόχοι. Στο επίκεντρο των προτεραιοτήτων τέθηκαν η κλιματική αλλαγή, η βιοποικιλότητα, το περιβάλλον και η υγεία, η αειφόρος διαχείριση των πόρων και των αποβλήτων. Τονίστηκε ιδιαίτερος ότι η τήρηση περιβαλλοντικών προτύπων πρόκειται να ενισχύσει την επιχειρηματικότητα και την ανταγωνιστικότητα. Μεσολάβησε η αναθεώρηση της στρατηγικής της ΕU για την αειφόρο ανάπτυξη το 2006 που προέβλεπε «ένα μακροπρόθεσμο όραμα για την αειφορία στο οποίο η οικονομική μεγέθυνση, η κοινωνική συνοχή και η προστασία του περιβάλλοντος συνδυάζονται μεταξύ τους και αλληλοϋποστηρίζονται». Στο επίκεντρο της στρατηγικής τέθηκαν η αλλαγή των μη βιώσιμων τρόπων κατανάλωσης και παραγωγής και η ενίσχυση της συνεργασίας με εταίρους εκτός ΕU. Η στρατηγική της ΕU για την αειφόρο ανάπτυξη αναθεωρήθηκε εκ νέου το 2009 και τονίστηκε ότι η αειφόρος ανάπτυξη εκτός από βασικός στόχος της ΕU, αποτελεί παράμετρο όλων των πολιτικών της ΕU.

Η Συνθήκη της Λισαβόνας, γνωστή και ως η Μεταρρυθμιστική Συνθήκη, υπεγράφη το Δεκέμβριο του 2007 και τέθηκε σε ισχύ το Δεκέμβριο του 2009 τροποποιώντας τις ιδρυτικές Συνθήκες της EU. Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας η αιφόρος ανάπτυξη κατέστη επισήμως ένας από τους πρωταρχικούς μακροπρόθεσμους στόχους της EU. Μάλιστα, αναβαθμίστηκε και σε κεντρικό στόχο της δράσης της σε διεθνές επίπεδο, όπως φαίνεται από το Άρθρο 3 παρ. 5 της ΣΕΕ, το οποίο μεταξύ άλλων συνδέει την αιφόρο ανάπτυξη με τις διεθνείς σχέσεις της EU και την εκπλήρωση ορισμένων πρωταρχικών σκοπών του τομέα της εξωτερικής πολιτικής της. Προστέθηκε νέο κεφάλαιο για την ενέργεια με αναφορές σε θέματα αλληλεγγύης, ενεργειακής ασφάλειας και διασυνδεσιμότητας του εφοδιασμού, και εντάχθηκε η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής στους στόχους της Ευρωπαϊκής Περιβαλλοντικής Πολιτικής ([European Parliament, 2023](#)).

Η πρώτη περίοδος ανάληψης υποχρεώσεων του πρωτοκόλλου του Κιότο, της πρώτης παγκόσμιας Συνθήκης για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και του φαινομένου του θερμοκηπίου, ήταν από το 2008 μέχρι και το 2012. Οι συμμετέχουσες χώρες δεσμεύτηκαν να μειώσουν τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου κατά 5% κατά μέσο όρο σε σχέση με τα επίπεδα του 1990. Η EU και τα κράτη - μέλη της έθεσαν μάλιστα τον στόχο στο 8%. Η δεύτερη περίοδος ανάληψης υποχρεώσεων διήρκησε από το 2013 μέχρι το 2020. Κατά την περίοδο αυτή η δέσμευση των χωρών για τη μείωση των εκπομπών ανήλθε σε ποσοστό τουλάχιστον 18% σε σχέση με τα επίπεδα του 1990, με την EU και την Ισλανδία να δεσμεύονται να επιτύχουν ακόμα μεγαλύτερη μείωση της τάξης του 20% από κοινού. Οι στόχοι επρόκειτο να εκπληρωθούν μέσω της επιβολής εθνικών μέτρων, της από κοινού εφαρμογής προγραμμάτων και μέσα από μηχανισμούς που λειτουργούν βάσει των κανόνων της αγοράς όπως η εμπορία δικαιωμάτων εκπομπής και ο μηχανισμός καθαρής ανάπτυξης με χώρες που δεν είναι συμβαλλόμενα μέρη του πρωτοκόλλου. Οι πραγματικές εκπομπές των συμβαλλόμενων μερών παρακολουθούνταν, τηρούνταν ακριβή αρχεία με τις πραγματοποιηθείσες συναλλαγές, ενώ η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε ετήσια έκθεση προόδου σχετικά με την πρόοδο της EU και των κρατών μελών ως προς την μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου.

Την περίοδο από το 2013 μέχρι το 2020 τέθηκε σε εφαρμογή το έβδομο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον και η στρατηγική «Ευρώπη 2020» με σκοπό μια έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη μέσω της προστασίας του φυσικού κεφαλαίου, της αποδοτικής χρήσης των πόρων, της μείωσης των εκπομπών άνθρακα και της προστασίας της υγείας και ευημερίας των πολιτών ([Δέλλα, 2019](#)). Το έβδομο Πρόγραμμα αποτέλεσε μια κοινή στρατηγική, που έθεσε ως προτεραιότητες την κυκλική οικονομία, την δημιουργία μιας ανταγωνιστικής πράσινης Ευρωπαϊκής οικονομίας, την υγεία και ευημερία των πολιτών της EU, τη βελτίωση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και εφαρμογής των πολιτικών της EU με σεβασμό στην αρχή της

ενσωμάτωσης, την προώθηση των πράσινων επενδύσεων, την αστική βιωσιμότητα στις Ευρωπαϊκές πόλεις και την αντιμετώπιση των διεθνών περιβαλλοντικών και κλιματικών προκλήσεων.

Η EGD μια δέσμη πρωτοβουλιών πολιτικής και αναπτυξιακής στρατηγικής που έχει ως στόχο να θέσει την EU σε τροχιά προς την πράσινη μετάβαση με απώτερο στόχο την επίτευξη κλιματικής ουδετερότητας έως το 2050, εγκρίθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις 11 Δεκεμβρίου του 2019 ([European Commission, 2019/c](#)). Η EGD θέτει τις κατευθυντήριες γραμμές για την απεξάρτηση της οικονομικής ανάπτυξης από την αλόγιστη χρήση φυσικών πόρων, για την δίκαιη μετάβαση των Ευρωπαϊκών περιφερειών, την αλλαγή του μοντέλου παραγωγής και κατανάλωσης στην EU ώστε να στραφεί προς την κυκλική οικονομία και βιοοικονομία και τη θέσπιση ενός νομικού πλαισίου για την κλιματική αλλαγή ([Πενταγιάτη, 2020](#)). Ο Ευρωπαϊκός Κλιματικός Νόμος 2018/1999, που τέθηκε σε εφαρμογή τον Ιούλιο του 2021, αποτελεί ουσιαστικά τον κεντρικό εφαρμοστικό Νόμο της EGD, καθώς περιγράφει τον τρόπο επίτευξης των στόχων, τους μηχανισμούς τακτικής αξιολόγησης της προόδου, καθώς και τους μηχανισμούς που θα ενεργοποιούνται σε περίπτωση ανεπαρκούς προόδου ή ασυνέπειας. Αποτελεί, επίσης, το μέσο για τον μετασχηματισμό των οικονομιών και της διακυβέρνησης προς την κατεύθυνση της κλιματικής ουδετερότητας, καθώς και ένα εργαλείο κινητοποίησης των τοπικών κοινωνιών, των οργανισμών και της κοινωνίας συνολικά στη δράση για το κλίμα ([Θεοδοσίου, 2021](#)).

Το Δεκέμβριο του 2021 εγκρίθηκε το όγδοο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, ένα φιλόδοξο πλαίσιο πολιτικής που συνοψίζει τη συνολική κατεύθυνση της περιβαλλοντικής πολιτικής της EU έως το 2030 προς την κλιματική ουδετερότητα και ένα περιβάλλον μηδενικής ρύπανσης. Ορίστηκε ενδιάμεση επανεξέταση της προόδου το 2024, ώστε να ληφθούν περαιτέρω μέτρα από το 2025 και μετά για την επίτευξη των στόχων για το 2030. Οι προτεραιότητες του όγδοου Προγράμματος επικεντρώθηκαν στην προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, στη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου, στην επιδίωξη της μηδενικής ρύπανσης, στην προστασία και αποκατάσταση της βιοποικιλότητας και στη μείωση των βασικών περιβαλλοντικών και κλιματικών επιπτώσεων που σχετίζονται με την παραγωγή και την κατανάλωση ([European Council, 2021](#)).

Την ίδια χρονιά η Επιτροπή πρότεινε τη νέα και αναθεωρημένη δέσμη μέτρων “Fit for 55”, ώστε η EU να πετύχει τους στόχους της μέσω βελτίωσης της ενωσιακής νομοθεσίας για το κλίμα και την ενέργεια. Εξυπηρετεί τον απώτερο στόχο για κλιματική ουδετερότητα έως το 2050 και μείωση κατά 55% των καθαρών εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου έως το 2030, σε σύγκριση με τα επίπεδα του 1990. Αποτελείται από 13 αλληλένδετες προτάσεις προς αναθεώρηση της

υφιστάμενης νομοθεσίας της EU για το κλίμα και την ενέργεια, και έξι προτάσεις για νέα νομοθεσία (European Parliament, 2022).

Ο Κανονισμός 2020/852 για την Ταξινομία της EU τέθηκε σε ισχύ τον Ιούλιο του 2021 και αποτελεί μια φιλόδοξη και ολοκληρωμένη δέσμη μέτρων με σκοπό την ανακατεύθυνση των χρηματοοικονομικών κεφαλαίων στις βιώσιμες επενδύσεις, την καθιέρωση της βιωσιμότητας ως βασικό παράγοντα της διαχείρισης κινδύνων και την ενθάρρυνση μακροπρόθεσμων επενδύσεων και οικονομικής δραστηριότητας εντός της EU. Τα μέτρα αυτά πρόκειται να συμβάλλουν στην επίτευξη του στόχου της κλιματικής ουδετερότητας έως το 2050, παρέχοντας παράλληλα σημαντικό κίνητρο στους επιχειρηματίες να επενδύουν σε «πράσινες» δραστηριότητες. Η διαφάνεια εξασφαλίζεται με τις υποχρεώσεις γνωστοποίησης που επιβάλλονται στις επιχειρήσεις και το σύστημα ταξινόμησης προωθεί τον ανταγωνισμό και τη νομική ασφάλεια, και δημιουργεί εμπιστοσύνη στους επενδυτές σχετικά με την βιώσιμη χρηματοδότηση (European Commission, 2020/a). Είναι φανερό ότι η δέσμη μέτρων της Ευρωπαϊκής Ταξινομίας αφορά την περιβαλλοντική διάσταση της αειφόρου ανάπτυξης. Σκόπιμος θα ήταν και ο συγκερασμός με την κοινωνική διάσταση κατά τη λήψη αποφάσεων. Προκύπτει ενδεχομένως η ανάγκη για επέκταση της Ταξινομίας, έτσι ώστε να περιλαμβάνει κοινωνικά κριτήρια, ακόμα και πρότυπα καλής διακυβέρνησης βάσει των αρχών της αειφορίας. Η καλή διακυβέρνηση περιλαμβάνει διάφορα χαρακτηριστικά, όπως οι ανοιχτές διαδικασίες και η άμεση ανταπόκριση, η διαφάνεια, η συμμόρφωση προς την ισχύουσα νομοθεσία, η αποτελεσματικότητα, η αποδοτικότητα και η λογοδοσία.

Η Επιτροπή εξετάζει τις δυνατότητες δημιουργίας μιας «Κοινωνικής Ταξινομίας» για τον αναπροσανατολισμό των ροών κεφαλαίων προς επιχειρήσεις και οικονομικές δραστηριότητες και την προώθηση επενδύσεων που θα βελτιώνουν τις συνθήκες διαβίωσης, ιδίως των ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων. Με τον τρόπο αυτό θα διευρυνθούν τα κριτήρια κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων από πλευράς επενδυτών. Ως πρότυπο θα χρησιμοποιηθεί η ισχύουσα Ταξινομία, θα είναι εντούτοις ιδιαίτερα δυσχερές να καθοριστούν ποσοτικοποιημένα κοινωνικά κριτήρια (Osojnik et al., 2022). Ορισμένοι βασικοί κοινωνικοί στόχοι που πρόκειται να τεθούν αφορούν την εξασφάλιση καλού βιοτικού επιπέδου και ευημερίας για τους πολίτες, την εξασφάλιση ανθρώπινων συνθηκών εργασίας και τη δημιουργία ολοκληρωμένων και βιώσιμων κοινοτήτων.

Την κοινωνική διάσταση της αειφόρου ανάπτυξης προάγει ο θεσμός του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου (European Semester), κύριος μηχανισμός συντονισμού της οικονομικής και κοινωνικής ενωσιακής πολιτικής και παρακολούθησης της προόδου της κατά τη διάρκεια του έτους. Τα κράτη-μέλη διαμορφώνουν τις δημοσιονομικές και οικονομικές πολιτικές τους σύμφωνα με τους κανόνες που έχουν συμφωνηθεί σε ενωσιακό επίπεδο, έτσι ώστε να διασφαλίζεται ενότητα,

σταθερότητα, οικονομική ανάπτυξη και περιορισμός των μεγάλων ανισορροπιών στην ΕU. Παρακολουθούνται επίσης η εφαρμογή των Εθνικών Σχεδίων Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, οι πολιτικές απασχόλησης και οι κοινωνικές πολιτικές σύμφωνα με τις αρχές του Ευρωπαϊκού Πυλώνα Κοινωνικών Δικαιωμάτων (European Council, 2024). Ο Ευρωπαϊκός Πυλώνας Κοινωνικών Δικαιωμάτων, εγκρίθηκε στις 17 Νοεμβρίου 2017 και ορίζει 20 κύριες αρχές και δικαιώματα (European Commission, 2022/a) για τη στήριξη δίκαιων και εύρυθμων αγορών εργασίας μέσω ίσων ευκαιριών και πρόσβασης στην αγορά εργασίας, δίκαιων όρων εργασίας, και κοινωνικής προστασίας και ένταξης. Αποτελείται συγκεκριμένα από δύο έγγραφα, μια διακήρυξη και μια σύσταση που περιέχει 20 κύριες αρχές. Μέσα από τα δικαιώματα και τις αρχές αυτές, καταδεικνύεται η ανάγκη προόδου στους διάφορους κοινωνικούς τομείς ως προϋπόθεση για την επίτευξη αειφόρου ανάπτυξης, την αποφυγή μακροοικονομικών ανισορροπιών στην ΕU και την δόμηση ανθρώπινου κεφαλαίου από το οποίο εξαρτάται η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων και η ευημερία των κοινωνιών (Ραυτογιάννη, 2019).

Η υλοποίηση των αρχών αυτών επιτυγχάνεται μέσω του Σχεδίου Δράσης για τον Ευρωπαϊκό Πυλώνα Κοινωνικών Δικαιωμάτων που ορίζει συγκεκριμένες δράσεις και θέτει στόχους σχετικούς με τους τομείς της απασχόλησης, των δεξιοτήτων και της κοινωνικής προστασίας, οι οποίοι θα πρέπει να επιτευχθούν έως το 2030 καθιστώντας την Ευρώπη πιο κοινωνική στο πλαίσιο της πορείας προς την αειφορία.

3.2. Κανονιστική συμμόρφωση επιχειρήσεων, ESG κριτήρια και πρόσφατες Οδηγίες

Μέσα στο ευρύτατο κανονιστικό πλαίσιο της ΕU δρουν και οι επιχειρήσεις. Η κανονιστική ή εξωτερική συμμόρφωση (regulatory compliance) αναφέρεται στα μέτρα που λαμβάνει μια επιχείρηση προκειμένου να εναρμονίσει τον τρόπο δραστηριοποίησης και «συμπεριφοράς» της με το εξωεπιχειρησιακό πλαίσιο (νομοθετικό/κανονιστικό, εθνικό/ενωσιακό). Πρόκειται για την απόκριση της επιχείρησης στους εξωτερικούς από αυτήν νόμους, κανονισμούς, κανόνες και ρυθμίσεις που ισχύουν για την αγορά δραστηριοποίησής της. Η διασφάλιση της εξωτερικής συμμόρφωσης εδράζεται στις ορθές εσωτερικές διαδικασίες οι οποίες προκύπτουν από την οργανωτική ή εσωτερική συμμόρφωση¹⁰. Η κανονιστική συμμόρφωση μιας επιχείρησης δομείται ως εξής:

- Τήρηση ισχύουσας νομοθεσίας.
- Ανεξαρτησία νομικής μορφής, οργάνωσης και λήψης αποφάσεων.
- Σεβασμός δικαίου ανταγωνισμού και μη άσκηση αθέμιτων πρακτικών.
- Διαφάνεια στις εταιρικές πρακτικές και στην παροχή πληροφόρησης.
- Προστασία προσωπικών και επιχειρησιακών δεδομένων.
- Δεοντολογία και ηθική.
- Προστασία καταναλωτών και κοινωνικού συνόλου.
- Θέσπιση αρχών εταιρικής διακυβέρνησης.

Μπορούμε να πούμε πως η κανονιστική συμμόρφωση δύναται να προσεγγιστεί από μία επιχείρηση μέσω δύο διαδρομών διαφορετικής φιλοσοφίας. Τη διαδρομή της τυπικής συμμόρφωσης (formal compliance), όπου τότε η κανονιστική συμμόρφωση νοείται από την επιχείρηση ως στενή, αναγκαστική και συμβολική υποχρέωση. Αυτό οδηγεί σε μια ερμηνεία της κανονιστικής συμμόρφωσης, εκ μέρους της επιχείρησης, ως ενός έξωθεν νομικού εξαναγκασμού και μιας έξωθεν απειλής επιβολής προστίμων ή δυσφήμισης. Προκύπτει τότε η τάση για την ελάχιστη δυνατή κανονιστική συμμόρφωση και στον ελάχιστο απαιτούμενο βαθμό, προκειμένου η επιχείρηση να είναι απλώς καλυμμένη από νομική άποψη. Αντίθετα, με τη διαδρομή της ουσιαστικής κανονιστικής συμμόρφωσης (substantive compliance) η κανονιστική συμμόρφωση ανάγεται σε κάτι μεγαλύτερο, απώτερο και ανώτερο από την απλώς σύννομη λειτουργία της επιχείρησης. Εντοπίζεται σπουδαία ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στις επιχειρήσεις που ακολουθούν την πρώτη διαδρομή και σε εκείνες που συνειδητά, γνήσια και αυθεντικά ακολουθούν τη δεύτερη. Η ουσιαστική συμμόρφωση συνιστά ένα αποφασιστικό βήμα εξέλιξης

¹⁰ Η οργανωτική ή εσωτερική συμμόρφωση (internal compliance) η οποία σχετίζεται με το πρότυπο που έχει τεθεί στο εσωτερικό της επιχείρησης και τις πολιτικές και διαδικασίες που πηγάζουν από αυτό. Τότε λαμβάνονται ενδοεπιχειρησιακά μέτρα και παρακολουθείται το επίπεδο εσωτερικής συμμόρφωσης προκειμένου να διατηρείται η ποιότητα εσωτερικά, όπως έχει οριστεί από το πρότυπο. Στοχεύει στον μετριασμό του οργανωτικού κινδύνου, βελτιώνοντας παράλληλα την ικανότητα, την αποδοτικότητα και την αποτελεσματικότητα της επιχείρησης (Βογιατζής, 2023).

της επιχείρησης. Εσωτερικεύεται ως αναπόσπαστο τμήμα της εταιρικής ταυτότητας μιας επιχείρησης και οδηγεί προς έναν ανώτερο τύπο εταιρικής λειτουργίας (Βογιατζής, 2023).

Η συνεχώς αυξανόμενη σημασία που δίνουν οι Ευρωπαϊκοί θεσμοί και τα κράτη - μέλη για ζητήματα Περιβαλλοντικά (Environmental), Κοινωνικά (Social) και εταιρικής Διακυβέρνησης (Governance), συνδέεται με τις συνεχώς αυξανόμενες προσδοκίες των ενδιαφερόμενων μερών και της κοινωνίας για ανοικτότητα, διαφάνεια και λογοδοσία εκ μέρους των επιχειρήσεων σχετικά με τις επιδόσεις τους σε θέματα πέραν της οικονομικής σφαίρας. Ο όρος ESG που προκύπτει από τα αρχικά των παραπάνω λέξεων έχει τις ρίζες του στην έννοια της CSR. Οι επενδυτές με τη σειρά τους ενδιαφέρονται για τις ευρύτερες επιδόσεις των επιχειρήσεων στις οποίες έχουν επενδύσει ή επιθυμούν να επενδύσουν. Τα ESG κριτήρια αποτελούν έναν τρόπο αξιολόγησης και σύγκρισης επιχειρήσεων με βάση τις επιδόσεις τους και στους υπόλοιπους τομείς (περιβάλλον, κοινωνία, διακυβέρνηση) πέραν των οικονομικών τους επιδόσεων (Δούκας et al., 2023). Για τους επενδυτές οι ESG επιδόσεις των επιχειρήσεων συνδέονται άμεσα με τον πιστωτικό κίνδυνο και τείνουν να συμπεριλάβουν το ESG ρίσκο στις επενδυτικές τους διαδικασίες. Η ποιοτική πληροφόρηση των επενδυτών είναι απαραίτητη για τη διάθεση κεφαλαίων προς επενδύσεις. Δεδομένου ότι μεγάλο τμήμα της αξίας μιας επιχείρησης εντοπίζεται πλέον σε άυλα περιουσιακά στοιχεία, αυτά διαμορφώνουν το σύνολο των ουσιαστικών πληροφοριών ESG που χρειάζονται οι επενδυτές. Αυτές οι πληροφορίες πρέπει να δημοσιοποιούνται με συγκρίσιμο τρόπο, εξασφαλίζοντας ότι όλοι οι συμμετέχοντες στην αγορά μπορούν να συγκρίνουν τις επιδόσεις μιας επιχείρησης με αυτές των ανταγωνιστών της, δημιουργώντας κίνητρα για τη βελτίωση και την καλύτερη διαχείριση των θεμάτων ESG. Επομένως, το χρηματοπιστωτικό σύστημα, συμπεριλαμβανομένων των τραπεζών, των επενδυτών και των ασφαλιστικών εταιρειών, έχουν όλο και περισσότερες απαιτήσεις αναφορικά με τα ESG κριτήρια από τις επιχειρήσεις που επιθυμούν να έχουν πρόσβαση σε δανεισμό ή να προσελκύσουν επενδυτές (Βογιατζής, 2023).

Η ΕU έχει αναλάβει ηγετικό ρόλο στην ενθάρρυνση ροών επενδυτικών κεφαλαίων προς τη βιωσιμότητα, θεσμοθετώντας νέα εργαλεία όπως η δέσμη μέτρων της ευρωπαϊκής Ταξινόμιας και τα ESRS. Οι επιχειρήσεις καλούνται να υιοθετούν και να εφαρμόζουν σχετικές με τα ESG κριτήρια πρακτικές, και εν συνεχεία να δημοσιοποιούν τις επιδόσεις τους μέσω των εκθέσεων βιωσιμότητας. Βάσει αυτών των εκθέσεων, αξιολογούνται, βαθμολογούνται, και κατατάσσονται σε λίστες που δείχνουν πόσο κοντά ή μακριά βρίσκονται από την εφαρμογή και την τήρηση τέτοιων πρακτικών. Ωστόσο, η υιοθέτηση πρακτικών σχετικών με τα ESG κριτήρια και η λειτουργία των ίδιων των ESG κριτηρίων εμπεριέχει προκλήσεις που αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα για την επίτευξη των απώτερων σκοπών τους, δηλαδή τη βελτίωση της βιωσιμότητας των επιχειρήσεων και την αξιόπιστη και ποιοτική πληροφόρηση των ενδιαφερόμενων μερών και

των επενδυτών. Οι κύριες προκλήσεις για τη λειτουργία των ESG κριτηρίων και την υιοθέτησή σχετικών πρακτικών είναι:

- Περιορισμοί στον έλεγχο ορθότητας των δεδομένων άρα διασφάλισης της διαφάνειας.
- Πλήθος κανονιστικών πλαισίων άρα μη ομογενοποίηση των δεικτών απόδοσης ESG.
- Μη κοινά αποδεκτή μεθοδολογία υπολογισμού της απόδοσης κατά ESG.
- Μη κοινά αποδεκτή μεθοδολογία αποτίμησης του ρίσκου κατά ESG.
- Έλλειψη διαφανών μεθόδων σύνδεσης κατατάξεων κατά ESG με αποτιμήσεις σύμφωνες με τη μετάβαση σε χαμηλές εκπομπές άνθρακα.

Συνεχίζεται ακόμα η ασάφεια γύρω από την πραγματική και βαθύτερη σημασία του όρου ESG. Σε ένα πρώτο επίπεδο εμπεριέχεται στο όρο η αξιολόγηση του ρίσκου και της ευκαιρίας επένδυσης. Σε ένα δεύτερο επίπεδο ο όρος διασυνδέεται με αξίες και ηθική. Προκύπτει έτσι σύγχυση και για τους επενδυτές. Από τη μία + θεωρούν πως υπάρχουν σημαντικά πλεονεκτήματα από τη σύμπλευση του όρου με πολυδιάστατα ζητήματα (π.χ. κλιματική αλλαγή). Από την άλλη θεωρούν πως ο όρος κατέληξε να υποκειμενικοποιείται και να εργαλειοποιείται έχοντας αλλοιωθεί η σημασία του. Αυτό ενισχύει το επιχείρημα πως τα κριτήρια ESG πρέπει να βασίζονται σε ανοιχτές επιστημονικές μεθοδολογίες προάγοντας πραγματικά βιώσιμες πρακτικές. Διαφορετικά, ο κίνδυνος εξαπάτησης αυξάνεται. Για παράδειγμα, ως έχουν τώρα τα πράγματα, εάν μια επιχείρηση διαθέτει υψηλή επίδοση στα κοινωνικά κριτήρια και στα κριτήρια εταιρικής διακυβέρνησης, με «κατάλληλη» στάθμιση είναι δυνατή η συνολικά υψηλή επίδοση, ακόμη και εάν η αντίστοιχη επίδοση της επιχείρησης στα περιβαλλοντικά κριτήρια είναι αρκετά χαμηλή (Δούκας et al., 2023).

Η νέα Οδηγία 2022/35 CSRD του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την τροποποίηση του Κανονισμού 537/2014, της Οδηγίας 2004/109, της Οδηγίας 2006/43 και της Οδηγίας 2013/34, εισάγει νέες υποχρεώσεις με τις οποίες καλούνται να συμμορφωθούν οι επιχειρήσεις, όσον αφορά την υποβολή εκθέσεων βιωσιμότητας. Η Οδηγία παρουσιάστηκε στις 21/04/2021 από την Επιτροπή και υπεγράφη στις 30/06/2022 από τους εκπροσώπους των κρατών μελών στο πλαίσιο της EGD και της βιώσιμης χρηματοδότησης με σκοπό την ενίσχυση των ήδη θεσμοθετημένων εταιρικών υποχρεώσεων βάση της Οδηγίας NFRD, οι οποίες δεν ήταν πλέον κατάλληλες για τη μετάβαση της EU προς τη βιωσιμότητα. Ως εκ τούτου, εισάγονται νέοι κανόνες για την υποβολή εκθέσεων βιωσιμότητας που αφορούν στην παροχή λεπτομερέστερων πληροφοριών εκ μέρους των μεγάλων επιχειρήσεων και των εισηγμένων σε ρυθμιζόμενες αγορές επιχειρήσεων (εκτός των πολύ μικρών εισηγμένων). Οι εκθέσεις θα περιέχουν δεδομένα σχετικά με θέματα βιωσιμότητας, θα περιλαμβάνουν δεδομένα για θέματα περιβαλλοντικά, κοινωνικά, για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τους παράγοντες διακυβέρνησης και τα δεδομένα αυτά είναι σαφώς προσδιορισμένα από τα Ευρωπαϊκά πρότυπα υποβολής ESRS.

Με τον τρόπο αυτό οι χρηματοπιστωτικές αγορές θα έχουν πρόσβαση σε πιο αξιόπιστες, συναφείς και συγκρίσιμες πληροφορίες σχετικά με το περιβάλλον, την κοινωνία και τη διακυβέρνηση, έτσι ώστε τα επενδυτικά κεφάλαια να διοχετεύονται στη χρηματοδότηση της πράσινης και κοινωνικά δίκαιης μετάβασης. Συγκεκριμένα, οι επιχειρήσεις θα υποβάλλουν εκθέσεις σχετικά με το πώς το επιχειρηματικό τους μοντέλο επηρεάζει τη βιωσιμότητά τους, καθώς και σχετικά με το πώς οι εξωτερικοί παράγοντες βιωσιμότητας, όπως η κλιματική αλλαγή ή ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, επηρεάζουν τις δραστηριότητές τους. Έτσι θα διευκολύνεται η κρίση ενδιαφερομένων μερών και των επενδυτών για τη λήψη τεκμηριωμένων αποφάσεων χρηματοδότησης ή επένδυσης. Ενισχύεται με τον τρόπο αυτό η υποχρέωση λογοδοσίας των επιχειρήσεων γύρω από ζητήματα βιωσιμότητας, αυξάνεται η υπευθυνότητα των επιχειρήσεων σχετικά με τον αντίκτυπό τους στην κοινωνία και το περιβάλλον, αποτρέπονται οι αποκλίσεις από τα Ευρωπαϊκά πρότυπα βιωσιμότητας και διευκολύνεται η μετάβαση σε μια βιώσιμη οικονομία.

Η Οδηγία θα έχει μάλιστα ευρύτερη εφαρμογή από την προγενέστερη NFRD, καθώς η υποχρέωση δημοσιοποίησης εκθέσεων βιωσιμότητας βάσει και των νέων και αυστηρότερων προτύπων που προϋποθέτει η CSRD, επεκτείνεται από τις περίπου 11.000 επιχειρήσεις οι οποίες εμπίπτουν ήδη στο προηγούμενο καθεστώς της NFRD, σε περίπου 50.000 μεγάλες και εισηγμένες μεσαίες επιχειρήσεις. Η εισαγωγή των επιχειρήσεων στο νέο καθεστώς θα γίνει σταδιακά με βάση το μέγεθος της εκάστοτε επιχείρησης, με την πρώτη υποβολή των εκθέσεων να ξεκινάει το 2025 (αναφορικά με τη χρήση 2024). Κρίνεται αναγκαία, λοιπόν, η στρατηγική αναδιάρθρωση του λειτουργικού μοντέλου πολλών επιχειρήσεων ώστε να ανταποκριθούν στις νέες υποχρεώσεις και να ακολουθήσουν την πορεία προς την αειφόρο ανάπτυξη. Τη διαφάνεια διασφαλίζει η υποχρέωση ελέγχου των υποβαλλόμενων εκθέσεων από ανεξάρτητο ορκωτό ελεγκτή, ενώ υποχρεωτική καθίσταται και η χρήση ψηφιακών ετικετών (digital tagging) για τη διευκόλυνση της ανάλυσης και συγκρισιμότητας των πληροφοριών.

Επιπλέον, στις 23/02/2022 εγκρίθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή η πρόταση για την CSDDD σχετικά με την εταιρική δέουσα επιμέλεια όσον αφορά τη βιωσιμότητα. Τίθενται νέοι κανόνες αναφορικά με την επιμέλεια για την εταιρική βιωσιμότητα, οι οποίοι θα εφαρμόζονται στις μεγάλες επιχειρήσεις σχετικά με τις επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα και στο περιβάλλον από τις δραστηριότητές τους. Αποτελεί ένα ευρύτερο νομικό πλαίσιο που περιλαμβάνει κανόνες σχετικά με την υποχρέωση των επιχειρήσεων να αξιολογούν και να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις γύρω από τους τομείς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της περιβαλλοντικής - κλιματικής κρίσης ως μέρος της αξιακής τους αλυσίδας. Η επιχειρηματική υπευθυνότητα δεν περιορίζεται πλέον μόνο σε υποχρεώσεις γνωστοποίησης, αλλά επεκτείνεται στην ευρύτερη

δημιουργία αξίας σε όλο το φάσμα της οικονομικής δραστηριοποίησης ενός οργανισμού (Βαρλά, 2022).

Σκοπός η η προώθηση της βιώσιμης και υπεύθυνης εταιρικής «συμπεριφοράς» στο σύνολο των παγκόσμιων αξιακών αλυσίδων, δεδομένου ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους συμμετέχοντες στη διαδικασία δημιουργίας μιας αειφόρου οικονομίας και κοινωνίας. Η επιβολή σε αυτές της υποχρέωσης εντοπισμού και ενδεχομένως παύσης, ελέγχου ή μετριασμού των δυσμενών επιπτώσεων της δραστηριότητάς τους στα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον (π.χ. καταπάτηση εργασιακών δικαιωμάτων, παιδική εργασία, περιβαλλοντική ρύπανση, απώλεια βιοποικιλότητας), θα έχει διττή λειτουργία. Αφενός θα ενισχύσει τη νομική ασφάλεια και τον υγιή ανταγωνισμό μεταξύ των επιχειρήσεων, αφετέρου θα ενισχύσει τη διαφάνεια των επιχειρήσεων, ώστε να αξιολογούνται ανάλογα από τους καταναλωτές και τους επενδυτές (European Commission, 2022/b). Η συμμόρφωση με τις επιταγές της εταιρικής δέουσας επιμέλειας περιλαμβάνει:

- Ενσωμάτωση στις εταιρικές πολιτικές και στα συστήματα διαχείρισης.
- Εντοπισμός και αξιολόγηση δυνητικών ή πραγματικών δυσμενών επιπτώσεων στα ανθρώπινα δικαιώματα και στο περιβάλλον.
- Εξάλειψη ή μείωση πιθανότητας εμφάνισης δυνητικών επιπτώσεων.
- Παύση ή ελαχιστοποίηση πραγματικών επιπτώσεων.
- Θέσπιση και διατήρηση διαδικασίας υποβολής καταγγελιών.
- Παρακολούθηση-αξιολόγηση αποτελεσματικότητας πολιτικής-εφαρμοζόμενων μέτρων.
- Δημοσιοποίηση σχετικών στοιχείων (Γιαννακόγ, 2023).

3.3. Η προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τους SDGs

Η [European Commission \(2016\)](#) δεσμεύτηκε με την ανακοίνωσή της υπό τον τίτλο “Next steps for a sustainable European future - European action for sustainability: Questions & Answers” να ενσωματώσει την «Ατζέντα 2030» και τους SDGs σε όλες τις πολιτικές και τα προγράμματά της. Στο έγγραφο προβληματισμού της με τίτλο “A Sustainable Europe by 2030” ([European Commission, 2019/a](#)) αναφέρει πως η EU έχει όλες τις προϋποθέσεις ώστε να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητά της, να επενδύσει στην αειφόρο ανάπτυξη και να ωθήσει κυβερνήσεις, οργανισμούς και πολίτες να αναλάβουν δράση, δείχνοντας έτσι τον δρόμο και στον υπόλοιπο κόσμο. Με γνώμονα τους SDGs των UN, το έγγραφο προβληματισμού επισημαίνει τους βασικούς παράγοντες για τη μετάβαση προς τη βιωσιμότητα. Επιπλέον, παραθέτει τρεις διαδικασίες για το πώς μπορεί να δοθεί η καλύτερη δυνατή συνέχεια στην επίτευξη των SDGs στην EU:

- Μια στρατηγική της EU για τους SDGs που θα διέπει το σύνολο των δράσεων της ίδιας και των κρατών μελών. Οι SDGs θα υιοθετούνται σε ανώτατο πολιτικό επίπεδο με την ένταξή τους σε μελλοντικές πολιτικές και δραστηριότητες. Η στενή συνεργασία των οργάνων της EU και των κρατών - μελών, περιλαμβανομένων και των περιφερειακών και τοπικών αρχών, θα εξασφαλίσει τον καλύτερο δυνατό συντονισμό. Για την παρακολούθηση της προόδου θα καθοριστεί μια διαδικασία εφαρμογής, η οποία θα θέτει στόχους που πρέπει να επιτευχθούν έως το 2030.
- Συνεχής ενσωμάτωση των SDGs σε όλες τις σχετικές πολιτικές της EU εκ μέρους της Επιτροπής, χωρίς την απαίτηση να αναλάβουν δράση τα κράτη - μέλη. Οι SDGs θα εξακολουθούν να διαμορφώνουν καθοριστικά τη λήψη πολιτικών αποφάσεων της Επιτροπής και να διέπουν τη χάραξη της αναπτυξιακής στρατηγικής της EU, χωρίς ωστόσο να παραβλέπονται άλλες πολιτικές προτεραιότητες και χωρίς τη θέσπιση υποχρέωσης των κρατών - μελών να επιτυγχάνουν τους SDGs συλλογικά και σε επίπεδο EU. Τα κράτη - μέλη και οι περιφερειακές και τοπικές αρχές θα έχουν την ελευθερία να αποφασίζουν κατά πόσο και με ποιό τρόπο θα ενσωματώσουν στη δράση τους την επίτευξη των SDGs.
- Ενισχυμένη εστίαση στην εξωτερική δράση με παράλληλη εδραίωση των σημερινών φιλοδοξιών για τη βιωσιμότητα. Η EU πρωτοπορεί στην επίτευξη των SDGs με πολλούς τρόπους. Θα μπορούσε να αξιοποιήσει την εμπειρία αυτή, ώστε να βοηθήσει άλλες χώρες σε όλο τον κόσμο να συμβάλλουν στην μελλοντική πρόοδο. Θα μπορούσε να αποφασίσει για την πιο συστηματική προώθηση των περιβαλλοντικών και κοινωνικών της προτύπων, καθώς και των προτύπων διακυβέρνησης μέσω εμπορικών συμφωνιών και πολυμερών

διαπραγματεύσεων. Επιπλέον, θα μπορούσε να ενισχύσει τη συνεργασία με διεθνείς οργανισμούς για την επίτευξη των ίδιων στόχων.

Με το έγγραφο “The European Commission’s priorities for the period 2019-2024” (European Commission, 2019/b), αποδίδει κεντρικό ρόλο στην «Ατζέντα 2030» και στους SDGs, καθιστώντας την αιχμή του δόρατος ανάπτυξη βασικό πυλώνα των Ευρωπαϊκών μεταρρυθμιστικών πολιτικών, ώστε η EU να ηγηθεί της πράσινης και ψηφιακής μετάβασης. Η Επιτροπή εστιάζει στην υλοποίηση συγκεκριμένων δράσεων που θα επιφέρουν απτή πρόοδο στους επιμέρους τομείς των SDGs. Το πολιτικό πρόγραμμα της Επιτροπής ενσωματώνει τους SDGs σε όλες τις προτάσεις, τις στρατηγικές και τις πολιτικές της. Και οι δεκαεπτά (17) SDGs περιλαμβάνονται με τον κάθε στόχο να βρίσκεται σε κάποια ή κάποιες από τις έξι προτεραιότητες της Επιτροπής για την περίοδο 2019-2024 (Εικ. 3).

Εικ. 3: Οι έξι προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και οι SDGs¹¹

Ο ρόλος των SDGs τονίζεται, επίσης, στο έγγραφο εργασίας προσωπικού της Επιτροπής (European Commission, 2020/b) “Delivering on the UN’s Sustainable Development Goals – A comprehensive approach”. Η επιτυχής εφαρμογή αυτού του πλαισίου απαιτεί μια συντονισμένη και συνεκτική προσέγγιση, για την οποία χρειάζονται δομημένα εργαλεία διαχείρισης γνώσης. Η ολοκληρωμένη διοικητική προσέγγιση της Επιτροπής (European Commission, 2020/c) για την υλοποίηση των SDGs περιλαμβάνει διάφορα σκέλη (Εικ. 4).

¹¹ Εικ. 3 (πηγή)

Εικ. 4: Η ολοκληρωμένη διοικητική προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής¹²

Η EGD, που εγκρίθηκε, όπως προαναφέρθηκε, από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, βασίστηκε στη «Συμφωνία των Παρισίων» και στο αναπτυξιακό πλαίσιο της «Ατζέντας 2030» με τους δεκαεπτά (17) SDGs, προσδιορίζοντας τα πεδία όπου πρέπει να επιτευχθούν οι στόχοι της κλιματικής ουδετερότητας έως το 2050. Καθόρισε το πλαίσιο των ενεργειών που πρέπει να αναληφθούν από τις εθνικές κυβερνήσεις και να εφαρμοστούν από οργανισμούς, επιχειρήσεις και πολίτες, λαμβάνοντας υπόψη τις προκλήσεις και τους στόχους για τη μείωση έως και την ουδετερότητα εκπομπών άνθρακα σε δύο σημαντικά ορόσημα: το 2030 και το 2050 (Koundouri et al., 2021). Δόθηκε προτεραιότητα σε τέσσερις οριζόντιες πτυχές:

- Δυνατότητα της Ευρώπης να γίνει μια κλιματικά ουδέτερη ήπειρος.
- Προστασία ανθρώπων, ζώων και φυτών με εξάλειψη της ρύπανσης.
- Υποστήριξη της Ευρωπαϊκής επιχειρηματικής κοινότητας για πρωτοπορία στις πράσινες τεχνολογίες.
- Διασφάλιση των δίκαιων και χωρίς αποκλεισμούς χαρακτηριστικών της πράσινης και ψηφιακής μετάβασης.

Τα δύο αναπτυξιακά πλαίσια, δηλαδή η EGD και η «Ατζέντα 2030» των UN με τους δεκαεπτά (17) SDGs, έχουν κοινούς στόχους. Αυτό σημαίνει ότι η εφαρμογή των πολιτικών της EGD υποστηρίζει δράσεις που συμβάλλουν στην επίτευξη διάφορων SDGs και το αντίστροφο. Οι Koundouri & Sachs (2021) πρότειναν μια μεθοδολογία, που συνδέει τους στόχους των εννέα τομέων πολιτικής της EGD με τους δεκαεπτά (17) SDGs, αντιστοιχίζοντας τμήματα του εγγράφου της EGD με εννοιολογικά σχετικούς SDGs. Τα αποτελέσματα φωτίζουν τη σχέση μεταξύ των εννέα τομέων πολιτικής της EGD με τους δεκαεπτά (17) SDGs (Εικ. 5). Το σκούρο πράσινο αντιπροσωπεύει μια ευθεία σύνδεση μεταξύ κάθε τομέα της EGD και κάθε SDG. Το ανοιχτό πράσινο χρώμα απεικονίζει έμμεσους συσχετισμούς μεταξύ κάθε τομέα της EGD και κάθε SDG και το λευκό δείχνει μια ασθενή ή καθόλου εμφανή σύνδεση.

¹² Εικ. 4 (πηγή)

The Global Goals for Sustainable Development - Agenda 2030	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9
	Biodiversity	From Farm to Fork	Sustainable agriculture	Clean energy	Sustainable industry	Building and	Sustainable mobility	Eliminating pollution	Climate action
Goal 1 - No Poverty									
Goal 2 - Zero Hunger									
Goal 3 - Good Health & Well Being									
Goal 4 - Quality Education									
Goal 5 - Gender Equality									
Goal 6 - Clean Water & Sanitation									
Goal 7 - Affordable & Clean Energy									
Goal 8 - Decent Work & Economic Growth									
Goal 9 - Industry, Innovation & Infrastructure									
Goal 10 - Reduced Inequalities									
Goal 11 - Sustainable Cities & Communities									
Goal 12 - Responsible Consumption & Production									
Goal 13 - Climate Action									
Goal 14 - Life Below Water									
Goal 15 - Life On Land									
Goal 16 - Peace Justice & Strong Institutions									
Goal 17 - Partnerships for the Goals									

Εικ. 5: Σχέσεις μεταξύ των εννέα τομέων πολιτικής της EGD με τους δεκαεπτά (17) SDGs¹³

Ο SDG 9 “Industry, innovation and infrastructure” που αναφέρεται ρητά στην καινοτομία, συνδέεται και με τους εννέα τομείς της πολιτικής EGD. Γίνεται επομένως φανερό πως η καινοτομία είναι ένα κρίσιμο στοιχείο για την EGD, όπως είναι και για τους SDGs. Η ανάπτυξη και η ευημερία μπορούν να διατηρηθούν με τη διάδοση της καινοτομίας μέσω των ροών γνώσης (Chatzistamoulou & Koundouri, 2020).

Όπως και στην περίπτωση των SDGs, η εφαρμογή της EGD θα πρέπει να βασίζεται σε «συστημική προσέγγιση» για πολλαπλούς στόχους ταυτόχρονα και την προώθηση μέσω πολιτικής και τεχνικών λύσεων που μπορούν να εφαρμοστούν σε όλους τους κλάδους. Αυτό συνεπάγεται ότι οι προσπάθειες για την επίτευξη ενός ή περισσότερων στόχων της EGD πρέπει να συντονίζονται και να χρησιμοποιούν ένα ή περισσότερα από τα διαθέσιμα μέσα πολιτικής ή τεχνικές λύσεις. Μια μεμονωμένη ενέργεια μπορεί να επηρεάσει αρνητικά έναν στόχο, αλλά μια συντονισμένη δράση θα μπορούσε να έχει πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα και να επιτύχει περισσότερους από έναν στόχους ταυτόχρονα. Καμία πολιτική ή τεχνολογία δεν μπορεί να υποστηρίξει την απεξάρτηση από άνθρακα από μόνη της ούτε και να υιοθετηθεί χωρίς την πλήρη εξέταση των δευτερογενών συνεπειών της για το ευρύτερο σύστημα (Koundouri & Sachs, 2021).

Επειδή οι SDGs αποτελούν το πιο ευρέως αποδεκτό πλαίσιο για την αειφόρο ανάπτυξη παγκοσμίως, σύμφωνα με την Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2019/e), έπρεπε να αναπροσανατολιστεί και να γίνει ένα μέσο που ενσωματώνει τους SDGs η

¹³ Εικ. 5 (πηγή)

διαδικασία του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου¹⁴. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2020 και το 2021 δημοσίευσε διάφορα έγγραφα πολιτικής και στρατηγικές για να υποστηρίξει την εφαρμογή της EGD και την επίτευξη των φιλόδοξων στόχων της. Αυτά τα έγγραφα επηρέασαν και συνεχίζουν να επηρεάζουν όλους τους τομείς της οικονομίας, τον τρόπο λειτουργίας των χρηματοπιστωτικών αγορών καθώς και την καθημερινή ζωή των Ευρωπαίων πολιτών.

Οι [Koundouri, et al., \(2022/a\)](#) χρησιμοποιώντας έναν κατάλογο είκοσι δύο σημαντικών πολιτικών και στρατηγικών που δημοσιεύθηκαν το 2020 και το 2021 από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, πρότειναν μια προσέγγιση για την αντιστοίχισή τους με τους SDGs. Η αντιστοίχιση έγινε με τον προσδιορισμό φράσεων ή προτάσεων σε κάθε έγγραφο πολιτικής ή στρατηγικής που σχετίζονται εννοιολογικά με κάθε έναν από τους δεκαεπτά (17) SDGs. Χρησιμοποιώντας μια κλίμακα 4 βαθμών βαθμολογήθηκε το επίπεδο της επιρροής κάθε πολιτικής ή στρατηγικής στους SDGs, υποθέτοντας ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των σχετικών αναφορών, τόσο μεγαλύτερη είναι η επιρροή (Εικ. 6).

	SDG 1	SDG 2	SDG 3	SDG 4	SDG 5	SDG 6	SDG 7	SDG 8	SDG 9	SDG 10	SDG 11	SDG 12	SDG 13	SDG 14	SDG 15	SDG 16	SDG 17	Total Score
A New Industrial Strategy for Europe (COM/2020/102)	1	2	1	2	0	0	3	2	3	0	1	2	2	1	2	2	2	26
Circular Economy Action Plan	0	2	1	0	0	2	2	2	3	2	0	3	2	2	2	0	0	23
EU Biodiversity Strategy for 2030	0	2	2	1	1	0	2	2	1	1	0	2	2	3	3	0	2	24
Farm to Fork Strategy	2	3	2	0	0	0	2	2	1	2	0	3	2	2	2	0	1	24
EU Hydrogen Strategy	1	0	0	2	0	0	3	2	3	1	2	2	3	0	0	2	1	22
7 technology flagship Areas, ASGS for 2021	0	0	2	1	1	0	2	3	3	3	3	2	2	0	1	2	1	26
Stepping up Europe's 2030 climate Ambition	0	0	2	1	0	0	3	2	3	3	2	3	3	1	2	0	0	25
Chemicals strategy for Sustainability	0	1	3	0	0	0	1	0	3	0	1	2	3	3	3	1	0	21
EU Strategy to reduce methane emissions	1	3	1	1	0	0	2	1	2	0	1	2	1	1	1	1	1	19
A Renovation Wave for Europe	1	0	0	1	0	0	3	1	2	0	3	2	3	1	1	1	1	20
EU Commission Recommendation on Energy Poverty	3	0	0	0	0	0	2	2	0	3	1	1	2	0	0	0	0	14
EU Strategy to harness the potential of offshore renewable energy for a climate neutral future	0	0	0	1	0	0	3	2	3	0	2	1	3	2	0	2	2	21
European Climate Pact	0	2	1	2	1	0	0	1	2	1	2	2	3	2	2	0	0	21
Smart Mobility Strategy	0	1	2	0	0	0	3	0	3	2	2	2	3	2	0	0	1	21
The European economic and financial system: fostering openness, strength and resilience	0	0	1	0	0	0	2	2	2	1	0	1	1	0	1	3	3	17
EU Strategy on Adaptation to Climate Change	2	2	2	1	1	3	2	3	3	2	3	1	3	2	2	2	2	36
Directing finance towards the European Green Deal	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	2	3	1	1	0	0	11
Updating the 2020 New Industrial Strategy: Building a stronger Single Market for Europe's recovery	1	2	1	2	0	0	3	2	3	0	1	2	2	1	2	2	2	26
The EU's Blue Economy for a Sustainable Future	0	2	0	1	1	2	2	1	1	0	2	2	2	3	0	0	1	20
European Climate Law	0	2	2	0	0	2	2	2	2	2	0	2	3	2	2	0	2	25
Strategy for Financing the Transition to a Sustainable Economy	0	0	0	0	0	1	1	3	3	3	1	1	2	1	2	3	2	23
Fit for 55	0	0	1	1	0	1	3	2	3	3	3	3	3	0	2	0	2	27
Total Score	12	24	24	17	5	11	46	39	49	31	30	43	53	30	31	21	26	

Εικ. 6: Βαθμολογία του επιπέδου επιρροής πολιτικών ή στρατηγικών της Ευρωπ. Επιτρ. στους SDGs¹⁵

Η στενή σχέση μεταξύ των δύο πλαισίων, δηλαδή της EGD και της «Ατζέντας 2030» των UN με τους δεκαεπτά (17) SDGs, επικυρώνεται, επίσης, από δύο μοντέλα Μηχανικής Μάθησης, ένα μοντέλο Ανάκτησης Πληροφοριών (Information Retrieval) και ένα μοντέλο Βαθιάς Μάθησης (Deep Learning), για την αξιολόγηση της σύνδεσης μεταξύ των συγκεκριμένων εγγράφων πολιτικής ή στρατηγικής και των SDGs ([Koundouri, et al., 2022/a](#)).

¹⁴ Από την ίδρυσή του το 2011, έχει γίνει το καθιερωμένο φόρουμ για τη συζήτηση των πολιτικών για την απασχόληση και των οικονομικών και δημοσιονομικών προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι χώρες της EU σε ετήσια βάση.

¹⁵ Εικ. 6 (πηγή)

3.4. Παρακολούθηση προόδου προς τους SDGs από την Eurostat

Σύμφωνα με την Eurostat, η αειφόρος ανάπτυξη έχει εδραιωθεί σταθερά στις Ευρωπαϊκές Συνθήκες, καθώς βρίσκεται στο επίκεντρο της Ευρωπαϊκής Πολιτικής και η EU έχει δεσμευτεί πλήρως να διαδραματίσει ενεργό ρόλο συμβάλλοντας στη μεγιστοποίηση της προόδου επίτευξης των SDGs. Σε ετήσια βάση η Eurostat δημοσιεύει την έκθεσή της για την παρακολούθηση της προόδου προς τους SDGs στην EU, με την οποία παρέχει μια στατιστική παρουσίαση των τάσεων σχετικά με τους SDGs στο πλαίσιο της EU για τα τελευταία πέντε χρόνια (βραχυπρόθεσμα) ή για τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια (μακροπρόθεσμα), όταν θα υπάρχουν επαρκή στοιχεία. Η έκθεση καλύπτει τις οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και θεσμικές διαστάσεις της αειφόρου ανάπτυξης όπως εκπροσωπείται από την «Ατζέντα 2030». Επικεντρώνεται σε πτυχές των SDGs που είναι σχετικές με το πλαίσιο της EU, αλλά δεν αξιολογεί την πρόοδο της EU όσον αφορά τους 169 στόχους της «Ατζέντας 2030».

Οι δείκτες της Eurostat για τις τάσεις σχετικά με τους SDGs έχουν ισχυρούς δεσμούς με πρωτοβουλίες πολιτικής της EU και έχουν επιλεγεί, ώστε να λαμβάνεται υπόψη η πολιτική τους συνάφεια με το πλαίσιο της EU και η διαθεσιμότητα, επικαιρότητα και ποιότητα των δεδομένων. Κάθε ένας από τους SDGs καλύπτεται από έξι (6) κύριους δείκτες, που του αποδίδονται αποκλειστικά και έχουν επιλεγεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να αντικατοπτρίζουν τους γενικούς στόχους και τις φιλοδοξίες των SDGs. Από τους εκατόν δύο (102) δείκτες για τις τάσεις σχετικά με τους SDGs που χρησιμοποιεί σήμερα η Eurostat¹⁶, οι τριάντα τέσσερις (34) είναι «πολλαπλού σκοπού», που σημαίνει ότι χρησιμοποιούνται για την παρακολούθηση πλέον του ενός SDG. Αυτό επιτρέπει να αναδειχθεί η σύνδεση μεταξύ των διάφορων SDGs και ενισχύει την αφήγηση της έκθεσης παρακολούθησης.

Η πρόοδος των δεικτών έναντι ποσοτικών στόχων της EU εξετάζεται σε σχέση με τους εν λόγω στόχους. Αυτό ισχύει κυρίως για δείκτες που σχετίζονται με το περιβάλλον, τη γεωργία, την ενέργεια, την εκπαίδευση, τη φτώχεια και την απασχόληση. Όλοι οι υπόλοιποι δείκτες παρακολουθούνται με βάση την κατεύθυνση και τον ρυθμό μεταβολής. Η μέθοδος παρακολούθησης λαμβάνει υπόψη αν ένας δείκτης έχει μετακινηθεί προς ή μακριά από τον SDG καθώς και την ταχύτητα αυτής της κίνησης. Δύο διαφορετικές προσεγγίσεις χρησιμοποιούνται, ανάλογα με το αν ένας ρητά ποσοτικοποιημένος και μετρήσιμος στόχος υπάρχει για την EU ή όχι. Στον πίνακα που ακολουθεί (Εικ. 7) παρουσιάζονται τα σύμβολα που χρησιμοποιούνται για την παρακολούθηση της προόδου και εξηγείται η σημασία τους για τις δύο προσεγγίσεις (δείκτες με ποσοτικούς στόχους και δείκτες χωρίς ποσοτικούς στόχους).

¹⁶ Περισσότερα (εδώ)

Symbol	With quantitative target	Without quantitative target
	Trends for indicators marked with this 'target' symbol are calculated against an official and quantified EU policy target. In this case the arrow symbols should be interpreted according to the left-hand column below. Trends for all other indicators should be interpreted according to the right-hand column below.	
	Significant progress towards the EU target	Significant progress towards SD objectives
	Moderate progress towards the EU target	Moderate progress towards SD objectives
	[Category not applicable]	No progress towards SD objectives
	Insufficient progress towards the EU target	Moderate movement away from SD objectives
	Movement away from the EU target	Significant movement away from SD objectives
:	Calculation of trend not possible (for example, time series too short)	

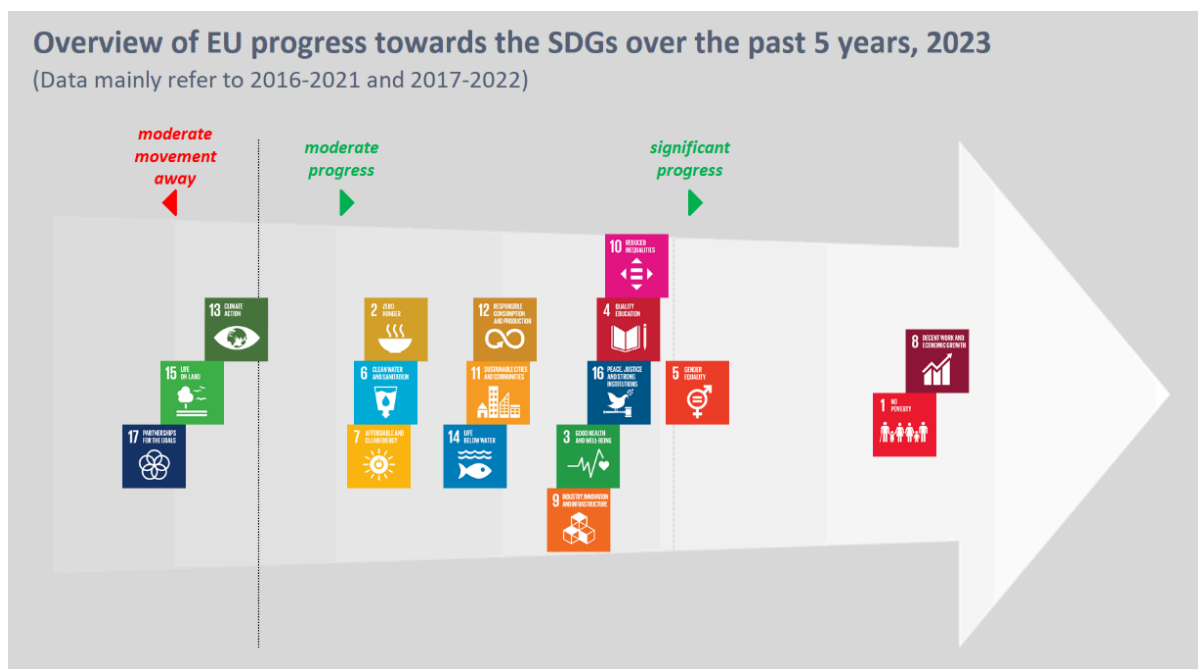
Εικ. 7: Τα σύμβολα και η σημασία τους για τις δύο προσεγγίσεις¹⁷

Το σύνολο δεικτών της EU για τις τάσεις σχετικά με τους SDGs υπόκειται σε ετήσιες αναθεωρήσεις για την ενσωμάτωση δεικτών από νέες πηγές δεδομένων και για την εξέταση νέων στόχων σύμφωνα με τις προτεραιότητες της EU, όπως η EGD και άλλες πρωτοβουλίες. Κατά την προετοιμασία της 8ης έκθεσης για τις τάσεις σχετικά με τους SDGs για το 2024, το σύνολο των δεικτών αναθεωρήθηκε μεταξύ Σεπτεμβρίου 2023 και Ιανουαρίου 2024¹⁸.

Στην τρέχουσα έβδομη (7η) κατά σειρά ετήσια έκθεση της Eurostat (2023), τα δεδομένα αφορούν κυρίως τις περιόδους μέχρι το 2021 ή το 2022, με δεδομένη την τυπική χρονική υστέρηση των διαθέσιμων δεδομένων. Για το λόγο αυτό, ενώ οι επιπτώσεις της πανδημίας COVID-19 είναι σε μεγάλο βαθμό ορατές, πιο πρόσφατες επιπτώσεις, όπως αυτές που προκλήθηκαν από τη στρατιωτική επιθετικότητα της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας, αντικατοπτρίζονται μόνο εν μέρει στα διαθέσιμα στοιχεία. Επειδή, επίσης, δεν ήταν δυνατή η μακροπρόθεσμη παρακολούθηση για ορισμένους δείκτες λόγω περιορισμένης διαθεσιμότητας δεδομένων, η πρόοδος σε επίπεδο στόχων που παρουσιάζεται στην 7η έκθεση αξιολογείται κατά την πιο πρόσφατη πενταετή περίοδο (βραχυπρόθεσμη). Το σχήμα δείχνει τον ρυθμό με τον οποίο η EU έχει προχωρήσει προς την κατεύθυνση επίτευξης για καθέναν από τους δεκαεπτά (17) SDGs κατά τη βραχυπρόθεσμη αυτή περίοδο 2016-2021 ή 2017-2022 σύμφωνα με τους επιλεγμένους δείκτες (Εικ. 8).

¹⁷ Εικ. 7 (πηγή)

¹⁸ Περισσότερα (εδώ)

Εικ. 8: Ο ρυθμός προόδου προς τους SDGs στην EU τις περιόδους 2016-2021 ή 2017-2022¹⁹

Παρατηρούμε πως έχει υπάρξει πολύ υψηλός ρυθμός προόδου στην EU σε ότι αφορά τους SDGs 1, 8. Φαίνεται πως έχουν αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά ζητήματα φτώχειας, μη αξιοπρεπούς εργασίας και χαμηλής οικονομικής μεγέθυνσης. Ωστόσο, παρατηρούμε μια σχετική υστέρηση στον ρυθμό σε ότι αφορά αρκετούς SDGs όπως τους 7, 9, 11, 12 και μια απογοητευτική εικόνα σε σχέση με τους SDGs 13, 15, 17. Ειδικά για τον SDG 17 ο οποίος αφορά την ενίσχυση των μέσων εφαρμογής για την αειφόρο ανάπτυξη και γενικότερα την αναζωογόνηση των εταιρικών σχέσεων για την αειφόρο ανάπτυξη είναι επιβεβλημένο να γίνουν πολλά περισσότερα στο πλαίσιο της EU.

Ο SDG 17 συνδέεται άρρηκτα με την έννοια της ανάπτυξης ικανοτήτων (capacity building), η οποία αφορά το σχεδιασμό και την εφαρμογή πολυεπίπεδων στρατηγικών που ελαχιστοποιούν τις αρνητικές επιπτώσεις των τρεχουσών κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών κρίσεων και των αναδυόμενων προκλήσεων. Η ανάπτυξη ικανοτήτων αναφέρεται ενδεικτικά στα ακόλουθα:

- Ενίσχυση της συμβολής των πολύ μικρών, μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων στην επίτευξη των SDGs.

¹⁹ Εικ. 8 (πηγή)

- Προώθηση πολυμερών και συμμετοχικών προσεγγίσεων μέσω και της παροχής εργαστηρίων - διαδικτυακών μαθημάτων κατάρτισης σχετικά με τους SDGs.
- Υποστήριξη της δημόσιας διοίκησης και των ενδιαφερόμενων μερών για την παρακολούθηση και την ανάπτυξη αποτελεσματικών εταιρικών σχέσεων για τους SDGs.
- Ενίσχυση της ικανότητας των χωρών να ενσωματώνουν τους SDGs στα εθνικά και υποεθνικά αναπτυξιακά σχέδια και τις στρατηγικές αειφόρου ανάπτυξης.

Η χρηματοδότηση της αειφόρου ανάπτυξης εντάσσεται, επίσης, στα πλαίσια του SDG 17. Στην «Ατζέντα 2030» διευκρινίζεται η σχέση μεταξύ των δράσεων και των πολιτικών που συμφωνήθηκαν για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης στην Αντίς Αμπέμπα και της ίδιας της ατζέντας για την αειφόρο ανάπτυξη. Αναφέρονται τα εξής: «Τα μέσα υλοποίησης των στόχων στο πλαίσιο του SDG 17 και κάτω από κάθε SDG είναι βασικά για την υλοποίηση της ατζέντας μας για την αειφόρο ανάπτυξη και είναι εξίσου σημαντικά με τους υπόλοιπους SDGs και τους υποστόχους τους. Οι SDGs μπορούν να επιτευχθούν στο πλαίσιο μιας αναζωογονημένης Παγκόσμιας Σύμπραξης - Συνεργασίας για την αειφόρο ανάπτυξη, που θα υποστηρίζεται από συγκεκριμένες πολιτικές και δράσεις όπως περιγράφονται στο έγγραφο αποτελεσμάτων της 3ης διεθνούς διάσκεψης για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης, που πραγματοποιήθηκε στην Αντίς Αμπέμπα από τις 13 έως τις 16 Ιουλίου 2015. Χαιρετίζουμε την έγκριση από τη Γενική Συνέλευση των UN της ατζέντας δράσης της Αντίς Αμπέμπα, η οποία αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της δικής μας ατζέντας για την αειφόρο ανάπτυξη. Αναγνωρίζουμε ότι η πλήρης εφαρμογή του προγράμματος δράσης της Αντίς Αμπέμπα είναι κρίσιμης σημασίας για την υλοποίηση των SDGs».

Τέλος, ο SDG 17 περικλείει την έννοια της Παγκόσμιας Σύμπραξης - Συνεργασίας για την αειφόρο ανάπτυξη, αναγνωρίζοντας τις συμπράξεις - συνεργασίες πολλών φορέων ως σημαντικά οχήματα για την κινητοποίηση και την ανταλλαγή γνώσεων, τεχνογνωσίας, τεχνολογιών και οικονομικών πόρων, για την υποστήριξη της επίτευξης των SDGs σε όλες τις χώρες. Ο στόχος SDG 17 επιδιώκει περαιτέρω να ενθαρρύνει και να προωθήσει αποτελεσματικές συμπράξεις δημόσιου τομέα, δημόσιου - ιδιωτικού τομέα και της κοινωνίας των πολιτών, αξιοποιώντας την εμπειρία και τις στρατηγικές άντλησης πόρων των συμπράξεων - συνεργασιών.

4. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

4.1. Ο ανταγωνισμός των επιχειρήσεων - Σχολές ανταγωνισμού

Ως ανταγωνισμός επιχειρήσεων θεωρείται ο «αγώνας» μεταξύ τους στην εκάστοτε τομεακή αγορά με στόχο την αύξηση του μεριδίου κάθε επιχείρησης έναντι των ανταγωνιστών της σε αυτή την αγορά. Ο ανταγωνισμός εντείνει τις προσπάθειες των επιχειρήσεων να προσελκύουν περισσότερους καταναλωτές, ώστε να επιβιώσουν, να αναπτυχθούν και να πετύχουν το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος. Έτσι αναγκάζονται να βελτιώνουν την παραγωγική τους διαδικασία και να μειώνουν τις τιμές τους καθιστώντας τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες τους ελκυστικότερα για τους καταναλωτές/χρήστες έναντι των ανταγωνιστών τους. Στην μικροοικονομία αποτελεί βασικό όρο η οικονομική αποτελεσματικότητα (economic efficiency), η οποία αυξάνεται όταν με το ίδιο κόστος παράγονται περισσότερα (της ίδιας ποιότητας) προϊόντα και υπηρεσίες, ή αντίστοιχα όταν για τα ίδια σε πλήθος και ποιότητα προϊόντα και υπηρεσίες απαιτείται λιγότερο κόστος (Πλιάκος, 2023). Η οικονομική αποτελεσματικότητα διακρίνεται σε τρία είδη (τα δύο πρώτα στατικά και το τρίτο δυναμικό):

- Κατανομητική αποτελεσματικότητα (allocative efficiency): Οι επιχειρήσεις στρέφουν την παραγωγή τους προς προϊόντα/υπηρεσίες που ικανοποιούν τις ανάγκες των καταναλωτών/χρηστών και για τα οποία είναι πρόθυμοι να πληρώσουν.
- Παραγωγική αποτελεσματικότητα (productive efficiency): Οι υλικοί ή άυλοι πόροι καταλήγουν σε εκείνες τις επιχειρήσεις που τους επεξεργάζονται/αξιοποιούν καλύτερα, ώστε η κοινωνία στο σύνολό της να κερδίζει όσο γίνεται περισσότερο.
- Δυναμική αποτελεσματικότητα (dynamic efficiency): Οι επιχειρήσεις που ενσωματώνουν στη φιλοσοφία τους την έννοια του χρόνου και της συνεχούς αλλαγής, οδηγούνται στη διαρκή βελτίωση και προσαρμογή της παραγωγής τους και στη διαρκή προώθηση καινοτόμων προϊόντων/υπηρεσιών που καλύπτουν καλύτερα τις εξελισσόμενες ανάγκες των καταναλωτών/χρηστών. Η ύπαρξη κινήτρων ευνοεί τη δυναμική αποτελεσματικότητα.

Ωστόσο, είτε η άμεση/έμμεση κρατική παρέμβαση στη λειτουργία της εκάστοτε αγοράς είτε η προσφυγή των ίδιων των επιχειρήσεων σε αθέμιτα μέσα και «συμπεριφορές» προκειμένου να βρεθούν σε πλεονεκτική θέση έναντι των ανταγωνιστών τους, ενδέχεται να νοθεύσουν (περιορίσουν/παρεμποδίσουν) τον ελεύθερο από περιορισμούς ανταγωνισμό οδηγώντας σε μη ομαλή λειτουργία της ελεύθερης αγοράς και κατά επέκταση σε μη επίτευξη οικονομικής αποτελεσματικότητας. Στα πλαίσια του ευρωπαϊκού δικαίου του ανταγωνισμού η έννοια της νόθευσης του ανταγωνισμού εξετάζεται τελεολογικά λαμβάνοντας υπόψη τους σκοπούς των

Συνθηκών (Σκαρίμπα, 2022). Για να επιτευχθεί ελεύθερος ανταγωνισμός σε μια αγορά απαιτείται παρακολούθηση και κατανόηση της δυναμικής λειτουργίας της αγοράς και θέσπιση ή τροποποίηση κανόνων επί αυτής, που οδηγούν τελικά στη διαρκή προστασία του ανταγωνισμού από νόθευση. Χαρακτηριστικοί στόχοι προς επίτευξη μέσω της εφαρμογής των κανόνων προστασίας του ανταγωνισμού είναι οι ακόλουθοι:

- Αύξηση της κοινωνικής ευημερίας μέσω της οικονομικής αποτελεσματικότητας.
- Διασφάλιση της ελευθερίας των καταναλωτών/χρηστών ως προς τη δυνατότητα επιλογών τους, καθώς ο ανταγωνισμός ευνοεί την παρουσία πολλών επιχειρήσεων στην αγορά.
- Καλύτερη διανομή του πλούτου μεταξύ επιχειρήσεων και καταναλωτών/χρηστών, καθώς ο ανταγωνισμός πιέζει τις επιχειρήσεις να μειώσουν τις τιμές και οι καταναλωτές/χρήστες πληρώνουν το ελάχιστο απαραίτητο αντίτιμο για προϊόντα/υπηρεσίες.
- Διαφύλαξη της Δημοκρατίας, καθώς στον υγιή ανταγωνισμό αποκλείεται η δημιουργία καρτέλ και μονοπωλίων που συγκεντρώνουν τέτοιο πλούτο και ισχύ που είναι σε θέση να επηρεάσουν πολιτικούς κύκλους προς το συμφέρον τους.

Συχνά οι στόχοι αυτοί συγκρούονται μεταξύ τους. Μπορεί για παράδειγμα μια συγχώνευση να εκπληρώνει τον στόχο μείωσης του κόστους παραγωγής και αύξησης της κοινωνικής ευημερίας, αλλά ταυτόχρονα να λιγοστεύει τις επιλογές των καταναλωτών/χρηστών, καθώς μετά τη συγχώνευση θα υπάρχει μικρότερο πλήθος ανταγωνιζόμενων επιχειρήσεων στην αγορά. Οι επιθυμητοί στόχοι (και η ιεράρχησή τους) καθορίζονται μέσω των κανόνων που προστατεύουν τον ανταγωνισμό. Οι κανόνες δομούνται με βάση την Πολιτική ανταγωνισμού εκάστοτε έννομης τάξης. Υπάρχουν τρεις σημαντικές «Σχολές» Πολιτικής του ανταγωνισμού:

- Η Σχολή του Σικάγο (Perfect competition)

Εκφράζει τον ακραίο φιλελευθερισμό υποστηρίζοντας τον εξοντωτικό ανταγωνισμό στην πλευρά της προσφοράς, ενώ αποδέχεται τα μονοπώλια. Μέσω των κανόνων προστασίας του ανταγωνισμού στοχεύει μόνο στη μεγιστοποίηση της ευημερίας και αποκλείει άλλους στόχους. Αποδίδει έτσι ιδιαίτερη σημασία στην έννοια της οικονομικής αποτελεσματικότητας. Θεωρεί πως από τα πιο επικίνδυνα ζητήματα για τον ανταγωνισμό είναι η κρατική παρέμβαση και οι οριζόντιες συμπράξεις μεταξύ ανταγωνιστών. Βασίζεται σε θεωρητικά ιδανικές αγορές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη πολλών επιχειρήσεων, στις οποίες οι επιχειρήσεις και οι καταναλωτές/χρήστες διαθέτουν πλήρη πληροφόρηση, οι συμμετέχοντες συμπεριφέρονται απόλυτα ορθολογικά και λείπουν τα εμπόδια εισόδου για νέες επιχειρήσεις.

Θεωρείται συχνά ότι ακολουθεί μια απλοϊκή θεώρηση της αγοράς. Για παράδειγμα κρίνει ως επιθυμητή μια συγχώνευση που οδηγεί σε μείωση του κόστους παραγωγής, ακόμα κι αν η προκύπτουσα επιχείρηση πρόκειται να έχει μονοπωλιακή θέση στην αγορά. Σε ένα άλλο παράδειγμα κρίνει πως οι επιχειρήσεις που έχουν δεσπόζουσα θέση στην αγορά δεν μπορούν να εκμεταλλευτούν και να απομυζήσουν τους καταναλωτές, διότι αν αυξήσουν σε υπερβολικό βαθμό τις τιμές, θα εισέλθουν ανταγωνιστές οι οποίοι θα θέλουν επίσης να κερδίσουν από τις υψηλές τιμές, και τελικά θα υπάρξουν και πάλι συνθήκες ανταγωνισμού στην αγορά. Ωστόσο, μπορεί μια επιχείρηση με δεσπόζουσα θέση να θέτει υπερβολικές τιμές και παρόλα αυτά να μην ακολουθήσουν νέοι ανταγωνιστές καθώς ενδέχεται να είναι απαγορευτικό το κόστος εισόδου για τους νέους παίκτες στην αγορά (π.χ. να απαιτούνται ιδιαίτερα κοστοβόρες εγκαταστάσεις παραγωγής).

Μπορούμε να πούμε, όμως, πως χάρη στη Σχολή του Σικάγο καταπολεμήθηκε ο φορμαλισμός στο δίκαιο του ανταγωνισμού, καθώς οδήγησε τους εφαρμοστές του να εμβαθύνουν και να διαφοροποιήσουν τις οικονομικές τους αναλύσεις.

- Η Σχολή του Χάρβαρντ (Workable competition)

Στηρίζεται στην οικονομική πραγματικότητα και πιστεύει στην ανάγκη παρέμβασης για την εξασφάλιση της εύρυθμης λειτουργία της σχετικής αγοράς. Ως κύριο στόχο των κανόνων προστασίας του ανταγωνισμού βλέπει τη διατήρηση ή αποκατάσταση της ανταγωνιστικής δομής της αγοράς, ώστε οι «συμπεριφορές» των επιχειρήσεων και τα αποτελέσματα να είναι τα καλύτερα δυνατά. Επίσης, θέτει βασικό στόχο τη δυνατότητα κρατικής παρέμβασης μέσω των κανόνων προστασίας του ανταγωνισμού στην αγορά, ως ειδικό μέσο άσκησης πολιτικής. Αποδίδει τη «συμπεριφορά» των επιχειρήσεων στη δομή της αγοράς. Θεωρεί για παράδειγμα πως η μονοπωλιακή δομή της αγοράς είναι η αιτία που οδηγεί τις επιχειρήσεις σε μονοπωλιακή «συμπεριφορά», η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε υποχώρηση της οικονομικής αποτελεσματικότητας. Η ανάλυσή της στηρίζεται στις παραμέτρους: δομή της αγοράς - «συμπεριφορά» - απόδοση (market structure - conduct - performance).

Σημαντική θεωρεί την αποκέντρωση της οικονομικής ισχύος, επομένως στο πλαίσιο αυτό πρέπει να διασφαλίζεται όσο το δυνατόν μεγαλύτερος αριθμός μικρών επιχειρήσεων στη σχετική αγορά, κάτι που επιτυγχάνεται με την κατάργηση νομικών και φυσικών εμποδίων. Τα νομικά εμπόδια δημιουργούνται συνήθως με τη δημιουργία κρατικών μονοπωλίων. Φυσικά εμπόδια συνιστούν οι οικονομίες κλίμακας και το κόστος εισόδου. Γενικά διάκειται αρνητικά στις συγκεντρώσεις, στις κάθετες και οριζόντιες συμπράξεις.

- Η Σχολή του Φράιμπουργκ - Συνταγματικός Φιλελευθερισμός (Ordoliberalism)

Οι κύριοι εμπνευστές της θεωρίας της Σχολής του Φράιμπουργκ υπήρξαν οι Walter Eucken και Franz Böhm. Γερμανοί οικονομολόγοι, οι οποίοι είχαν ζήσει τον ναζισμό και αντιλαμβανόταν τον ανταγωνισμό ως εγγύηση ότι κάτι τέτοιο δεν θα επαναληφθεί. Ανέπτυξαν πρακτικές ιδέες για τις συνέργειες κράτους - κοινωνίας - οικονομίας με σκοπό μια αρμονική και ειρηνική ανάπτυξη. Η θεωρία αυτή προσβύει ιδέες για ένα σύστημα που συνδέει την τάξη με την ελευθερία προς περιορισμό της αθέμιτης οικονομικής εξουσίας, σύμφωνα και με τις διδαχές του Immanuel Kant.

Οι υποστηρικτές του συνταγματικού φιλελευθερισμού έλαβαν υπόψη τους τις πολιτικές οικονομικής σταθερότητας και κρατικού παρεμβατισμού που έφερε στο προσκήνιο ο John Maynard Keynes και τις συνδύασαν με την θεωρία και τις πρακτικές του σοσιαλισμού. Τους ενδιέφερε να απαντήσουν σε πρακτικές ερωτήσεις και όχι θεωρητικές αναζητήσεις. Έτσι, στόχευσαν στη λύση προβλημάτων μέσω της δημιουργίας και διατήρησης μιας επιθυμητής οικονομικής «τάξης». Για τον λόγο αυτό επιχείρησαν να προσεγγίσουν τον τρόπο με τον οποίο αυτή η «τάξη» μπορούσε να πραγματοποιηθεί μέσω ενός επιθυμητού Οικονομικού Συντάγματος. Πίστευαν ότι οι τομείς του Δικαίου και των Οικονομικών πρέπει να συνεργάζονται ώστε να στηθούν οι συνταγματικές βάσεις μιας ελεύθερης οικονομίας και κοινωνίας.

Για τη σχολή του Φράιμπουργκ η οικονομική «τάξη» δεν κάνει διακρίσεις και βασίζεται στον ελεύθερο από περιορισμούς ανταγωνισμό, για αυτό και είναι ηθική. Το θεσμικό πλαίσιο και οι συνταγματικά κατοχυρωμένες ελεύθερες επιλογές των ατόμων καθορίζουν αυτή την «τάξη» ([Konrad Adenauer Stiftung, n.d.](#)). Θεωρεί πως ο φιλελευθερισμός επιτρέπει στα ιδανικά της ελευθερίας να ανθίσουν, μόνο εάν συνδυαστεί με ένα σύστημα ρυθμίσεων από την κυβέρνηση.

Ως σκοπούς επίτευξης μέσω των κανόνων προστασίας του ανταγωνισμού βλέπει πέραν της αύξησης της οικονομικής αποτελεσματικότητας και της διασφάλισης της ελευθερίας επιχειρήσεων και καταναλωτών, και ευρύτερους σκοπούς, όπως την καλύτερη διανομή του πλούτου και την διαφύλαξη της Δημοκρατίας, δεδομένου ότι η διαρκής εξασφάλιση υγιούς και ανόθευτου ανταγωνισμού αποτρέπει την απόκτηση εκ μέρους των επιχειρήσεων υπερβολικής επιρροής στην αγορά, στην κοινωνία και στο πολιτικό γίγνεσθαι.

4.2. ESME - Ευρωπαϊκή Πολιτική ανταγωνισμού

Η Σχολή του Φράιμπουργκ έθεσε τις βάσεις στις οποίες οικοδομήθηκε το μοντέλο της «Κοινωνικής Οικονομίας της Αγοράς» που βοήθησε την μεταπολεμική Γερμανία να γίνει ξανά υπολογίσιμη οικονομική δύναμη εντός μίας δεκαετίας. Μετά την ήττα της Γερμανίας στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο οι άνθρωποι δεν μπορούσαν να καλύψουν ούτε τις βασικές τους ανάγκες για φαγητό, ένδυση και κατοικία, ενώ υπήρχε τεράστια ανεργία και περίπου εννέα (9) εκατομμύρια πρόσφυγες και εκτοπισμένοι. Αυτοί οι άνθρωποι χρειαζόταν να γίνουν παραγωγικοί και να ενταχθούν στην κοινωνία το συντομότερο δυνατόν. Αυτήν την πρόκληση αντιμετώπισε ο πρώτος καγκελάριος της Γερμανίας Konrad Adenauer μαζί με την πρώτη γερμανική κυβέρνηση. Οι δύο συνεργάτες του, ερευνητές και πολιτικοί, οι Ludwig Erhard και Alfred Müller-Armack χρησιμοποίησαν τις βασικές αρχές της θεωρίας του συνταγματικού φιλελευθερισμού για να εκφράσουν τις πολιτικές που θα μπορούσαν να οδηγήσουν την χώρα τους σε μια πορεία ανάπτυξης.

Ο Ludwig Erhard ήταν ένας από τους δημιουργούς του μοντέλου της «Κοινωνικής Οικονομίας της Αγοράς». Έμεινε στην ιστορία γνωστός ως «ο πατέρας του γερμανικού οικονομικού θαύματος» και υπηρέτησε ως ο δεύτερος καγκελάριος της Γερμανίας από το 1963 έως το 1966. Σαν υπουργός οικονομικών της κυβέρνησης Adenauer έγινε γνωστός για τα συνθήματά του «Ευημερία για όλους» και «Ιδιοκτησία για όλους». Μέσω συνεργατών είχε γνωριστεί προσωπικά με τον Alfred Müller-Armack, τον δημιουργό του όρου «Κοινωνική Οικονομία της Αγοράς», ο οποίος και εργάστηκε υπό την επίβλεψή του στο Υπουργείο Οικονομικών από το 1952 ως το 1958 ως επικεφαλής του τμήματος πολιτικής. Ο Alfred Müller-Armack επηρεάστηκε από τις ιδέες της σχολής του Φράιμπουργκ και από την Καθολική κοινωνική διδασκαλία. Στο βιβλίο του «Έλεγχος της οικονομίας και της οικονομίας της αγοράς» αποτύπωσε την ιδέα και έννοια της «Κοινωνικής Οικονομίας της Αγοράς» ως όρο ενσωματωμένο στις σχέσεις της κοινωνίας και της φιλελεύθερης αγοράς. Τόσο ο Erhard όσο και ο Müller-Armack τόνισαν την σπουδαιότητα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, την οποία υπερασπιζόταν με κάθε έκφανση των πολιτικών και οικονομικών τους αποφάσεων. Θεωρούσαν πως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια εξασφαλίζεται μέσω της πρόσβασης του ατόμου και της κοινωνίας ολόκληρης σε ένα κρατικά διαμορφωμένο πλαίσιο κοινωνικής ασφάλειας (Konrad Adenauer Stiftung, n.d.).

Η ευρωπαϊκή Πολιτική του ανταγωνισμού επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τη Σχολή του Φράιμπουργκ και σε κάποια σημεία από τη Σχολή του Χάρβαρντ. Οι καταβολές αυτές είναι εμφανείς στη σημασία που δόθηκε στο άνοιγμα των αγορών και στην προσβασιμότητα σε αυτές. Σκοπός της είναι η ευημερία, η οποία όμως δεν επιτυγχάνεται μόνο με την αύξηση της οικονομικής αποτελεσματικότητας, όπως αντίθετα θεωρεί η Σχολή του Σικάγο. Η Ευρωπαϊκή

Πολιτική του ανταγωνισμού πραγματώνεται σε υπερεθνικό και σε εθνικό επίπεδο. Σε υπερεθνικό επίπεδο, η ουσιαστική εμφάνισή της έγινε λίγο μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, προκειμένου να προαχθεί η οικονομική ανάπτυξη και συνεργασία και να αποτραπεί η υψηλή συγκεντρωμένη οικονομική ισχύς ολίγων στην Ευρώπη. Ιστορικό ορόσημο για την Ευρωπαϊκή Πολιτική ανταγωνισμού υπήρξε η «Συνθήκη των Παρισίων» το 1951 με τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα από τις Ιταλία, Δυτική Γερμανία, Γαλλία και τις χώρες της Benelux (Βέλγιο, Κάτω Χώρες και Λουξεμβούργο). Οι δύο κύριοι λόγοι που οδήγησαν στην εμφάνιση και εγκαθίδρυση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής ανταγωνισμού με τη «Συνθήκη των Παρισίων» ήταν αφενός η συλλογική επιθυμία εξάλειψης του κινδύνου που υπήρχε λόγω της Γερμανικής ισχύος και των περιορισμών που αυτή επέβαλε στην πρόσβαση άλλων Ευρωπαϊκών χωρών σε υλικές εισροές, όπως ο άνθρακας και ο χάλυβας, και αφετέρου το ότι είχε αρχίσει να γίνεται σαφές πως ο ελεύθερος από περιορισμούς ανταγωνισμός αποτελούσε την καρδιά της αποτελεσματικής λειτουργίας των αγορών (Σκαρίμπα, 2022).

Από την εποχή της Συνθήκης της Ρώμης το 1957 για την ίδρυση της EEC ο ανταγωνισμός αναγορεύθηκε, από κοινού με άλλες δράσεις, ως μέσο εκπλήρωσης των σκοπών της Κοινότητας. Θέσπιση, δηλαδή, κανόνων για τον υγιή ανταγωνισμό, αλλά χρήση τους και ως μέσο εκπλήρωσης ευρύτερων σκοπών. Η Ευρωπαϊκή Πολιτική του ανταγωνισμού είχε και την ιδιαιτερότητα της επιδίωξης δημιουργίας μιας ενιαίας αγοράς. Έτσι, απαγορεύονται πρακτικές και συμφωνίες που απομονώνουν τις εθνικές αγορές από τις υπόλοιπες. Επιθυμεί μεν την αύξηση της οικονομικής αποτελεσματικότητας, με την ταυτόχρονη όμως διασφάλιση του δικαιώματος του καθενός να δραστηριοποιείται σε όποια αγορά επιθυμεί. Για παράδειγμα η διασφάλιση αυτή γίνεται με την απαγόρευση στις επιχειρήσεις με δεσπόζουσα θέση να κάνουν κατάχρηση αυτής και να ακολουθούν πρακτικές βλαπτικές για τους ανταγωνιστές τους, ακόμα κι αν αυτές οι πρακτικές ευνοούν βραχυπρόθεσμα τους καταναλωτές.

Η απαίτηση για την εκπλήρωση ευρύτερων σκοπών και η απαίτηση για τον σχηματισμό της ενιαίας Ευρωπαϊκής αγοράς έχουν ως αποτέλεσμα την αποδοχή από τα Ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα ότι η φύση και η ένταση του ανταγωνισμού μπορούν να ποικίλλουν ανάλογα με τα επίμαχα προϊόντα/υπηρεσίες και την δομή των υπό ανάλυση τομεακών αγορών. Γενικά, γίνεται στάθμιση των περιοριστικών για τον ανταγωνισμό αποτελεσμάτων με τους επιδιωκόμενους σκοπούς γενικού συμφέροντος, οικονομικής και μη οικονομικής φύσεως.

Τα αρμόδια θεσμικά όργανα για την Πολιτική ανταγωνισμού στην EU είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα Ευρωπαϊκά Δικαστήρια, ενώ σε εθνικό επίπεδο είναι οι εθνικές αρχές ανταγωνισμού των κρατών - μελών και τα εθνικά δικαστήρια. Είναι προφανές πως για την εύρυθμη λειτουργία κάθε αγοράς δεν αρκεί να στέκεται κανείς μόνο στις Ρυθμιστικές Αρχές που

δρουν για να την οχυρώσουν εκ των προτέρων (ex-ante) ή μόνο στις αρμόδιες για τον ανταγωνισμό Αρχές που δρουν εκ των υστέρων (ex-post) για να την εποπτεύσουν/διορθώσουν, αλλά πρέπει να προσεγγίζεται το θέμα και από την οικονομική σκοπιά, μέσω της οποίας θα μπορούν να κατανοηθούν καλύτερα οι επιχειρηματικές στρατηγικές των υπό μελέτη επιχειρήσεων, αλλά και των αποφάσεων των αρμόδιων θεσμικών οργάνων (Πλιάκος, 2023). Όταν εμφανίζεται αισθητός περιορισμός του ανταγωνισμού, παρεμβαίνουν τα αρμόδια θεσμικά όργανα, ώστε να επανέλθουν οι συνθήκες υγιούς και ανόθευτου ανταγωνισμού στην αγορά, εάν αυτό κριθεί απαραίτητο. Η προστασία του εφικτού ανταγωνισμού γίνεται μέσα από τη «μέτρησή» του ανά συγκεκριμένη χρονική στιγμή και ανά συγκεκριμένο πλαίσιο, με μια δυναμική και όχι στατική προσέγγιση που λαμβάνει υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες.

Η αρχή της επικουρικότητας που κατοχυρώνεται στο Άρθρο 5 παρ. 3 της ΣΕΕ αποτελεί μια από τις βασικές αρχές του ενωσιακού δικαίου και ορίζει πως η EU, πέραν από τους τομείς αποκλειστικής της αρμοδιότητας, στους υπόλοιπους τομείς ενεργεί και παρεμβαίνει μόνο εφόσον η δράση της κρίνεται αποτελεσματικότερη σε σχέση με την αντίστοιχη δράση που αναλαμβάνεται σε εθνικό επίπεδο. Έχει ως στόχο τη λήψη αποφάσεων σε επίπεδο όσο το δυνατόν εγγύτερο στους πολίτες. Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας καθορίζεται αν είναι αρμόδια να ενεργεί για κάθε τομέα δραστηριότητας η EU ή τα κράτη - μέλη. Οι αρμοδιότητες ταξινομούνται σε τρεις κατηγορίες:

- Αποκλειστικές αρμοδιότητες: μόνον η EU δύναται να νομοθετεί στους τομείς της τελωνειακής ένωσης, της κοινής εμπορικής πολιτικής και της Πολιτικής του ανταγωνισμού.
- Αρμοδιότητες υποστήριξης, συντονισμού ή συμπληρωματικής δράσης: η EU μπορεί απλώς να στηρίζει τις δράσεις των κρατών - μελών, για παράδειγμα μέσω χρηματοδοτικών παρεμβάσεων. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται οι τομείς του πολιτισμού, της εκπαίδευσης και της βιομηχανίας.
- Συντρέχουσες αρμοδιότητες, οι οποίες καλύπτουν τους υπόλοιπους τομείς, όπως το περιβάλλον, τις μεταφορές και την προστασία των καταναλωτών. Τότε η EU και οι χώρες μέλη ασκούν από κοινού νομοθετική εξουσία, υπό την προϋπόθεση της τήρησης της αρχής της επικουρικότητας.

Σύμφωνα με την αρχή της υπεροχής οι ενωσιακοί κανόνες του ανταγωνισμού υπερέχουν έναντι των εθνικών διατάξεων. Για παράδειγμα, αν κάτι απαγορεύεται από το Άρθρο 101 της ΣΛΕΕ, τότε απαγορεύεται γενικά και δεν μπορεί να επιτραπεί με βάση κάποιον εθνικό κανόνα. Το ενωσιακό δίκαιο του ανταγωνισμού εντάσσεται, λοιπόν, σε ένα ευρύτερο νομοθετικό πλαίσιο, οπότε ερμηνεύεται και εφαρμόζεται σύμφωνα με τις βασικές ενωσιακές αρχές και στόχους.

4.3. Η ΗCC για τη σχέση ελεύθερου ανταγωνισμού και αειφόρου ανάπτυξης

Η Πολιτική ανταγωνισμού στην Ελλάδα, έκανε την εμφάνιση της μετά την ένταξη της χώρας μας στην ΕΕC το 1981, όταν σταδιακά κατέρρευε ο προστατευτισμός της ελληνικής βιομηχανίας. Έπειτα, τόσο με την κατάργηση των δασμών, όσο και με την κατάργηση των πολλών κρατικών επιδοτήσεων, η ελληνική αγορά και οι ελληνικές επιχειρήσεις βρέθηκαν εκτεθειμένες, καθώς έπρεπε να ανταγωνιστούν τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές. Συνεπώς, έπρεπε να οχυρωθούν με ένα νομικό πλαίσιο που θα διευκόλυνε την ύπαρξη και τη λειτουργία τους, αλλά και τον υγιή ανταγωνισμό σε ενωσιακό πλέον επίπεδο.

Ο πρώτος ελληνικός νόμος που αναφέρεται στον έλεγχο της μη ανταγωνιστικής «συμπεριφοράς» των επιχειρήσεων στην Ελλάδα ήταν ο Ν.703/77, ο οποίος αντικαταστάθηκε από τον Ν. 3959/2011 με τις τροποποιήσεις του, του οποίου τα δυο πρώτα άρθρα είναι ενσωμάτωση των Άρθρων 101 και 102 της ΣΛΕΕ. Στον νόμο υπάρχει σαφής σύνδεση μεταξύ των μη ανταγωνιστικών πρακτικών, όπως της κατάχρησης της δεσπόζουσας θέσης (η οποία εμφανίζεται συνήθως με την πρακτική των υψηλών και επιθετικών τιμών), με την ευημερία του καταναλωτή/χρήστη (ως υποσύνολο της συνολικής κοινωνικής ευημερίας, η οποία υπολογίζεται από την οικονομική της ευημερίας). Τα αρμόδια όργανα εφαρμογής των κανόνων προστασίας του υγιούς ανταγωνισμού σε ό,τι αφορά τις ελληνικές επιχειρήσεις είναι: α) Η ΗCC, αρμόδια για την τήρηση του Ν. 3959/2011 στην ελληνική επικράτεια, και β) Η Διεύθυνση Ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, αρμόδια για την τήρηση των άρθρων 101 και 102 της ΣΛΕΕ, υπό την επιφύλαξη των αρμοδιοτήτων άλλων χωρών.

Η ΗCC είναι ανεξάρτητη αρχή με νομική, οικονομική και διοικητική αυτοτέλεια. Κατά τη λειτουργία της πρέπει να σέβεται τις αρχές της αποτελεσματικής εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου και την υπεροχή του ενωσιακού έναντι του εθνικού δικαίου στον τομέα του ανταγωνισμού, όταν η υπόθεση αφορά ενδοκοινοτικές συναλλαγές (Σκαρίμπα, 2022). Έχει αναλάβει ενεργό δράση για την ενσωμάτωση μεθόδων και εργαλείων αποτίμησης, ανάλυσης και αξιολόγησης επιχειρηματικών πρακτικών στο πλαίσιο του δικαίου του ανταγωνισμού, αξιολογώντας παράλληλα το βαθμό που αυτές ευνοούν ή αναστέλλουν την αειφόρο ανάπτυξη.

Το «Έγγραφο συζήτησης προσωπικού» που δημοσιοποιήθηκε από την ΗCC (2020) είχε ως στόχο να προσφέρει στην ανοιχτή δημόσια συζήτηση πληροφορίες και απόψεις σχετικά με την αειφόρο ανάπτυξη στα πλαίσια της Πολιτικής του ανταγωνισμού και του δικαίου του ανταγωνισμού. Στο έγγραφο αυτό γίνονται προτάσεις για το πώς οι ανησυχίες για τη βιωσιμότητα μπορούν να ληφθούν υπόψη κατά την επιβολή του δικαίου του ανταγωνισμού και παρουσιάζονται πιθανές προσεγγίσεις για την αντιμετώπιση σχετικών ζητημάτων βάσει των άρθρων 101.1, 101.3, 102 και

106 της ΣΛΕΕ, με σκοπό να προωθηθούν οι στόχοι της αειφόρου ανάπτυξης και παράλληλα να περιοριστούν μη ανταγωνιστικές πρακτικές. Από τη σύνοψη του συγκεκριμένου εγγράφου προκύπτουν οι παρακάτω βασικές προτάσεις:

- Η ΗCC θα πρέπει να προωθήσει τη μετάβαση σε μια πράσινη οικονομία και να υποστηρίξει την καινοτομία στην πράσινη οικονομία λαμβάνοντας υπόψη πιθανές εξωτερικές επιδράσεις από γενιά σε γενιά, μέσω της χρήσης νέων εργαλείων και προσεγγίσεων για την κατανόηση της συμπεριφοράς των καταναλωτών.
- Το δίκαιο του ανταγωνισμού θα πρέπει να εναρμονιστεί περισσότερο με τις ευρύτερες συνταγματικές αξίες και τους προγραμματικούς στόχους σχετικά με τη βιωσιμότητα, σε διεθνές, ενωσιακό και εθνικό επίπεδο.
- Κρίνεται απαραίτητο να εξασφαλίζεται στις επιχειρήσεις η νομική ασφάλεια που χρειάζονται ώστε να πραγματοποιήσουν τις απαραίτητες επενδύσεις. Αυτό θα γίνει μέσω πιο στοχευμένων παρεμβάσεων του δικαίου του ανταγωνισμού που θα παρέχουν ένα σαφές σύνολο κανόνων. Η συλλογή πληροφοριών για τις διάφορες επιχειρηματικές στρατηγικές και τα ζητήματα που αντιμετωπίζουν κατά τη μετάβαση στην πράσινη οικονομία είναι, επίσης, ζωτικής σημασίας, προκειμένου να προσαρμοστεί η επιβολή της νομοθεσίας περί ανταγωνισμού στις συγκεκριμένες συνθήκες.
- Αυτό απαιτεί στενή συνεργασία με άλλες ρυθμιστικές αρχές και τελικά μπορεί να δημιουργηθεί μια κοινή «συμβουλευτική μονάδα» από εμπειρογνώμονες από διάφορες ρυθμιστικές αρχές, προκειμένου να παρέχεται άτυπη διαβούλευση σχετικά με προτεινόμενες καινοτομίες που σχετίζονται με τη βιωσιμότητα.
- Η διαδικασία αυτή μπορεί να διευκολυνθεί με την ανάπτυξη ενός “sandbox” για τις ανησυχίες σχετικά με τη βιωσιμότητα και το δίκαιο του ανταγωνισμού προκειμένου ο κλάδος να πειραματιστεί με νέες μορφές επιχειρήσεων που στοχεύουν στην ταχύτερη και αποτελεσματικότερη υλοποίηση στόχων βιωσιμότητας και που περιλαμβάνουν συνεργασία μεταξύ ανταγωνιστικών επιχειρήσεων ή και πιο μόνιμες αλλαγές στη δομή της αγοράς προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι.
- Μια άλλη πρόταση θα ήταν η έκδοση γενικών κατευθυντήριων γραμμών για να διευκρινιστούν οι συνθήκες υπό τις οποίες ο ιδιωτικός τομέας μπορεί να αναλάβει συνεργατική δράση για την προώθηση της επίτευξης των στόχων βιωσιμότητας, όπως έχουν ήδη πραγματοποιηθεί σε ορισμένες χώρες. Η ΗCC εξετάζει την υιοθέτηση κατευθυντήριων γραμμών για τη βιωσιμότητα, μετά από διαδικασία δημόσιας διαβούλευσης με τον κλάδο και άλλους ενδιαφερόμενους φορείς.

Στο **ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II** παραθέτουμε αποσπάσματα από το έγγραφο της ΗCC, δίνοντας έμφαση (με *έντονη* γραμματοσειρά) σε πολύ χαρακτηριστικά σημεία του εγγράφου, κατά την άποψή μας.

4.4. Η πρωτοβουλία της HCC για την αειφόρο ανάπτυξη

Καθώς η αειφόρος ανάπτυξη συνάδει με το δημόσιο συμφέρον και πλέον διέπει όλους τους τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, η Πολιτική του ανταγωνισμού και το δίκαιο του ανταγωνισμού θα πρέπει να προσαρμοστούν στις επιταγές των καιρών και να συμβάλλουν στη δημιουργία λύσεων που προάγουν την αειφόρο ανάπτυξη. Μπορούν, δηλαδή, η Πολιτική και το δίκαιο του ανταγωνισμού να ενεργήσουν συμπληρωματικά προς άλλες πρωτοβουλίες που λαμβάνονται σε ευρύτερο πεδίο δημόσιας πολιτικής καθώς και να διευκολύνουν επιχειρηματικές πρωτοβουλίες με στόχο τον πράσινο και ψηφιακό μετασχηματισμό της οικονομίας.

Από την πλευρά των επιχειρήσεων, η γρήγορη και αποτελεσματική εναρμόνιση με τις νέες επιταγές διασφάλισης της βιωσιμότητας μπορεί να αποτελέσει για αυτές ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Οι επιχειρήσεις καλούνται να συνεισφέρουν στην επίτευξη της οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας με την υιοθέτηση πράσινων και τεχνολογικά προηγμένων λύσεων, και να υιοθετήσουν ως κουλτούρα την προστασία του περιβάλλοντος. Η «πράσινη και ψηφιακή μετάβαση» προσφέρει σημαντικές ευκαιρίες στην αγορά και προοπτικές για οικονομική ανάπτυξη σε όσες επιχειρήσεις ακολουθήσουν αυτήν την πορεία μετάβασης. Ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες για την υποστήριξη της διάρθρωσης μιας κλιματικά ουδέτερης παραγωγής και της επέκτασης της κυκλικής οικονομίας μπορούν να ωφελήσουν τις επιχειρήσεις και να δημιουργήσουν παράλληλα νέες θέσεις εργασίας.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας είναι το περιορισμένο μέγεθος και η σχετικά μικρή παραγωγικότητα των επιχειρήσεων, πράγμα που δυσχεραίνει τις επενδύσεις σε νέες βιώσιμες τεχνολογίες. Συνεπώς, παρατηρείται η ανάγκη για συγχωνεύσεις ή συνεργασίες επιχειρήσεων είτε για διεκδίκηση χρηματοδοτήσεων είτε για την από κοινού δράση για έργα με γνώμονα τη βιωσιμότητα. Σύμφωνα μάλιστα και με τις διατάξεις της “EU Taxonomy for Sustainable Activities”, που αποτελεί το σύστημα αξιολόγησης που υιοθετήθηκε από την EU για τις επενδύσεις σε πράσινα και βιώσιμα έργα και την επίτευξη των στόχων της EGD, γίνεται σαφές πως θα προωθηθούν οι ιδιωτικές επενδύσεις σε πράσινα και βιώσιμα έργα.

Οι ισορροπίες της αγοράς προβλέπεται να μεταβληθούν, καθώς η στόχευση επιχειρήσεων σε ψηφιακό μετασχηματισμό και ανάπτυξη βιώσιμων επιχειρηματικών πλάνων που να ανταποκρίνονται στις νέες προκλήσεις για πράσινη ανάπτυξη θα αλλάξει τις σχέσεις ανταγωνιστικότητας μεταξύ των επιχειρήσεων. Η χρηματοοικονομική αβεβαιότητα είναι εγγενής σε μακροπρόθεσμες επενδύσεις για την αειφόρο ανάπτυξη. Επιπλέον, οι περισσότερες ελληνικές επιχειρήσεις είναι μικρού μεγέθους. Για τον λόγο αυτό οι πρωτοβουλίες τους πρέπει να κλιμακωθούν, ώστε να αντλήσουν πιο αποτελεσματικά τους οικονομικούς πόρους που απαιτούνται για την πράσινη μετάβαση. Αυτό θα μπορούσε ενδεχομένως να γίνει για παράδειγμα

μέσω της σύστασης επιχειρηματικών οικοσυστημάτων (τόσο ιδιωτικών όσο και μέσω συνεργασιών δημοσίου και ιδιωτικού τομέα).

Η επίτευξη των SDGs θα εξαρτηθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό από τις δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις με κατεύθυνση προς την πράσινη και ψηφιακή ανάπτυξη. Προκειμένου, όμως, να γίνουν προσιτά και ανταγωνιστικά τα προϊόντα και οι υπηρεσίες που προέρχονται από επιχειρήσεις που δρουν με γνώμονα και την βιωσιμότητα εκτός από το κέρδος, απαιτείται η ενσωμάτωση των στόχων βιωσιμότητας στη συνολική στρατηγική ανταγωνιστικότητας και ανάπτυξης της επιχείρησης. Στήριξη σε αυτό το έργο, καθώς και στη διαμόρφωση μιας κουλτούρας βιωσιμότητας από τη μεριά τόσο των επιχειρήσεων όσο και των καταναλωτών/χρηστών, μπορεί να παρέχουν οι δημόσιες πολιτικές με την δημιουργία κινήτρων προς τις επιχειρήσεις για αντίστοιχες επενδύσεις και προς τους καταναλωτές/χρήστες για επιλογή των αντίστοιχων προϊόντων ή υπηρεσιών.

Η ΗCC επιδιώκει να συμβάλει στον πράσινο μετασχηματισμό της ελληνικής οικονομίας σύμφωνα με τις αρχές του ανταγωνισμού και στη δημιουργία ενός νέου οικονομικού μοντέλου, το οποίο εκ των προτέρων θα αποφύγει τη δημιουργία μονοπωλιακών καταστάσεων. Στοχεύοντας στην αειφόρο ανάπτυξη και τον ανταγωνισμό στην ελληνική αγορά, εντάσσει στις πολιτικές προώθησης και ενίσχυσης του ανταγωνισμού τη λειτουργία ψηφιακής πλατφόρμας ως έναν ειδικό εποπτευόμενο χώρο (regulatory sandbox²⁰) για την αξιολόγηση αιτήσεων που αφορούν την αειφόρο ανάπτυξη. Πρακτικά με το regulatory sandbox, η ΗCC θέλει να προσελκύσει καινοτόμες επιχειρηματικές προτάσεις. Σε αυτόν τον εποπτευόμενο χώρο που εξασφαλίζει νομική ασφάλεια οι επιχειρήσεις μπορούν να αναλάβουν πρωτοβουλίες που συμβάλλουν σημαντικά στην αειφόρο ανάπτυξη χωρίς να εμποδίζουν σημαντικά τον ανταγωνισμό. Μετά την απαραίτητη αξιολόγηση, η ΗCC θα μπορεί να αναγνωρίσει ότι τα συγκεκριμένα επιχειρηματικά σχέδια/μοντέλα δεν δημιουργούν σημαντικά προβλήματα ανταγωνισμού, μέσω μιας νέας και γρήγορης διαδικασίας υποβολής και αξιολόγησης αυτών των προτάσεων και παρακολούθησης της εφαρμογής τους.

Με μια διαδικασία στάθμισης και εξισορρόπησης θα υποστηρίζεται η προώθηση ενός αποτελέσματος για το υπέρτερο δημόσιο συμφέρον στα πλαίσια της αειφόρου ανάπτυξης που θα περιλαμβάνει την ίδια την επιχειρηματική καινοτομία. Το σκεπτικό αυτό, όπως αναφέρει η ΗCC, είναι συμβατό με το δίκαιο του ανταγωνισμού σύμφωνα με τη σχετική νομολογία, όσον αφορά τη συμπερίληψη υπέρτερου δημόσιου συμφέροντος ως θεμιτού λόγου στην εφαρμογή των διατάξεων του δικαίου του ανταγωνισμού, ιδίως του Άρθρου 1 του Ν. 3959/2011 ή/και του άρθ.

²⁰ Το regulatory sandbox ορίζεται ως «Ένας ασφαλής χώρος όπου τόσο οι ρυθμιζόμενες όσο και οι μη ρυθμιζόμενες επιχειρήσεις μπορούν να πειραματιστούν με καινοτόμα προϊόντα, υπηρεσίες, επιχειρηματικά μοντέλα και μηχανισμούς παροχής χωρίς να υποστούν αμέσως όλες τις συνήθεις κανονιστικές συνέπειες της άσκησης μιας τέτοιας δραστηριότητας.» (Financial Conduct Authority, 2015).

101 της ΣΛΕΕ. Εργαλείο αξιολόγησης της HCC προς την ίδια κατεύθυνση αποτελεί και η απλουστευμένη διαδικασία του άρθρου 37Α του Ν. 3959/2011, η επιστολή μη ανάληψης δράσης. Είναι μια διαδικασία μέσω της οποίας προστατεύονται συμπράξεις μεταξύ επιχειρήσεων όταν ανακύπτει θέμα δημοσίου συμφέροντος, ιδιαίτερα σε θέματα επίτευξης των SDGs. Σε αυτά εντάσσονται η προστασία του περιβάλλοντος και ο περιορισμός του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής μέσω της μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, η επίτευξη τεχνολογικής καινοτομίας με στόχο την επίτευξη των SDGs (π.χ. έξυπνες πόλεις) και η ενίσχυση της πράσινης μετάβασης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Σε τέτοιες περιπτώσεις μία ή περισσότερες επιχειρήσεις έχουν το δικαίωμα να υποβάλλουν αίτηση για τη χορήγηση επιστολής εκ μέρους του Προέδρου της HCC ότι δεν θα αναλάβει δράση έναντι μιας οριζόντιας ή κάθετης σύμπραξης για παράβαση του Άρθρου 1 του Ν. 3959/2011 ή και του Άρθρου 101 της Σ.Λ.Ε.Ε., ή έναντι μίας πρακτικής για παράβαση του Άρθρου 2 του Ν. 3959/2011 και του Άρθρου 102 της Σ.Λ.Ε.Ε. (HCC, 2022).

5. ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

5.1. Δημόσιες συμβάσεις και κρατικές ενισχύσεις στην EU - Η ΕΑΔΗΣΥ

Οι ενωσιακοί κανόνες περί δημοσίων συμβάσεων - κρατικών ενισχύσεων διασφαλίζουν και αυτοί με τη σειρά τους τη μη στρέβλωση του ανταγωνισμού στην εσωτερική αγορά. Το άρθρο 107 της ΣΛΕΕ απαγορεύει γενικά τις κρατικές ενισχύσεις, καθώς μια επιχείρηση που λαμβάνει κρατική υποστήριξη μπορεί να αποκτήσει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα και να στρεβλώσει την εσωτερική αγορά. Η ανάθεση μιας δημόσιας σύμβασης στην EU γίνεται με κριτήριο την οικονομική προσφορά, ανεξάρτητα από την εθνικότητα των συμμετεχόντων επιχειρήσεων. Στον τομέα των δημοσίων συμβάσεων, μπορεί να υπάρξουν παράνομες κρατικές ενισχύσεις εάν μια συναλλαγή προερχόμενη από διαδικασία διαγωνισμού δεν είναι σύμφωνη με τους όρους της αγοράς.

Για τη ρύθμιση των κρατικών ενισχύσεων ουσιώδες κριτήριο αποτελεί το εάν το κράτος ενεργεί σαν επενδυτής, πιστωτής, πωλητής, εγγυητής, αγοραστής ή δανειστής. Στην περίπτωση που οι ίδιοι όροι συναλλαγής θα επιτυγχάνονταν εάν αντισυμβαλλόμενος δεν ήταν το κράτος αλλά ιδιώτης, δεν πρόκειται για κρατική ενίσχυση, καθώς δεν παρέχεται επιλεκτικό πλεονέκτημα στην επιχείρηση. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εάν οι δημόσιες αρχές αγοράζουν προϊόντα ή υπηρεσίες μέσω διαγωνισμών που τηρούν τους κανόνες της EU για τις δημόσιες συμβάσεις, αυτό αρκεί καταρχήν για να διασφαλιστεί ότι η συναλλαγή είναι απαλλαγμένη από κρατική ενίσχυση. Συγκεκριμένα: «Εάν η πώληση και η αγορά περιουσιακών στοιχείων, προϊόντων και υπηρεσιών (...) διενεργούνται μετά από ανταγωνιστική, διαφανή, αμερόληπτη και άνευ όρων διαδικασία διαγωνισμού σύμφωνα με τις αρχές της ΣΛΕΕ για τις δημόσιες συμβάσεις, μπορεί να θεωρηθεί ότι οι συναλλαγές αυτές είναι σύμφωνες με τις συνθήκες της αγοράς.» (European Union, 2016).

Ζητήματα σχετικά με τις κρατικές ενισχύσεις προκύπτουν, επίσης, όταν μια σύμβαση παρατείνεται χωρίς νέα πρόσκληση υποβολής προσφορών. Η διαγωνιστική διαδικασία αποτελεί το κριτήριο για την αξιολόγηση της κρατικής ενίσχυσης. Η σχέση κρατικών ενισχύσεων με τις δημόσιες συμβάσεις είναι αμφίδρομη. Σύμφωνα με το άρθρο 69 της Οδηγίας 2014/24, οι αναθέτουσες αρχές απαιτούν από τους οικονομικούς φορείς να εξηγήσουν την τιμή ή το κόστος που προτείνεται στην προσφορά, όταν οι προσφορές φαίνονται ασυνήθιστα χαμηλές σε σχέση με τα προϊόντα, τις υπηρεσίες ή τα έργα στην αγορά. Έτσι, διασφαλίζεται ότι ο προσφέρων δεν λαμβάνει παράνομη κρατική ενίσχυση. Στην περίπτωση που όλες οι προσφορές είναι ασυνήθιστα υψηλές ως αποτέλεσμα συμφωνιών και εναρμονισμένων πρακτικών κατά την έννοια του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, οι αναθέτουσες αρχές οφείλουν να αξιολογήσουν τις προσφορές ως επενδυτές και να ελέγξουν εάν η προσφορά είναι αξιόπιστη. Διαφορετικά ενδέχεται να χορηγούν παράνομη κρατική ενίσχυση. Συχνή είναι η σύναψη δημοσίων συμβάσεων στον τομέα των ΥΓΟΣ. Στον

τομέα αυτό λόγω της ιδιαιτερότητας της εξυπηρέτησης γενικού οικονομικού συμφέροντος είναι έντονη η συσχέτιση μεταξύ δημόσιας σύμβασης και κρατικής ενίσχυσης.

Η χάραξη στρατηγικής στην Ελλάδα στον τομέα των δημοσίων συμβάσεων εντάσσεται στην ευρύτερη εθνική πολιτική της χώρας και αποτελεί εργαλείο πολιτικής κατά της διαφθοράς με όρους καλής διακυβέρνησης, δεδομένου ότι οι πόροι που δαπανώνται για τις προμήθειες του δημόσιου τομέα αναλογούν στη χώρα μας σε ποσοστό 10% του ΑΕΠ. Οι δημόσιες συμβάσεις είναι, λοιπόν, εξαιρετικά σημαντικές για την εθνική οικονομία. Οι δημόσιες συμβάσεις έργων, προμηθειών, υπηρεσιών και μελετών διέπονται νομοθετικά από το Ν. 4412/2016, στον οποίο ενσωματώθηκαν οι Οδηγίες 2014/24 και 2014/25. Το εν λόγω νομοθέτημα έλυσε κάποια σημαντικά προβλήματα σχετικά με τις ανωτέρω διαδικασίες ενώ παράλληλα εισήγαγε κάποιες ουσιαστικές «τεχνικές» καινοτομίες στον τρόπο σύναψης συμβάσεων μεταξύ κράτους και οικονομικών φορέων, όπως η δημιουργία μιας αρχής εξέτασης προδικαστικών προσφυγών, η υιοθέτηση τεχνολογικών λύσεων στη διαγωνιστική διαδικασία, αλλά και η εισαγωγή περιβαλλοντικών και κοινωνικών κριτηρίων στις διαδικασίες επιλογής ή αποκλεισμών διαγωνιζομένων στις διαγωνιστικές διαδικασίες. Εντούτοις, παρατηρούνται ακόμη δυσλειτουργίες και παθογένειες εξαιτίας των οποίων προκαλούνται καθυστερήσεις, ακυρώσεις διαγωνισμών και υπερκοστολογήσεις (Γεωργακόπουλος, 2020). Οι συνεχείς δε τροποποιήσεις του Νόμου (401 τροποποιήσεις εντός σχεδόν τεσσάρων ετών, από τη δημοσίευσή του στις 08/08/2016 μέχρι τις 30/05/2020 με πιο σημαντική παρέμβαση αυτή του Ν. 4605/2019 που τροποποίησε πολλές από τις αρχικές διατάξεις), δημιούργησαν ένα κλίμα αβεβαιότητας δικαίου.

Ο οργανισμός έρευνας και ανάλυσης «διαΝΕΟσις» και οι Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος, Σπύρος Βλαχόπουλος, Λεωνίδας Φιλόπουλος και Γιώργος Θ. Ζώης διεξήγαγαν μελέτη σχετικά με τα προβλήματα της διαδικασίας ρύθμισης των δημοσίων συμβάσεων από το κράτος και πρότειναν μεταρρυθμίσεις που θα την κάνουν αποτελεσματικότερη. Οι παθογένειες που πλήττουν διαχρονικά τον δημόσιο τομέα, όπως η έλλειψη μακροπρόθεσμου σχεδιασμού, η υποστελέχωση των υπηρεσιών, η ελλιπής τεχνογνωσία και εξειδίκευση σε διάφορα επίπεδα διοίκησης, οι μεγάλες καθυστερήσεις στην επίλυση των διαφορών που προκύπτουν, οι εκτεταμένες γραφειοκρατικές διαδικασίες και η τυπολατρεία επηρεάζουν τον τομέα των δημοσίων συμβάσεων. Για την αποτελεσματικότερη λειτουργία των δημοσίων συμβάσεων κρίνεται αναγκαία η ενίσχυση της διαφάνειας σε κάθε στάδιο της σύναψης και εκτέλεσής τους και η θέσπιση κανόνων για την επιτάχυνση - απλοποίηση των διαδικασιών και για τη διασφάλιση της συνέχειας των δημοσίων έργων που έχουν ήδη αναληφθεί. Απαιτείται ο εκσυγχρονισμός των ψηφιακών μέσων, πληροφοριακών συστημάτων και βάσεων δεδομένων που χρησιμοποιούνται και η διασύνδεση μεταξύ τους. Η τυποποίηση των τεχνικών προδιαγραφών και κριτηρίων επιλογής, και η καθιέρωση της χρήσης του κριτηρίου ανάθεσης ποιότητας - τιμής μπορεί να

εξασφαλίσει την αντικειμενικότητα της ανάθεσης και λειτουργεί προς το δημόσιο συμφέρον. Προς αποφυγή των μεγάλων καθυστερήσεων απαιτείται η διαμόρφωση ενός πιο σύγχρονου και ευέλικτου συστήματος επίλυσης των διαφορών που προκύπτουν κατά την εκτέλεση των συμβάσεων. Τέλος, είναι σημαντική η συνεχής επιμόρφωση των διοικητικών υπαλλήλων και η υποστήριξη των διαδικασιών από εμπειρογνώμονες (Σωτηρόπουλος et al., 2020).

Στο πλαίσιο αυτό η ΕΑΔΗΣΥ στοχεύει στην καλή διαχείριση των δημοσιονομικών, τον εξορθολογισμό των κρατικών δαπανών και διοικητικών πρακτικών, στην ανάδειξη της διαφάνειας και ανταγωνιστικότητας στην αγορά των δημοσίων συμβάσεων, έτσι ώστε να αναπτυχθεί η εθνική οικονομία και να υλοποιηθούν οι αναγκαίες διαρθρωτικές αλλαγές. Διαμορφώνει τη στρατηγική της στον τομέα δημοσίων συμβάσεων με γνώμονα την δημιουργία ενός ολοκληρωμένου, σύγχρονου, απλού, ευέλικτου, δίκαιου και αποτελεσματικού συστήματος το οποίο θα εξασφαλίζει τους κανόνες ορθής διαχείρισης σε όλο τον κύκλο ζωής των δημοσίων συμβάσεων, με τη βέλτιστη αξιοποίηση των δημοσίων πόρων και του κοινωνικού οφέλους. Η διαδικασία σύναψης των συμβάσεων περιλαμβάνει το στάδιο της προετοιμασίας και του σχεδιασμού της σύμβασης, τη δημοσίευση και την σχετική προκήρυξη του διαγωνισμού, την υποβολή προσφορών και την επιλογή των διαγωνιζομένων, την αξιολόγηση των προσφορών, την ανάθεση, την εκτέλεση και την παραλαβή έργων ή μελετών (Γεωργακόπουλος, 2020).

Η διαγωνιστική διαδικασία και η παρακολούθηση των δημοσίων συμβάσεων με προϋπολογισμό άνω των 30.000€ (μη συμπεριλαμβανομένου ΦΠΑ) μετά την τροποποίηση του Ν. 4412/2016 από το Ν. 4782/2021, πραγματοποιείται ηλεκτρονικά μέσω του ΕΣΗΔΗΣ που αποτελεί ολοκληρωμένο πληροφοριακό σύστημα το οποίο αναπτύσσεται από το Υπουργείο Ανάπτυξης. Σκοπός η εξασφάλιση διαφάνειας στις διαδικασίες δημοπράτησης των δημοσίων έργων και η ενίσχυση του ανταγωνισμού των δημοσίων έργων (Πρασσάκης, 2018). Το σύστημα διαθέτει λειτουργίες που αφορούν την κατάρτιση και δημοσίευση της διακήρυξης ενός διαγωνισμού, την υποβολή προσφορών από τους υποψήφιους αναδόχους, την αξιολόγηση και την κατακύρωση της σύμβασης. Μέσω της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων πληροφορικής διασφαλίζεται η διαφάνεια των διαδικασιών ανάθεσης και εκτέλεσης των δημοσίων συμβάσεων και βελτιστοποιείται η αποτελεσματικότητα της διαδικασίας. Επιπλέον, στο ΚΗΜΔΗΣ συλλέγονται και δημοσιεύονται στοιχεία για τις συμβάσεις που συνάπτονται. Στο μητρώο αυτό καταχωρούνται όλα τα ηλεκτρονικά στοιχεία για συμβάσεις από 1.000€ και άνω, όπως οι αποφάσεις των αρμοδίων για την δέσμευση της πίστωσης, η προκήρυξη και η διακήρυξη, η απόφαση της ανάθεσης και της κατακύρωσης, η γνωστοποίηση της σύμβασης και η κάθε εντολή πληρωμής. Τα ανωτέρω εργαλεία συμβάλλουν καθοριστικά στην διασφάλιση σημαντικών αρχών που βρίσκουν εφαρμογή στις δημόσιες συμβάσεις όπως η αρχή της δημοσιότητας, η αρχή της διαφάνειας και η αρχή της ίσης μεταχείρισης.

5.2. GPP - Κριτήρια

Η ΕΑΔΗΣΥ με αρμοδιότητες της σύμφωνα με το άρθρο 2 του Ν.4013/2011, την εποπτεία και τον συντονισμό της δράσης των φορέων της δημόσιας διοίκησης στον τομέα των δημοσίων συμβάσεων, την προαγωγή της σχετικής εθνικής στρατηγικής και τη διασφάλιση της τήρησης των κανόνων και αρχών της ενωσιακής και εθνικής νομοθεσίας περί δημοσίων συμβάσεων, διασφαλίζει την υλοποίηση του σχεδίου της εθνικής στρατηγικής και για τις GPP με στόχο την ενίσχυση της αειφόρου ανάπτυξης, της οικονομικής μεγέθυνσης και την προώθηση της καινοτομίας στις δημόσιες συμβάσεις. Η ΕΑΔΗΣΥ επιδιώκει να διασφαλίσει το ότι θα συμμετέχουν όσο το δυνατόν περισσότεροι ιδιωτικοί φορείς, οι οποίοι θα καταθέτουν απόψεις και προτάσεις για την υιοθέτηση των πλέον κατάλληλων ρυθμίσεων για την Ελλάδα, οι οποίες αφενός θα ανταποκρίνονται στις ανάγκες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εθνικού θεσμικού πλαισίου και αφετέρου θα συμβάλλουν σε αποδοτικότερες και πιο διαφανείς GPP. Στόχος η μέγιστη δυνατή ευελιξία και απλοποίηση των διαδικασιών ανάθεσης και εκτέλεσης, αλλά και η εξοικονόμηση δημοσίων πόρων σύμφωνα με την αρχή της αειφορίας.

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, οι GPP ορίζονται ως «η διαδικασία με την οποία οι δημόσιες αρχές επιδιώκουν να συνάψουν συμβάσεις, για να προμηθευτούν προϊόντα, υπηρεσίες και έργα με μικρότερες περιβαλλοντικές επιπτώσεις καθόλη τη διάρκεια του κύκλου ζωής τους, σε σύγκριση με προϊόντα, υπηρεσίες και έργα που επιτελούν την ίδια πρωταρχική λειτουργία και τα οποία θα αποτελούσαν το αντικείμενο της σύμβασης υπό άλλες συνθήκες» (*Γενική Γραμματεία Εμπορίου, n.d.*). Μέσω των GPP, ο δημόσιος τομέας προμηθεύεται προϊόντα, υπηρεσίες και έργα έχοντας σαν βάση πράσινα και βιώσιμα κριτήρια για την αξιολόγηση των προμηθευτών. Επίσης, οι δημόσιες υπηρεσίες χρησιμοποιούν πράσινα κριτήρια, τόσο για την προκήρυξη των διαγωνισμών προμήθειας, όσο και για την αξιολόγηση των προσφορών των προμηθευτών.

Οι δημόσιες δαπάνες για προϊόντα, υπηρεσίες και έργα αποτελούν περίπου το 14% του ΑΕΠ της ΕU, ήτοι περίπου 1,8 τρισ.€ ετησίως. Η αγοραστική δύναμη του δημόσιου τομέα μπορεί να αξιοποιηθεί για την εφαρμογή δημοσίων πολιτικών και έτσι μέσω της προμήθειας προϊόντων, υπηρεσιών και έργων με το ελάχιστο περιβαλλοντικό αποτύπωμα, οι δημόσιες αρχές να συμβάλλουν σημαντικά στην επίτευξη των τοπικών, περιφερειακών, εθνικών και διεθνών στόχων βιωσιμότητας (*Label 2020, n.d.*).

Οι βασικές αρχές που διέπουν τις GPP είναι η διαφάνεια, η αναλογικότητα, η αμοιβαία αναγνώριση, η ίση μεταχείριση, η προστασία του δημοσίου συμφέροντος, η προστασία των δικαιωμάτων των ιδιωτών, η ελευθερία του ανταγωνισμού, η προστασία του περιβάλλοντος και η

αιφόρος ανάπτυξη (Ζαχαροπούλου, 2022). Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο προτείνει στα κράτη - μέλη κριτήρια για τις GPP που περιλαμβάνουν τρία στοιχεία στα οποία ενσωματώνονται βασικές αρχές της κυκλικής οικονομίας:

- Εστίαση στην παροχή υπηρεσιών και λιγότερο στην προμήθεια προϊόντων.
- Εστίαση στον οικολογικό σχεδιασμό των προϊόντων, στις φάσεις χρήσης τους και στο τέλος του κύκλου ζωής τους.
- Εστίαση στον διάλογο με την αγορά.

Η ορθολογική χρήση των δημοσιονομικών πόρων μέσω της κυκλικής οικονομίας με βιώσιμη κατανάλωση και παραγωγή προϊόντων συμβάλλει στην εξοικονόμηση δημοσίων κεφαλαίων μέσω της εκτίμησης του κόστους του κύκλου ζωής των προϊόντων. Έτσι, λαμβάνονται υπόψη όχι μόνο πτυχές σχετικές με τον σχεδιασμό, την παραγωγή, τη χρήση και τη διάθεση των προϊόντων, αλλά και με το πραγματικό κόστος για την κοινωνία (Πρασσάκης, 2018). Η στρατηγική για τις GPP θα πρέπει να ενταχθεί σε ένα ενιαίο σχέδιο καινοτομίας για τη χώρα στο πλαίσιο της γενικότερης αναπτυξιακής πολιτικής. Η επιλογή «πράσινων» προϊόντων και υπηρεσιών από τους δημόσιους φορείς θα είναι καθοριστική για την προώθηση της καινοτομίας, παρέχοντας πραγματικά κίνητρα για την ανάπτυξη τέτοιων προϊόντων και υπηρεσιών, καθώς και ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας σε τέτοιου είδους δραστηριότητες. Η στρατηγική αυτή μπορεί να επηρεάσει και να ευαισθητοποιήσει περισσότερο τον ιδιωτικό τομέα, αλλά και τους πολίτες για θέματα προστασίας περιβάλλοντος, κυκλικής οικονομίας και βιωσιμότητας, αφού πρώτη η πολιτεία θα έχει δείξει τον δρόμο προτρέποντας στην υιοθέτηση μιας νοοτροπίας συγκράτησης στην κατανάλωση και περισσότερο ηθικής και συνειδητής κατανάλωσης.

Ζητούμενο κατά τη θέσπιση ενιαίων κριτηρίων για την προώθηση των GPP αποτέλεσε ο περιορισμός της διοικητικής επιβάρυνσης για τους οικονομικούς φορείς και τις αναθέτουσες αρχές, έτσι ώστε να έχουν ένα ακόμα κίνητρο για τη σύναψη GPP. Τα κοινά πράσινα κριτήρια διευκολύνουν τόσο επιχειρήσεις με διακρατική εντός της EU δραστηριότητα, όσο και μικρομεσαίες επιχειρήσεις, ενώ μπορούν να ενσωματωθούν απευθείας στις προκηρύξεις των σχετικών διαγωνισμών για προμήθεια προϊόντων, υπηρεσιών ή έργων. Τα κριτήρια αυτά βασίζονται σε ήδη υπάρχοντα Ευρωπαϊκά και εθνικά κριτήρια χορήγησης του οικολογικού σήματος, ενώ αναθεωρούνται και επικαιροποιούνται σύμφωνα με τις νεότερες νομοθετικές προβλέψεις και τα νεότερα επιστημονικά δεδομένα σχετικά με τα προϊόντα, τις νέες τεχνολογίες και τις εξελίξεις στην αγορά. Οι δύο ευρύτερες κατηγορίες κριτηρίων είναι:

- Τα «στοιχειώδη» κριτήρια που επικεντρώνονται στα κύρια πεδία περιβαλλοντικών επιδόσεων ενός προϊόντος και αποβλέπουν στην ελαχιστοποίηση του διοικητικού κόστους για τις επιχειρήσεις ώστε να διευκολυνθεί η εφαρμογή της διαδικασίας.
- Τα «αναλυτικά» κριτήρια, που λαμβάνουν υπόψη περισσότερες πτυχές ή υψηλότερα επίπεδα των περιβαλλοντικών επιδόσεων για την επίτευξη των στόχων για το περιβάλλον και την καινοτομία από τη μεριά των αναθετουσών αρχών.

Τα «στοιχειώδη» κριτήρια είναι η βάση των «αναλυτικών» κριτηρίων και η διάκριση μεταξύ τους αφορά ουσιαστικά τον βαθμό φιλοδοξίας για τα πράσινα προϊόντα και τη διαθεσιμότητά τους, ενώ και οι δύο κατηγορίες αποσκοπούν στην εξέλιξη των αγορών προς την ίδια κατεύθυνση. Μια διαγωνιστική διαδικασία μπορεί να χαρακτηριστεί ως πράσινη εάν έχει ως αποτέλεσμα τη σύναψη σύμβασης που πληροί τα «στοιχειώδη» κριτήρια των GPP ([European Commission, n.d.](#)).

5.3. Κανονιστικό πλαίσιο που σχετίζεται με τις GPP

Τόσο το Ευρωπαϊκό όσο και το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο για τις δημόσιες συμβάσεις ενισχύθηκε ιδιαίτερα προς την κατεύθυνση της περιβαλλοντικής προστασίας από το 2014 και μετά, με τις Ευρωπαϊκές Οδηγίες για τις δημόσιες συμβάσεις, και κατά επέκταση την εθνική νομοθεσία, να περιλαμβάνουν διατάξεις που προωθούν την υιοθέτηση περιβαλλοντικών κριτηρίων εκ μέρους των αναθετουσών αρχών ως προς τις τεχνικές προδιαγραφές των προϊόντων, των υπηρεσιών και των δημοσίων έργων.

Κάνοντας μια ανασκόπηση αρχικά σε Ευρωπαϊκό επίπεδο στα νομοθετικά ορόσημα σχετικά με τις GPP, ήδη από το 2008 είχε επισημανθεί η ανάγκη για ενεργειακή αποδοτικότητα του εξοπλισμού γραφείων με τον Κανονισμό 106/2008 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, ενώ το 2009 με την Οδηγία 2009/33 τέθηκε στο επίκεντρο η προώθηση καθαρών και ενεργειακά αποδοτικών οχημάτων οδικών μεταφορών. Η εν λόγω Οδηγία τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2019/1161 για την προώθηση της ηλεκτροκίνησης.

Αντικείμενο της Οδηγίας 2010/31 αποτέλεσε η ενεργειακή αποδοτικότητα των κτιρίων και της Οδηγίας 2012/27 επίσης η ενεργειακή αποδοτικότητα καθώς και η τροποποίηση της Οδηγίας 2009/125 σχετικά με τη θέσπιση πλαισίου για τον καθορισμό απαιτήσεων οικολογικού σχεδιασμού στα συνδεδεμένα με την ενέργεια προϊόντα/υπηρεσίες και η τροποποίηση της 2010/30 σχετικά με την ένδειξη της κατανάλωσης ενέργειας και λοιπών πόρων από τα συνδεδεμένα με την ενέργεια προϊόντα/υπηρεσίες μέσω της επισήμανσης και της παροχής ομοιόμορφων πληροφοριών αναφορικά με αυτά. Επιδίωξη της EU είναι μέσω της ως άνω Οδηγίας 2012/27 να αντιμετωπίζεται η ενεργειακή αποδοτικότητα ως αυτοτελής πηγή ενέργειας.

Το 2014 με την Οδηγία 2014/24 τέθηκε το πλαίσιο των δημοσίων προμηθειών και με την 2014/25 το πλαίσιο σχετικά με τις προμήθειες φορέων με δραστηριότητα στους τομείς του ύδατος, της ενέργειας, των μεταφορών και των ταχυδρομικών υπηρεσιών. Η Οδηγία 2018/844 τροποποίησε την Οδηγία 2010/31 για την ενεργειακή αποδοτικότητα των κτιρίων καθώς και την Οδηγία 2012/27 για την ενεργειακή αποδοτικότητα. Η 2012/27 τροποποιήθηκε και με την Οδηγία 2018/2002. Σύμφωνα με αυτήν, αποτελεί απαίτηση της EU το να αναγνωρίζεται η ενεργειακή αποδοτικότητα ως καίριο στοιχείο και προτεραιότητα των επενδυτικών αποφάσεων για τις ενεργειακές υποδομές, καθώς και να αρθούν οι φραγμοί ώστε να διευκολυνθεί η επένδυση σε μέτρα ενεργειακής αποδοτικότητας.

Η Οδηγία 2019/904 σχετικά με τη μείωση των επιπτώσεων ορισμένων πλαστικών προϊόντων στο περιβάλλον, προωθεί προσεγγίσεις κυκλικής οικονομίας που δίνουν προτεραιότητα σε βιώσιμα

και μη τοξικά επαναχρησιμοποιήσιμα προϊόντα και συστήματα επαναχρησιμοποίησης αντί των προϊόντων μίας χρήσης, με στόχο κυρίως τη μείωση της ποσότητας των αποβλήτων. Το 2020 δημοσιεύτηκε το νέο Ευρωπαϊκό Σχέδιο Δράσης για την Κυκλική Οικονομία θέτοντας ακόμα πιο φιλόδοξους στόχους για την ενίσχυση της βιωσιμότητας στην παραγωγή και κατανάλωση, αλλά και τον διεθνή ρόλο της EU στην υλοποίηση πολιτικών κυκλικής οικονομίας. Αξιοσημείωτες δράσεις αποτελούν η διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου πλαισίου για τις απαιτήσεις βιωσιμότητας και κυκλικότητας των προϊόντων (πολιτική για βιώσιμα προϊόντα), η ενίσχυση της προστασίας των καταναλωτών με την τεκμηρίωση των περιβαλλοντικών ισχυρισμών και η υποχρεωτική εφαρμογή για όλα τα κράτη - μέλη πράσινων κριτηρίων σε δημόσιες συμβάσεις.

Επιπλέον, όπως ήδη έχουμε αναφέρει στο Κεφάλαιο 3, η EU συμβάλλει σημαντικά στην ενίσχυση της επίτευξης των SDGs, οι οποίοι βρίσκονται στον πυρήνα της «Ατζέντας 2030» για την αειφόρο ανάπτυξη, και οι GPP μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο σε αυτό. Τα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Πολιτικής της EU περιλαμβάνουν επίσης ρυθμίσεις για τις δημόσιες συμβάσεις. Το 8ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον χρησιμεύει ως οδηγός για τη χάραξη και την εφαρμογή πολιτικής για το περιβάλλον και το κλίμα έως το 2030.

Στην ελληνική έννομη τάξη η πρώτη αναφορά στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την προώθηση των GPP έγινε το 2010. Στο άρθρο 18 του Ν. 3855/2010 «Μέτρα για τη βελτίωση της ενεργειακής αποδοτικότητας κατά την τελική χρήση, ενεργειακές υπηρεσίες και άλλες διατάξεις» (Α' 95), το οποίο ισχύει όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 24 του Ν. 4342/2015 (Α' 143), καθορίστηκαν οι αρμόδιες αρχές για την προώθηση των νομοθετικών ρυθμίσεων και τη λήψη των αναγκαίων μέτρων για την εφαρμογή των διατάξεων για τις GPP. Με το Ν. 4122/2013 (Α' 42) περί ενεργειακής αποδοτικότητας κτιρίων η εθνική νομοθεσία εναρμονίστηκε με την Οδηγία 2010/31, και όπως ορίζει το άρθρο 9 παρ. 1 του ως άνω νόμου «Από την 1.1.2021, όλα τα νέα κτίρια πρέπει να είναι κτίρια σχεδόν μηδενικής κατανάλωσης ενέργειας. Για τα νέα κτίρια που είναι ιδιοκτησία του Δημοσίου και του ευρύτερου δημόσιου τομέα και προορίζονται για στέγαση υπηρεσιών του, η υποχρέωση αυτή τίθεται σε ισχύ από την 1.1.2019. Με απόφαση του Υπουργού Περιβάλλοντος και Ενέργειας καθορίζονται οι ειδικές περιπτώσεις κτιρίων, για τις οποίες η ανάλυση της σχέσης κόστους - οφέλους για τον οικονομικό κύκλο ζωής του συγκεκριμένου κτιρίου έχει αρνητικό αποτέλεσμα και οι οποίες εξαιρούνται από την υποχρέωση της παρούσας παραγράφου.» Εν συνεχεία, η παραπάνω αναλυτικά αναφερθείσα Οδηγία 2012/27 για την ενεργειακή αποδοτικότητα, όπως τροποποιήθηκε από την Οδηγία 2013/12, ενσωματώθηκε στο εθνικό δίκαιο με το Νόμο 4342/2015 (Α' 143). Το 4ο κατά σειρά ΕΣΔΕΑ εγκρίθηκε τον Μάρτιο του 2018 (Β' 1001).

Ο Ν. 4412/2016 (Α' 147) περί Δημοσίων Συμβάσεων Έργων, Προμηθειών και Υπηρεσιών ενσωμάτωσε τις Ευρωπαϊκές Οδηγίες 2014/24 και 2014/25. Στο άρθρο 54 Ν. 4412/2016 ορίζονται τα περί τεχνικών προδιαγραφών που απαιτείται να πληρούν τα έργα, οι προμήθειες ή οι υπηρεσίες και στο άρθρο 86 τα περί των κριτηρίων ανάθεσης των συμβάσεων. Στα κριτήρια επιλογής περιλαμβάνεται η συμμόρφωση των επιχειρήσεων με συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης βάσει προτύπων (π.χ. EMAS, ISO14001 κλπ). Τα κριτήρια διαφοροποιούνται ανά τομέα λόγω υποχρεωτικών διατάξεων που υπάρχουν στην ειδικότερη τομεακή νομοθεσία, όπως για παράδειγμα στη νομοθεσία περί πλαστικών μιας χρήσης, περί ενεργειακής αποδοτικότητας των κτιρίων και περί προώθησης των «καθαρών» οχημάτων. Τόσο στο ως άρθρο 86 όσο και στο άρθρο 87 του Ν. 4412/2016 δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο συνυπολογισμό του κόστους του κύκλου ζωής των προϊόντων, υπηρεσιών και έργων. Ο Ν. 4412/2016 αναθεωρήθηκε με το Ν. 4782/2021 (Α' 36) για τον εκσυγχρονισμό, την απλοποίηση και αναμόρφωση του ρυθμιστικού πλαισίου των δημοσίων συμβάσεων, προς την κατεύθυνση ενός πιο αποδοτικού και αποτελεσματικού συστήματος δημοσίων συμβάσεων.

Ο Ν. 4710/2020 (Α' 142) αποτελεί το πληρέστερο νομοθέτημα για την ηλεκτροκίνηση και προβλέπει τη θέσπιση οικονομικών και φορολογικών κινήτρων για την αγορά, μίσθωση και χρήση ηλεκτρικών οχημάτων, όπως και αναπτυξιακών κινήτρων για τις μονάδες παραγωγής ηλεκτρικών οχημάτων, την οργάνωση της λειτουργίας της αγοράς ηλεκτροκίνησης και των υποδομών φόρτισης ηλεκτρικών οχημάτων, τη λειτουργία του ΜΥΦΑΗ, τον χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό των υποδομών της ηλεκτροκίνησης με πρόβλεψη για τη χωροθέτηση θέσεων στάθμευσης και υποδομών φόρτισης σε ιδιωτικούς και δημόσιους χώρους, τις προϋποθέσεις και προδιαγραφές για τις εγκαταστάσεις των υποδομών φόρτισης ηλεκτρικών οχημάτων, όπως και τη σύσταση Αυτοτελούς Τμήματος Ηλεκτροκίνησης στο Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας. Η Οδηγία 2019/904 για τη μείωση των επιπτώσεων ορισμένων πλαστικών προϊόντων στο περιβάλλον ενσωματώθηκε στο εθνικό δίκαιο με τον Ν. 4736/2020 (Α' 200). Με το άρθρο 5 απαγορεύθηκε από τις 03/07/2021 η διάθεση πλαστικών προϊόντων μιας χρήσης στην αγορά.

Το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την προώθηση των GPP εγκρίθηκε τον Φεβρουάριο του 2021 για τα έτη 2021-2023 με στόχους:

- Την καθιέρωση και εφαρμογή ενός στοιχειώδους επιπέδου υιοθέτησης πράσινων κριτηρίων στις δημόσιες συμβάσεις προϊόντων, υπηρεσιών και έργων.
- Τη σταδιακή αύξηση των προμηθειών πράσινων προϊόντων, υπηρεσιών και έργων σε καθορισμένους τομείς.
- Την ενσωμάτωση της εκτίμησης του κόστους του κύκλου ζωής.

- Την διάδοση του οικονομικού και περιβαλλοντικού οφέλους που αποφέρουν οι GPP.
- Την ευαισθητοποίηση και ενεργό συμμετοχή των αναθετουσών αρχών και των οικονομικών φορέων στις σχετικές διαδικασίες.
- Την παρακολούθηση επίτευξης των στόχων.
- Την επικαιροποίηση των στόχων.

Το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την προώθηση των GPP περιλαμβάνει τα εξής:

- Γενικές οδηγίες προς τις αναθέτουσες αρχές για την υλοποίηση των GPP και την εφαρμογή των αρχών της κυκλικής οικονομίας.
- Δέσμη δράσεων απευθυνόμενη στα συναρμόδια Υπουργεία για την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των εμπλεκομένων.
- Εθνικούς στόχους προώθησης των GPP για 15 κατηγορίες προϊόντων, υπηρεσιών και δημοσίων έργων με διαχωρισμό μεταξύ των στόχων δεσμευτικής (Εικ. 9) και μη δεσμευτικής εφαρμογής.
- Δείκτες παρακολούθησης-αξιολόγησης Εθνικού Σχεδίου Δράσης (Ζαχαροπούλου, 2022).

Κατηγορίες αγαθών και υπηρεσιών δεσμευτικής εφαρμογής	Εθνικοί Στόχοι κατ' έτος		
	Έναρξη από 1.1.2021 Υπεύθυνοι φορείς υλοποίησης: Κεντρικές κυβερνητικές αρχές	Έναρξη από 1.1.2022 Υπεύθυνοι φορείς υλοποίησης: Μη κεντρικές κυβερνητικές αρχές	Έναρξη από 1.1.2023 Υπεύθυνοι φορείς υλοποίησης: Αναθέτοντες φορείς
Χαρτί φωτοαντιγραφής και γραφής 1α) Χαρτί από ανακτημένες ίνες 1β) Χαρτί από παρθένες ίνες αιεφόρου συγκομιδής	1α) 20% 1β) 80%	1α) 30% 1β) 70%	1α) 40% 1β) 60%
Ηλεκτρονικοί υπολογιστές και οθόνες 2α) Ηλεκτρονικοί υπολογιστές 2β) Οθόνες	2α) 50% 2β) 50%	2α) 50% 2β) 50%	2α) 50% 2β) 50%
Εξοπλισμός απεικόνισης (εκτυπωτές, σαρωτές, πολυμηχανήματα φωτοαντιγραφής, εκτύπωσης και σάρωσης)	50%	50%	50%
Εσωτερικός φωτισμός - Λαμπτήρες LED	50%	50%	50%
Κλιματιστικά μηχανήματα	50%	50%	50%
Λιπαντικά : 1α) Αναγεννημένα 1β) Βιοαποικοδομήσιμα	1α) 20% 1β) 50%	1α) 20% 1β) 50%	1α) 20% 1β) 50%
Μεταφορικά μέσα (οχήματα και υπηρεσίες μεταφοράς)	Σύμφωνα με τα προβλεπόμενα με την Οδηγία (ΕΕ) 2019/1161, όπως αυτή θα ενσωματωθεί στο εθνικό δίκαιο	Σύμφωνα με τα προβλεπόμενα με την Οδηγία (ΕΕ) 2019/1161 όπως αυτή θα ενσωματωθεί στο εθνικό δίκαιο	Σύμφωνα με τα προβλεπόμενα με την Οδηγία (ΕΕ) 2019/1161 όπως αυτή θα ενσωματωθεί στο εθνικό δίκαιο
Οδοφωτισμός και σηματοδότες κυκλοφορίας (αφορά οδούς αρμοδιότητας Δήμων και Περιφερειών)	-----	50%	-----

Εικ. 9: Οι εθνικοί στόχοι (δεσμευτικής εφαρμογής) για τις GPP ανά έτος και ανά κατηγορία ²¹

Η εφαρμογή περιβαλλοντικών κριτηρίων στις δημόσιες συμβάσεις μέσω της πραγμάτωσης του Εθνικού Σχεδίου Δράσης πρόκειται να έχει σημαντική συμβολή σε τομείς όπως:

²¹ Εικ. 9 (πηγή)

- Η αποτελεσματικότερη χρήση των φυσικών πόρων.
- Η ευαισθητοποίηση της κοινωνίας σε θέματα προστασίας περιβάλλοντος.
- Η εξοικονόμηση δημόσιων πόρων.
- Η καθιέρωση ενός κυκλικού προτύπου παραγωγής και κατανάλωσης.
- Η μείωση του ενεργειακού και περιβαλλοντικού αποτυπώματος.
- Η καινοτομία, η ανταγωνιστικότητα και η εγχώρια επιχειρηματικότητα.

Οι GPP μπορούν να αποτελέσουν βασικό εργαλείο των κυβερνήσεων απέναντι στην μεγάλη πρόκληση της αντιμετώπισης της υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος και της κλιματικής αλλαγής. Η επένδυση σε φιλικά προς το περιβάλλον προϊόντα, υπηρεσίες και έργα θα συμβάλει στην δημιουργία απαλλαγμένων από άνθρακα οικονομιών, ενώ παράλληλα θα ενισχύσει την προσφορά τέτοιου είδους υπηρεσιών και προϊόντων δίνοντας κίνητρα σε καινοτόμες επιχειρήσεις και προωθώντας την έρευνα και την ανάπτυξη τεχνολογίας σε όλο το φάσμα των παρεχόμενων υπηρεσιών και προϊόντων.

Καθοριστικό παράγοντα στην επιτυχία των GPP ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα αποτελεί το ευρύτερο θεσμικό πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργούν. Τυχόν αδυναμίες στη λειτουργία της διοίκησης, αναμφίβολα επηρεάζουν και τη λειτουργία των GPP εφόσον αυτές αποτελούν μέσο εκτέλεσης του προϋπολογισμού. Επιπλέον, απαιτείται η πολιτική βούληση και δέσμευση για μακροπρόθεσμη επιδίωξη αποτελέσματος με θετικό πρόσημο τόσο οικονομικά όσο και περιβαλλοντικά, καθώς στον βραχυπρόθεσμο ορίζοντα τα πράσινα προϊόντα και υπηρεσίες έχουν υψηλότερο κόστος. Για την επιλογή αυτών έναντι άλλων προϊόντων και υπηρεσιών προϋποτίθεται μια μακροπρόθεσμη εκτίμηση της σχέσης κόστους και αποτελεσματικότητας.

Επιπλέον, σημαντικός παράγοντας για την αποτελεσματική λειτουργία των GPP είναι η ευαισθητοποίηση και η απόκτηση των απαραίτητων δεξιοτήτων τόσο από τους εμπλεκόμενους εκ μέρους των αναθετουσών αρχών όσο και από τους εμπλεκόμενους από την πλευρά του ιδιωτικού τομέα. Η καθιέρωση της αγοράς GPP απαιτεί αυτήν την ευαισθητοποίηση και την παροχή κινήτρων στον ιδιωτικό τομέα ώστε να γίνουν οι ανάλογες επενδύσεις που θα εξυπηρετήσουν τη μεγέθυνση αυτής της αγοράς. Επίσης, αναγκαία είναι η πληρέστερη πληροφόρηση όλων των ενδιαφερομένων μερών και της κοινωνίας σχετικά με τα πλεονεκτήματα της σύναψης και εφαρμογής τέτοιου είδους συμβάσεων (Αυγερινός, 2022).

5.4. Από το Green budgeting στο SDG budgeting

Με τον όρο Green budgeting αναφερόμαστε στη χρήση εργαλείων χάραξης δημοσιονομικής πολιτικής που βοηθούν στην επίτευξη περιβαλλοντικών και κλιματικών στόχων. Αυτά περιλαμβάνουν την αξιολόγηση του τρόπου με τον οποίο διάφορα δημοσιονομικά μέτρα επηρεάζουν τους περιβαλλοντικούς και κλιματικούς στόχους. Επίσης, συμβάλλουν στην αξιολόγηση των δημοσιονομικών πολιτικών και μέτρων ως προς την υλοποίηση των εθνικών και διεθνών δεσμεύσεων. Είναι μια διαδικασία κατά την οποία οι δημοσιονομικές δαπάνες προσδιορίζονται, κατανέμονται και αξιολογούνται με βάση συγκεκριμένους δείκτες απόδοσης, με στόχο την καλύτερη ευθυγράμμιση των δημοσιονομικών πολιτικών με τους ευρύτερους στόχους. Με αυτόν τον τρόπο, οι κυβερνήσεις μπορούν να κινητοποιήσουν δημόσιους πόρους προς μετασχηματιστικές επενδύσεις που θα βοηθήσουν στην επίτευξη πρωταρχικών στόχων σε σχέση με το περιβάλλον και το κλίμα.

Η κατανομή του προϋπολογισμού κράτους είναι μια από τις κύριες εκφράσεις του τρόπου με τον οποίο μια κυβέρνηση σκοπεύει να υλοποιήσει τις πολιτικές της φιλοδοξίες. Ο εθνικός προϋπολογισμός αποτελεί τον κύριο μοχλό δημόσιας δράσης και η κατανομή του ως πολιτική απόφαση καθορίζει πλέον την πορεία κάθε κράτους προς την μετάβαση στο νέο αναπτυξιακό πλαίσιο των οικονομιών χωρίς άνθρακα. Η κατανομή του προϋπολογισμού με κριτήριο την επίτευξη περιβαλλοντικών και κλιματικών στόχων προϋποθέτει τη νομική θέσπιση αντίστοιχων ρυθμίσεων, τη χρήση των ανάλογων μεθόδων και εργαλείων και την τήρηση των αρχών της λογοδοσίας και της διαφάνειας.

Πέραν της κατανομής του εθνικού προϋπολογισμού με κριτήριο την επίτευξη περιβαλλοντικών και κλιματικών στόχων σε επίπεδο εθνικής οικονομίας, η κατανομή επιμέρους προϋπολογισμών δημόσιων φορέων μέσω της σύναψης δημοσίων συμβάσεων με γνώμονα την οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική υπευθυνότητα είναι πολύ σημαντική. Η επίτευξη των στόχων της αειφόρου ανάπτυξης συνολικά εκ μέρους των δημοσίων αρχών σε όλο το φάσμα και τις βαθμίδες της διοικητικής δράσης θα συμβάλλει στην κοινωνική ευημερία μέσω της δημιουργίας ευκαιριών απασχόλησης και δη αξιοπρεπούς απασχόλησης και στην ενίσχυση της ισότητας και της συμπερίληψης όλων στην κοινωνική και επαγγελματική ζωή, με συμμετοχή μέσω της εργασίας τους στην επίτευξη των ευρύτερων οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών στόχων.

Στην EU, οι κοινωνικά υπεύθυνες δημόσιες συμβάσεις εισάγουν νέα κοινωνικά πρότυπα για την ένταξη, την απασχόληση, την προσβασιμότητα και το ηθικό εμπόριο. Πρόκειται για το μοντέλο διακυβέρνησης το οποίο προωθεί την οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική δημοκρατία και αντιμετωπίζει τις κοινωνικές ανάγκες με την ταυτόχρονη συμμετοχή του κράτους και της

κοινωνίας. Στην ελληνική έννομη τάξη, κατά την έννοια του Ν.4019/2011 (Α'216/30.9.2011) περί κοινωνικής οικονομίας και κοινωνικής επιχειρηματικότητας, οι κοινωνικά υπεύθυνες δημόσιες συμβάσεις είναι αυτές κατά τις οποίες οι αναθέτουσες αρχές στο στάδιο ανάθεσης λαμβάνουν υπόψη σημαντικές κοινωνικές πτυχές ως κριτήρια ανάθεσης. Ενδεικτικά ως τέτοια κριτήρια, νοούνται: α) οι ευκαιρίες απασχόλησης, β) η κοινωνική ένταξη ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, γ) οι ίσες ευκαιρίες, δ) ο σχεδιασμός της προσβασιμότητας για όλους, ε) η συνεκτίμηση των κριτηρίων αειφορίας περιλαμβανομένων θεμάτων ηθικού εμπορίου, ζ) η ευρύτερη εκούσια συμμόρφωση με την CSR (ΑΑΔΕ, 2011).

Η μετάβαση στις πράσινες και κοινωνικά υπεύθυνες δημόσιες συμβάσεις απαιτεί την αντίστοιχη πολιτική βούληση και χάραξη στρατηγικής σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης. Σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, τα Ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα παρέχουν τις κατευθύνσεις και θέτουν τους κανόνες συμμόρφωσης, ώστε να ακολουθήσουν οι εθνικές στρατηγικές. Ο εθνικός στρατηγικός σχεδιασμός για τις πράσινες και κοινωνικά υπεύθυνες δημόσιες συμβάσεις περιλαμβάνει τη θέσπιση κανόνων, την έκδοση κατευθυντήριων γραμμών, την παράθεση παραδειγμάτων καλών πρακτικών, τους τρόπους ενίσχυσης των απαραίτητων δεξιοτήτων, τον εκσυγχρονισμό των απαιτούμενων δομών. Σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, απαιτείται η συνεργασία μεταξύ των αναθετουσών δημοσίων αρχών, των επιχειρήσεων και της κοινωνίας των πολιτών για την αποτελεσματικότερη λειτουργία των πράσινων και κοινωνικά υπεύθυνων συμβάσεων. Επιπλέον, από την πλευρά των αναθετουσών δημοσίων αρχών απαιτείται η διαρκής ενημέρωση του ανθρώπινου δυναμικού τους και η απόκτηση των κατάλληλων δεξιοτήτων από αυτούς, ώστε οι αποφάσεις να είναι οι καταλληλότερες για το δημόσιο συμφέρον και την επίτευξη των ευρύτερων στόχων που έχουν τεθεί (Σταμάτης, 2022).

Ο δημόσιος τομέας έχει αναμφισβήτητα τη δυνατότητα να ενισχύσει και τις δημόσιες συμβάσεις καινοτομίας όντας ο επενδυτής καινοτόμων λύσεων που παρέχονται από τις επιχειρήσεις. Δημόσιες συμβάσεις που αφορούν την έρευνα, την ανάπτυξη και την καινοτομία θα αποτελέσουν σημαντικό εργαλείο για τον μετασχηματισμό της οικονομίας και της κοινωνίας, δεδομένου ότι οι δημόσιες αναθέτουσες αρχές, εκτός από το ρόλο του αγοραστή - επενδυτή θα έχουν και το ρόλο του αποδέκτη της καινοτομίας, την οποία θα αξιοποιούν προς το δημόσιο συμφέρον. Έτσι αφενός θα διευκολυνθεί η επίτευξη των διαφόρων στόχων πολιτικής, θα ενισχυθεί η πορεία προς την βιώσιμη ανάπτυξη και την ανάκαμψη της οικονομίας, και αφετέρου θα υπάρξει κοινωνικό όφελος μέσω της βελτιστοποίησης της ποιότητας των παρεχόμενων δημόσιων υπηρεσιών που θα ενισχύσει και την εμπιστοσύνη των πολιτών προς τον δημόσιο τομέα. Σημαντικοί στόχοι πολιτικής που μπορούν να εξυπηρετήσουν οι δημόσιες συμβάσεις καινοτομίας είναι η ενίσχυση της ανθεκτικότητας της οικονομίας, η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, η μείωση του περιβαλλοντικού αποτυπώματος, η αύξηση της ενεργειακής απόδοσης, η ενίσχυση των νεοφυών

επιχειρήσεων και της έρευνας, η βελτιστοποίηση της υγειονομικής περίθαλψης και των παρεχόμενων δημόσιων υπηρεσιών γενικότερα (Μορφογιάννη, 2022).

Την περίοδο 2020-2021, πρωτοβουλίες σε επίπεδο EU και OECD έδωσαν μεγάλη έμφαση στο Green Budgeting κάτι που αποτελεί σημαντικό σημείο αφετηρίας προς μία πλήρη συνεκτίμηση των SDGs στις κυβερνητικές δράσεις. Το επόμενο βήμα από τις κυβερνήσεις μπορεί να είναι η μετατόπιση από το Green Budgeting στο SDG Budgeting προσφέροντας έτσι πολύτιμες υπηρεσίες στην ευημερία των κοινωνιών τους, με προσεγγίσεις «βασισμένες στα αποτελέσματα», όπως οι βαθμολογίες επίτευξης των SDGs, με βάση τις οποίες μπορεί να γίνεται η αξιολόγηση κατανομής των προϋπολογισμών (Koundouri et al., 2022/b). Επιπλέον, ο μετασχηματισμός υπαρχουσών αγορών ή η δημιουργία νέων αγορών στις οποίες αξιολογείται ολοκληρωμένα η τήρηση της οικονομικής, της κοινωνικής και της περιβαλλοντικής υπευθυνότητας θα δημιουργεί ισχυρά κίνητρα στους επενδυτές για βιώσιμες επενδύσεις και στις επιχειρήσεις για μεγαλύτερη δέσμευση σε βιώσιμη παραγωγική διαδικασία, βιώσιμη απασχόληση εργαζομένων και δράσεις για τη μείωση του περιβαλλοντικού τους αποτυπώματος. Με τη σειρά τους οι επιμέρους δημόσιοι φορείς που θα συνάπτουν δημόσιες συμβάσεις επιλέγοντας ως αντισυμβαλλόμενους επιχειρήσεις με αυτή τη φιλοσοφία, καθίστανται ένα σημαντικό στρατηγικό εργαλείο για την αποτελεσματική προώθηση οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών πολιτικών που συμφωνούν με τους SDGs και θα έχουν θετικό αντίκτυπο (European Commission, 2019/d).

6. ΑΣΤΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

6.1. Τοπική διακυβέρνηση - Δημοσιονομικά χαρακτηριστικά και επιχειρηματικότητα ΟΤΑ

Τα πολυεπίπεδα συστήματα διακυβέρνησης πρέπει να διασφαλίζουν ότι οι πολιτικές και οι δημοσιονομικές εξουσίες των ΟΤΑ είναι ανάλογες με τις αρμοδιότητες και τις ευθύνες τους. Με τη σειρά τους οι φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης πρέπει να αναπτύσσουν τις δεξιότητες και τις ικανότητες τους για την παροχή βιώσιμων λύσεων στις τοπικές προκλήσεις. Ταυτόχρονα, πρέπει να επιθυμούν και να είναι σε θέση να συνεργάζονται με τον ιδιωτικό τομέα και την κοινωνία των πολιτών για την ανάπτυξη καινοτόμων μηχανισμών χρηματοδότησης και μοντέλων παροχής υπηρεσιών που εξισορροπούν τις διαστάσεις της αειφόρου ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο. Η τοπική διακυβέρνηση αφορά συμμετοχικούς μηχανισμούς και διαδικασίες με τις οποίες γίνεται, σε συνάφεια με ευρύτερες στρατηγικές και πολιτικές, η λήψη αποφάσεων και η παρακολούθηση αποτελεσμάτων των δράσεων που αποσκοπούν στη βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής των πολιτών.

Για τη συντριπτική πλειοψηφία των πολιτών η τοπική διακυβέρνηση είναι το πιο προσιτό σε αυτούς επίπεδο διακυβέρνησης. Είναι ο πιο άμεσος τρόπος για αυτούς να έχουν πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες, να συμμετέχουν σε δημόσιες διαδικασίες και να ασκούν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους. Μια αποκεντρωμένη τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να κάνει την ουσιαστική διαφορά σε ότι αφορά την αύξηση της ποιότητας ζωής των πολιτών στις αστικές περιοχές αναζητώντας αποτελεσματικές λύσεις στα οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα. Οι τοπικές διοικήσεις έχουν τον διττό κρίσιμο ρόλο, αφενός να αντιμετωπίζουν τα πραγματικά, καθημερινά προβλήματα στις πόλεις τους, αφουγκραζόμενες ευκολότερα τις ανάγκες των πολιτών, λόγω της αμεσότητας και της στενής επαφής που έχουν μαζί τους, αφετέρου να εντάσσουν τις όποιες λύσεις σε ευρύτερες στρατηγικές και πολιτικές. Αυτή είναι μια συνθετική προσέγγιση, η οποία, εάν παράλληλα βασίζεται σε δεδομένα/στοιχεία με επιστημονική/ηθική στήριξη και διέπεται αμφίδρομα από πνεύμα συνεργασίας με την κεντρική διοίκηση, τις επιχειρήσεις και τους πολίτες, είναι ικανή να μετασχηματίσει συνολικά μια χώρα.

Ωστόσο, η απουσία πολυεπίπεδης διοικητικής συνεργασίας, η έλλειψη πρόσβασης σε αναπτυξιακή χρηματοδότηση, η υποστελέχωση σε συνδυασμό με τις μειωμένες ικανότητες του ανθρώπινου δυναμικού των ΟΤΑ αποτελούν τροχοπέδη στην αποτελεσματική τοπική διακυβέρνηση για τη μετάβαση στην αστική βιωσιμότητα. Οι δημοσιονομικές ευθύνες σε πολλές χώρες παραμένουν ελεγχόμενες από την κεντρική διοίκηση. Κατά συνέπεια, οι ΟΤΑ αντιμετωπίζουν μια αναντιστοιχία μεταξύ των αυξημένων αρμοδιοτήτων τους σε σχέση με τα

περιορισμένα και στατικής φύσεως έσοδά τους. Σε πολλές περιπτώσεις δεν έχουν τη δυνατότητα να χρηματοδοτήσουν τις ολοένα αυξανόμενες απαιτήσεις για επενδύσεις σε υποδομές και υπηρεσίες. Είναι επίσης γεγονός πως πολύ συχνά οι ΟΤΑ έχουν χαμηλή πιστοληπτική ικανότητα και περιορισμένη πρόσβαση σε μακροπρόθεσμη αναπτυξιακή χρηματοδότηση (Kanuri, et al., 2016). Τα αδύναμα δημοσιονομικά χαρακτηριστικά τους μπορούν να προκύπτουν από διάφορους παράγοντες, όπως:

- Φραγμοί/περιορισμοί στην παραγωγή εσόδων από/για τους τοπικούς διοικητικούς φορείς, λόγω αποφάσεων της κεντρικής διοίκησης.
- Προβληματικά προγράμματα φορολόγησης που δημιουργούν αντικίνητρα τοπικής ανάπτυξης με αποτέλεσμα την παραγωγή μειωμένων τοπικών εσόδων.
- Κακή ποιότητα παρεχομένων υπηρεσιών ή/και μειωμένη ικανότητα των τοπικών φορέων διοίκησης στην είσπραξη εσόδων.
- Χαμηλή αξιοπιστία και συμμόρφωση των τοπικών φορέων διοίκησης.

Η δημόσια οικονομική διαχείριση συνδέει τους διαθέσιμους πόρους, την παροχή υπηρεσιών και την επίτευξη των στόχων. Αν γίνεται ορθά και υπεύθυνα, αυτή η διαχείριση, διασφαλίζει ότι τα έσοδα συλλέγονται αποτελεσματικά και χρησιμοποιούνται/δαπανώνται κατάλληλα και βιώσιμα. Σε τοπικό επίπεδο, με τις κατάλληλες τροποποιήσεις και προσαρμογές, μπορούν να αξιοποιηθούν συστήματα κανόνων, διαδικασιών και πρακτικών δημόσιας οικονομικής διαχείρισης, όπως το PFM από το πρόγραμμα PEFA στο οποίο συμμετέχει και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (PEFA, n.d.). Περιλαμβάνει τον προϋπολογισμό, τη λογιστική, τον έλεγχο, τη διαχείριση εσόδων, τη διαχείριση χρέους, τη δημιουργία εσόδων και την αναφορά για τις χρηματοοικονομικές πράξεις. Το PFM επιδιώκει να αντιμετωπίσει τις βασικές προκλήσεις του ελέγχου των δημόσιων δαπανών και της αποδοτικής και αποτελεσματικής λειτουργίας των δημοσίων οργανισμών.

Τέτοια ολοκληρωμένα συστήματα επηρεάζουν το πώς γίνεται η παροχή δημόσιων υπηρεσιών, προάγοντας τη βιωσιμότητα των αναπτυξιακών προγραμμάτων και έργων. Εναρμονίζουν τις δαπάνες με τους διαθέσιμους πόρους και διασφαλίζουν ότι οι δημόσιοι πόροι δαπανώνται με οικονομικά αποδοτικό τρόπο, σε έργα και πρωτοβουλίες που ανταποκρίνονται άμεσα σε στόχους πολιτικής και αναπτυξιακούς στόχους. Παρόμοιες προσεγγίσεις εντός της τοπικής αυτοδιοίκησης μπορούν να εξασφαλίσουν την επίτευξη δημοσιονομικής πειθαρχίας, στρατηγικής κατανομής πόρων και αποτελεσματικής παροχής υπηρεσιών.

Η ανάγκη επίτευξης των SDGs αναπόφευκτα θα αυξήσει την πίεση στους διαθέσιμους τοπικούς πόρους και οι τοπικές διοικήσεις θα πρέπει να είναι σε θέση να κατανέμουν με διαφανή και δίκαιο τρόπο τα περιορισμένα ή μη (εκ των συνθηκών) έσοδά τους. Ανοιχτά συστήματα

δημόσιας οικονομικής διαχείρισης σε κεντρικό και σε τοπικό επίπεδο θα δίνουν τη δυνατότητα διασφάλισης ότι οι προσπάθειες για την επίτευξη των SDGs θα ευθυγραμμίζονται πραγματικά με τις ανάγκες και τις προτιμήσεις των πολιτών/ψηφοφόρων και ότι βρίσκονται σε συνάφεια με ευρύτερες αναπτυξιακές ατζέντες, αντί απλά να ανταποκρίνονται οι προσπάθειες αυτές στις απαιτήσεις ομάδων ειδικών και αποκλειστικών συμφερόντων (Kanuri, et al., 2016).

Η επιχειρηματική δράση των ΟΤΑ κατά την ορολογία και τυπολογία της ΕΥ δικαιολογείται μόνο στα εμπορεύσιμα τοπικά συλλογικά αγαθά ή στις ΥΓΟΣ. Μία μορφή αυτής της επιχειρηματικής δράσης είναι οι τοπικές μεικτές επιχειρήσεις. Σε ότι αφορά την Ελλάδα το μοντέλο της δημοτικής επιχειρηματικής δράσης που ακολουθήθηκε τις προηγούμενες δεκαετίες δεν εκπλήρωσε τους στόχους που είχαν τεθεί αποκλίνοντας σημαντικά από το θεωρητικό πρότυπο και τις καλές πρακτικές άλλων χωρών της ΕΥ. Η δράση των ελληνικών δημοτικών επιχειρήσεων ήταν σχεδόν μηδαμινή στα εμπορεύσιμα τοπικά συλλογικά αγαθά ενώ ήταν ιδιαίτερα έντονη σε υπηρεσίες κοινωνικού χαρακτήρα και μη εμπορεύσιμες. Η συμβολή της στην ιδιωτική οικονομία ήταν περιορισμένη, προσχηματική, αναποτελεσματική και σε αντίθεση με τους διακηρυγμένους στόχους δεν συνέβαλε ουσιαστικά στην τοπική ανάπτυξη. Σαν αποτέλεσμα, ο θεσμός της επιχειρηματικότητας των ΟΤΑ στην Ελλάδα, διαχρονικά, δεν έχει διαδραματίσει το ρόλο που θα μπορούσε να διαδραματίσει. Ο θεσμός των τοπικών μεικτών επιχειρήσεων, ο οποίος εξαπλώνεται γρήγορα σε άλλες χώρες, δεν έχει βρει καμία ανταπόκριση στην Ελλάδα. Οι τοπικές μεικτές επιχειρήσεις, ωστόσο, στερούνται ακόμα ενός ανεπτυγμένου θεωρητικού πλαισίου και μιας επαρκούς εμπειρικής τεκμηρίωσης και αξιολόγησης των αποτελεσμάτων τους. Επιχειρείται τελευταία η ανάπτυξη ενός θεωρητικού πλαισίου στο οποίο διακρίνονται τρεις υποθετικές περιπτώσεις:

- Η τοπική μεικτή επιχείρηση παράγει την άριστη λύση και υπερτερεί έναντι των άλλων δύο τύπων επιχείρησης (αμιγώς ιδιωτική ή αμιγώς δημόσια), μεγιστοποιώντας την κοινωνική ευημερία. Με τις ακόλουθες προϋποθέσεις, α) να μην υπάρχουν προβλήματα εντολέα - εντολοδόχου, β) να μην υπάρχει διοικητική χαλαρότητα από καμία επιχείρηση (κυρίως λόγω των ιδιωτών που πιέζουν για ελαχιστοποίηση του κόστους, αλλά και λόγω της πρώτης υπόθεσης), γ) οι παράγοντες του δημοσίου να μην επιδεικνύουν ιδιοτελείς συμπεριφορές, αλλά να ενεργούν υπέρ του δημόσιου συμφέροντος.
- Η τοπική μεικτή επιχείρηση παράγει την χειρότερη λύση έναντι των άλλων δύο τύπων επιχείρησης. Προϋποθέσεις ότι, α) υπάρχουν προβλήματα εντολέα - εντολοδόχου, β) ως αποτέλεσμα προβλήματος εντολέα - εντολοδόχου, θα υπάρχει διοικητική χαλαρότητα, η οποία θα είναι μεγαλύτερη στην τοπική μεικτή επιχείρηση αντί στις άλλες δύο μορφές επιχείρησης, γ) το δημόσιο μεγιστοποιεί κάποια συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας (δεν υπάρχουν ιδιοτελείς συμπεριφορές).

- Δεν είναι ξεκάθαρο το αποτέλεσμα για την τοπική μεικτή επιχείρηση έναντι των άλλων δύο τύπων. Οι προϋποθέσεις είναι ότι, α) το δημόσιο κυριαρχείται από ιδιοτελείς συμπεριφορές και δεν μεγιστοποιεί κάποια συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας, β) το δημόσιο αποσκοπεί στη μεγιστοποίηση της οικονομικής προσόδου (από κοινού με τους ιδιώτες - ιδιοκτήτες), σε περιβάλλον φυσικού μονοπωλίου, γ) υπάρχουν προβλήματα εντολέα - εντολοδόχου.

Παρατηρείται αρκετά μεγάλη εξάπλωση των τοπικών μεικτών επιχειρήσεων σε αρκετές χώρες της ΕU για την παροχή τοπικών αγαθών κοινής ωφέλειας με κυρίαρχους τομείς την ύδρευση και τη διαχείριση απορριμμάτων, αλλά και την ηλεκτρική ενέργεια, το φυσικό αέριο, και τις αστικές συγκοινωνίες. Η τάση αυτή λαμβάνει χώρα σε βάρος των δύο εναλλακτικών μεθόδων παροχής που είχαν προηγηθεί, δηλαδή είτε μέσω της αμιγώς δημόσιας επιχείρησης ή της αμιγώς ιδιωτικής επιχείρησης (μέσω παραχώρησης) (Χρήσιμος, 2018).

6.2. Έξυπνες και βιώσιμες πόλεις

Η αστικοποίηση σε συνδυασμό με την κλιματική αλλαγή δημιουργούν ένα πολύπλοκο αναπτυξιακό αίνιγμα με μεγάλες προκλήσεις, αλλά και με μεγάλες ευκαιρίες. Στις πόλεις καταναλώνεται περίπου το 70% της παραγόμενης ενέργειας και εκπέμπεται περίπου το 70% των αερίων του θερμοκηπίου σε παγκόσμιο επίπεδο. Κοινωνικοοικονομικές ανισότητες, υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας, μείωση της βιοποικιλότητας, μη ανθεκτικότητα στην κλιματική αλλαγή και τις φυσικές καταστροφές, μη βιώσιμες μορφές κατανάλωσης και παραγωγής, υπερβολικές ποσότητες αποβλήτων, αποτελούν κάποια από τα φαινόμενα που εκδηλώνονται με μεγάλη ένταση στα αστικά περιβάλλοντα. Από την άλλη πλευρά, στις πόλεις παράγεται άνω του 80% του παγκόσμιου ΑΕΠ, δρα η πλειοψηφία των επιχειρήσεων, δομούνται αποδοτικές και αποτελεσματικές αγορές, προσφέρονται ευκαιρίες απασχόλησης, ενθαρρύνεται και βρίσκει πρόσφορο έδαφος η καινοτομία. Όλα αυτά μαζί τα χαρακτηριστικά των πόλεων παρέχουν μεγάλες ευκαιρίες για την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης.

Η εστίαση των προσπαθειών, για την αειφόρο ανάπτυξη, στα αστικά περιβάλλοντα αποτελεί στρατηγική επιλογή. Αυτό αιτιολογείται με βάση τον συλλογισμό πως, ενώ οι πόλεις χωρικά καταλαμβάνουν ένα μικρό ποσοστό εδάφους, ο αντίκτυπος που έχει η λειτουργία τους είναι δραματικά αντιστρόφως ανάλογος με το ποσοστό αυτό. Επομένως, η αειφόρος ανάπτυξη στα αστικά περιβάλλοντα μπορεί να αξιοποιηθεί για μείωση του αρνητικού αντίκτυπου της λειτουργίας των πόλεων και αύξηση του θετικού αντίκτυπου αυτής, με αποτέλεσμα πολλαπλασιαστικά οφέλη από αυτή τη βελτίωση (Kanuri, et al., 2016). Για αυτό το λόγο, η αστική βιωσιμότητα, ως μετάβαση σε μια νέα επιθυμητή κατάσταση, αποτελεί το κορυφαίο ζητούμενο σε παγκόσμιο και Ευρωπαϊκό επίπεδο. Στο πλαίσιο της ανάπτυξης των πόλεων ως πολύπλοκα προσαρμοστικά συστήματα²², η βιωσιμότητα σχετίζεται με τις δράσεις, τις αλλαγές και τους μετασχηματισμούς στην εσωτερική δομή του συστήματος και σε συνδυασμό με την ανθεκτικότητα η οποία αφορά κυρίως την ικανότητα αντίδρασης και επαναφοράς του συστήματος έναντι εξωτερικών πιέσεων, βοηθούν μέσω συνέργειας το σύστημα να μεταβεί αποτελεσματικά σε νέα κατάσταση (Xu et al., 2014).

Σχετικά με τη διάσταση της οικονομικής βιωσιμότητας οι πόλεις αποτελούν τους κινητήριους μηχανισμούς για την οικονομική ευημερία του κράτους και των πολιτών του και ταυτόχρονα καλούνται να συμμετέχουν στον παγκόσμιο οικονομικό ανταγωνισμό έναντι άλλων πόλεων. Στη διάσταση της κοινωνικής βιωσιμότητας οι πόλεις έχουν να αντιμετωπίσουν προβλήματα, τα οποία προκλήθηκαν εξαιτίας προηγούμενων αποφάσεων είτε της κεντρικής διοίκησης είτε των

²² Τα συστήματα αυτά έχουν την ικανότητα να προσαρμόζονται σε νέες καταστάσεις αναπτύσσοντας νέους και καλύτερους τρόπους λειτουργίας.

ίδιων των πόλεων. Σε ότι αφορά τη διάσταση της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας καθίστανται υπεύθυνες για σημαντικά περιβαλλοντικά ζητήματα, αλλά γίνονται και αποδέκτες σημαντικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων (Καυκαλάς et al., 2015).

Κάθε πόλη διαθέτει τις δικές της μοναδικές ιδιαιτερότητες οι οποίες διαμορφώθηκαν στο πέρασμα του χρόνου με βάση τη γεωγραφική της θέση, τη μορφολογία και το κλίμα της, τα ιστορικά, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά της. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το είδος και η βαρύτητα των προκλήσεων που καλείται να αντιμετωπίσει κάθε μία να διαφέρουν σημαντικά (Bruyninckx, 2021). Τα προβλήματα μη βιωσιμότητας κάθε σύγχρονης πόλης αφενός αφορούν τις δυσμενείς οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνθήκες που επικρατούν στις ίδιες τις πόλεις, αφετέρου όμως αφορούν και τις αλληλεπιδράσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα σε αυτές τις τοπικές δυσμένειες με το ευρύτερο περιφερειακό έως παγκόσμιο επίπεδο. Κάτι επιπρόσθετο που κάνει ακόμα πιο πολύπλοκα τα πράγματα είναι πως η αναπτυξιακή διαδικασία (που περιλαμβάνει ποικιλία αλλαγών και μετασχηματισμών σε διάφορες κλίμακες) κάθε πόλης, αποτελεί παράλληλα και το πλαίσιο που μπορεί να εξασφαλίσει τις προοπτικές αντιμετώπισης των προκλήσεων αλλά αποτελεί και την ενδεχόμενη ριζική πηγή ανάδυσης νέων προκλήσεων (Δερμάνη, 2022).

Σε Ευρωπαϊκό επίπεδο ήδη από το 1994 με τον «Χάρτη των Ευρωπαϊκών Βιώσιμων Πόλεων και Πόλεων προς την Αειφορία», γνωστό επίσης και ως «Χάρτης του Άαλμποργκ», το αστικό επίπεδο θεωρείται ως το πλέον κατάλληλο για την επιτυχή στροφή προς την αειφόρο ανάπτυξη. Σε κάθε περίπτωση οι πόλεις στρέφονται σταδιακά προς την αειφόρο ανάπτυξη και με την υποστήριξη της επιστήμης, της έρευνας και της τεχνολογίας σε συνδυασμό με την εφαρμογή καινοτόμων λύσεων προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τις διάφορες προκλήσεις (Santos et al., 2015). Η αξιοποίηση των ψηφιακών τεχνολογιών, του διαδικτύου, της τεχνητής νοημοσύνης και των ανοικτών δεδομένων συμβάλλει αφενός στη βελτίωση των αστικών ροών και λειτουργιών και αφετέρου στη μείωση των αρνητικών επιπτώσεων και εξωτερικότητων (Αγγελίδης & Δρακούλη, 2019).

Σύμφωνα με το Βρετανικό Ινστιτούτο Προτύπων, ως έξυπνη πόλη ορίζεται η «αποτελεσματική ενοποίηση των φυσικών, των ψηφιακών και των ανθρώπινων συστημάτων του δομημένου περιβάλλοντος για να προσφέρει ένα βιώσιμο, με ευημερία και χωρίς αποκλεισμούς μέλλον για τους πολίτες» (Moura & Silva, 2019). Η έξυπνη πόλη μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί το πρότυπο μιας πόλης όπου τα ψηφιακά εργαλεία βοηθούν στη βελτίωση της λειτουργίας και στην ενίσχυση της βιωσιμότητάς της προσφέροντας καλύτερη ποιότητα ζωής και σχέσεων και φέρνοντας στην επιφάνεια τη νοημοσύνη που φέρει η ίδια η πόλη. Οι διαδικασίες κατανόησης,

μάθησης και συλλογισμού εσωτερικεύονται στην ίδια την πόλη ως ενιαία οντότητα (Picon, 2015).

Η ITU περιγράφει μια έξυπνη και βιώσιμη πόλη ως: «Η καινοτόμος πόλη που χρησιμοποιεί ΤΠΕ καθώς και άλλα μέσα για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής, της αποτελεσματικότητας των αστικών λειτουργιών, υπηρεσιών και της ανταγωνιστικότητας, διασφαλίζοντας παράλληλα ότι ικανοποιεί τις ανάγκες των σημερινών και μελλοντικών γενεών με σεβασμό στις οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και πολιτιστικές πτυχές» (ITU, 2015).

Γίνεται αντιληπτό και από τον ορισμό της ITU ότι τα τελευταία χρόνια η έννοια της έξυπνης πόλης συναντά την αστική βιωσιμότητα. Έχει μετατοπιστεί προς τη δημιουργικότητα και την καινοτομία, την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, τη μείωση των ανισοτήτων, την επιχειρηματικότητα, την αποτελεσματική παροχή υπηρεσιών, τη βελτίωση της ποιότητας ζωής, τη βελτίωση του αστικού φυσικού περιβάλλοντος. Έτσι, η έννοια της έξυπνης πόλης έπαυσε να επικεντρώνεται μόνο στην τεχνολογία ως αυτοσκοπό και ως εμπλουτισμένη πλέον έννοια «έξυπνη και βιώσιμη πόλη» βλέπει την τεχνολογία ως μέσο επίτευξης της αστικής ανθεκτικότητας και βιωσιμότητας.

Οι βασικές προκλήσεις που έχουν να αντιμετωπίσουν ως προς τη φύση τους και τη λειτουργία τους οι ίδιες οι έξυπνες και βιώσιμες πόλεις είναι πέντε σύμφωνα με τους Höjer & Wangel (2014) και αφορούν: α) τις μεθόδους και πρακτικές αξιολόγησης λύσεων και επιπτώσεων των λύσεων, β) τα κατάλληλα μέτρα μετριασμού και προσαρμογής, γ) τη χρήση μεθόδων από πάνω προς τα κάτω ή από κάτω προς τα πάνω, δ) την επάρκεια, ε) τη διακυβέρνηση. Ωστόσο, χωρίς επιστημονικά και ηθικά εξακριβωμένα συμπεράσματα για την αποτελεσματική αντιμετώπιση αυτών των εγγενών προκλήσεων των ίδιων των έξυπνων και βιώσιμων πόλεων ελλοχεύει ο κίνδυνος να αποτελέσουν απλά μια ετικέτα.

6.3. Τοπικοποίηση των SDGs σε επίπεδο πόλης

Οι διοικήσεις των πόλεων πάντα χρειάζονταν παρατηρήσεις - μετρήσεις προκειμένου να αντιληφθούν τι συνέβαινε σε αυτές. Το τι παρατηρείται - μετριέται έχει αλλάξει με την πάροδο του χρόνου, αφού και οι ανάγκες των κατοίκων των πόλεων έχουν αλλάξει καθώς και ο ρόλος των διοικήσεων των πόλεων. Οι μετρήσεις έχουν γίνει πιο περίπλοκες και υψηλότερου προφίλ, οι χρήστες έχουν επεκταθεί και οι διοικήσεις αντιμετωπίζουν ένα διαρκώς ευρύτερο φάσμα κοινωνικών αναγκών. Οι μετρήσεις γίνονται με σκοπό την παροχή στοιχείων απόδοσης για την αποδοτικότερη και αποτελεσματικότερη διαχείριση των πόλεων. Όλο και περισσότερο, κάνουμε μετρήσεις, για να κατανοήσουμε τη βιωσιμότητά τους και να λάβουμε αποφάσεις που θα επιτρέψουν στους κατοίκους (και τους επισκέπτες) να είναι πιο ευτυχημένοι και πιο υγιείς στο μέλλον.

Οι σχετικές μετρήσεις για τη βιωσιμότητα των πόλεων έχουν, επίσης, αλλάξει με την πάροδο του χρόνου. Μέχρι τη δεκαετία του 1980 συνηθίζονταν μετρήσεις για τα επίπεδα της ατμοσφαιρικής ρύπανσης ή τις εκτάσεις πρασίνου στο αστικό περιβάλλον. Στη δεκαετία του 1990, πολλές πόλεις άρχισαν να υιοθετούν νέες προσεγγίσεις για την εξισορρόπηση των περιβαλλοντικών, κοινωνικών και οικονομικών τους προβλημάτων, χρησιμοποιώντας μετρήσεις όχι μόνο για παράγοντες όπως η ενέργεια, η χρήση νερού και η ρύπανση, αλλά και για την αντιμετώπιση προβλημάτων όπως το έγκλημα, η απασχόληση και η υγεία. Τα τελευταία χρόνια οι μετρήσεις έχουν διευρυνθεί ακόμα περισσότερο ώστε να συμπεριλάβουν την κοινωνική συνοχή, την βιοποικιλότητα, την ευημερία, την ανισότητα και άλλα θέματα.

Όταν οι υπηρεσίες της πόλης παρέχουν υποστήριξη όλων των προγραμμάτων της πόλης αποτελεσματικά, η βιωσιμότητα βρίσκεται σε ένα καλό σημείο και η ποιότητα ζωής μεγιστοποιείται για τους κατοίκους της πόλης. Η ποιότητα ζωής είναι ένα μέτρο της μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας της πόλης. Κάθε έξυπνη και βιώσιμη πόλη πρέπει να καθορίσει πώς μπορούν να προοδεύσουν οι πολίτες της, διασφαλίζοντας ότι οι ανάγκες τουλάχιστον της επόμενης γενεάς θα ικανοποιούνται μέσω της εκπαίδευσης, των επενδύσεων σε υποδομές, της απασχόλησης, της πολιτισμικής ανάπτυξης και της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος. Αυτό σημαίνει εξισορρόπηση του βάρους της τρέχουσας φορολογίας έναντι των επενδύσεων προς όφελος των μελλοντικών γενεών.

Η τοπικοποίηση (localization) των SDGs αφορά την προσαρμογή, εφαρμογή, παρακολούθηση - μέτρηση και αξιολόγηση της επίτευξής τους στο τοπικό επίπεδο των περιφερειών, των πόλεων και των ανθρώπινων οικισμών. Η τοπικοποίησή τους μπορεί να αποτελεί επιλογή της στρατηγικής σε κεντρικό επίπεδο διοίκησης μιας χώρας ή να ενταχθεί απευθείας από τοπικές διοικήσεις στον στρατηγικό τους σχεδιασμό. Η στροφή προς την αειφόρο ανάπτυξη αποτελεί μια

μεγάλη ευκαιρία για τις διοικήσεις των πόλεων να κινηθούν πέρα από τις συνηθισμένες αναπτυξιακές αντιλήψεις, σε σύγχρονες - οικονομικά επιτυχημένες, κοινωνικά περιεκτικές, περιβαλλοντικά βιώσιμες - αναπτυξιακές διαδρομές. Οι SDGs και η ανάγκη επίτευξής τους μπορούν να αξιοποιηθούν από τις διοικήσεις των πόλεων ως ένας οδικός χάρτης για πιο ισορροπημένη και δίκαιη αστική ανάπτυξη καθώς και ως ένα ισχυρό εργαλείο για την κινητοποίηση συλλογικής δράσης γύρω από τους κοινούς στόχους που όχι μόνο θα βελτιώνουν την ποιότητα ζωής των κατοίκων της πόλης, αλλά θα την αναπτύσσουν και με τέτοιο τρόπο, ώστε να γίνεται ελκυστική στους επενδυτές, οι οποίοι θα αναζητούν να επενδύσουν σε νέα αειφόρα αστικά πλαίσια.

Η ενσωμάτωση των SDGs στη στρατηγική, στον αναπτυξιακό σχεδιασμό και στην εφαρμογή του στο αστικό επίπεδο θα έχουν ολοένα και περισσότερο μεγαλύτερα οφέλη για τις πόλεις λόγω της σταδιακά αυξανόμενης πρόσβασης σε δίκτυα συνεργασίας, βιώσιμη χρηματοδότηση και τεχνική υποστήριξη για την επίτευξη των επιθυμητών αποτελεσμάτων αστικής βιωσιμότητας (Kanuri, et al., 2016). Η επίτευξη των SDGs στο αστικό επίπεδο, με την υποστήριξη της τοπικής διακυβέρνησης, μπορεί να υλοποιηθεί αποτελεσματικά μέσα από τους ακόλουθους άξονες:

- Ενημέρωση, ευαισθητοποίηση, εκπαίδευση και οικοδόμηση ικανοτήτων σε αστικό επίπεδο για θέματα ανθεκτικότητας, βιωσιμότητας και εφαρμογής των SDGs.
- Πρόβλεψη και αντιμετώπιση αναδυόμενων μεγάλων αναπτυξιακών προκλήσεων, όπως η μετανάστευση, η αστικοποίηση και η κλιματική αλλαγή.
- Ενθάρρυνση της ενεργού συμμετοχής και της δέσμευσης των πολιτών, των επιχειρήσεων και του δημόσιου τομέα στις αστικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων.
- Παρακολούθηση εκ μέρους των πολιτών, των επιχειρήσεων και του δημόσιου τομέα της λογοδοσίας των αιρετών υπευθύνων της τοπικής αυτοδιοίκησης Α΄ βαθμού.
- Ενεργοποίηση αποτελεσματικών, καινοτόμων και βασισμένων σε δεδομένα/στοιχεία μηχανισμών σχεδιασμού και παρακολούθησης δράσεων στο αστικό επίπεδο.
- Παροχή βοήθειας και υποστήριξης στην περιφερειακή και στην κεντρική διοίκηση για την ανάπτυξη στρατηγικών και σχεδίων αποκέντρωσης περισσότερων εξουσιών προς την τοπική αυτοδιοίκηση Α΄ βαθμού (UNDP, n.d.).

Η τοπικοποίηση των SDGs και η προσπάθεια επίτευξής τους σε αυτό το επίπεδο είναι το κλειδί για τη διασφάλιση ότι κανένας άνθρωπος και κανένας τόπος δε θα μείνει πίσω στην πορεία ανάπτυξης προς ένα πιο βιώσιμο μέλλον. Έτσι, κάθε πόλη πρέπει να προσαρμόσει τους SDGs σε μια φιλόδοξη αλλά ταυτόχρονα ρεαλιστική αστική αναπτυξιακή ατζέντα, μέσω τεκμηριωμένης λήψης αποφάσεων, που υποστηρίζεται από δημόσια υποστήριξη και συμβολή. Αναγκαία, όπως προαναφέρθηκε, είναι η παρακολούθηση και η αξιολόγηση της τοπικής προόδου επίτευξης των

SDGs. Τα συστήματα συγκέντρωσης δεδομένων και οι μεθοδολογίες μέτρησης και αξιολόγησης της προόδου είναι απαραίτητα σε επίπεδο πόλης, ώστε να γίνονται οι κατάλληλες αναθεωρήσεις του αναπτυξιακού της προγράμματος. Θα διασφαλίζεται έτσι ότι η επίτευξη των SDGs παραμένει σε καλό δρόμο και υποστηρίζεται ταυτόχρονα η βελτίωση της ικανότητας για υπεύθυνη διακυβέρνηση στο αστικό περιβάλλον (Kanuri, et al., 2016).

Η τοπικοποίηση των SDGs στη μικρότερη χωρικά δυνατή διοικητική διαίρεση, τις πόλεις, αποτελεί το κρίσιμο βήμα, ώστε αυτοί να επιτευχθούν σε συνάφεια με το εθνικό, ενωσιακό και διεθνές κανονιστικό πλαίσιο. Είναι μια αμφίδρομη διαδικασία, όπου το τοπικό συναντά το παγκόσμιο και το αντίστροφο. Εργαλεία, όπως η πολυεπίπεδη διακυβέρνηση, η έρευνα, τεχνολογία και καινοτομία, η εκπαίδευση του ανθρώπινου δυναμικού σχετικά με τους SDGs, ο διαμοιρασμός γνώσης, τεχνικής και επιχειρηματικής τεχνογνωσίας, καθώς και η ευαισθητοποίηση των πολιτών σχετικά με την αειφόρο ανάπτυξη και τη σχέση της με την ευημερία και την ευδαιμονία, θα συμβάλλουν σημαντικά προς αυτή την κατεύθυνση.

Το επίπεδο πόλης και η τοπικοποίηση των SDGs έρχεται σε πλήρη εναρμόνιση με την αρχή της επικουρικότητας, η οποία όπως αναφέρθηκε στην Ενότητα 4.2 αποτελεί βασική αρχή του ενωσιακού δικαίου που στόχο έχει την λήψη αποφάσεων σε επίπεδο όσο το δυνατόν πιο κοντινό στους πολίτες. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται ότι θα λαμβάνονται οι πλέον κατάλληλες και αποτελεσματικές αποφάσεις. Άμεσα συνδέεται, λοιπόν, και η αρχή της αναλογικότητας, καθώς για τη διευθέτηση των ζητημάτων που προκύπτουν στην τοπική αστική κοινωνία θα επιλέγονται από τις δημοτικές ή περιφερειακές διοικήσεις μέτρα κατάλληλα και για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, που δεν υπερβαίνουν το ανάλογο μέτρο που θα υπερέβαινε ενδεχόμενη παραπομπή τους στην κεντρική διοίκηση.

Το σχήμα αστικής ανάπτυξης, βασισμένο μεταξύ άλλων στις αρχές της επικουρικότητας και της αναλογικότητας, με αυτήν να επέρχεται δίκαια και ισορροπημένα μέσω της ανάπτυξης των επιμέρους τοπικών κοινωνιών μπορεί να οδηγήσει αποτελεσματικά στην αειφόρο ανάπτυξη σε εθνικό επίπεδο.

6.4. Ανοικτή αστική καινοτομία και επιχειρηματική ηθική

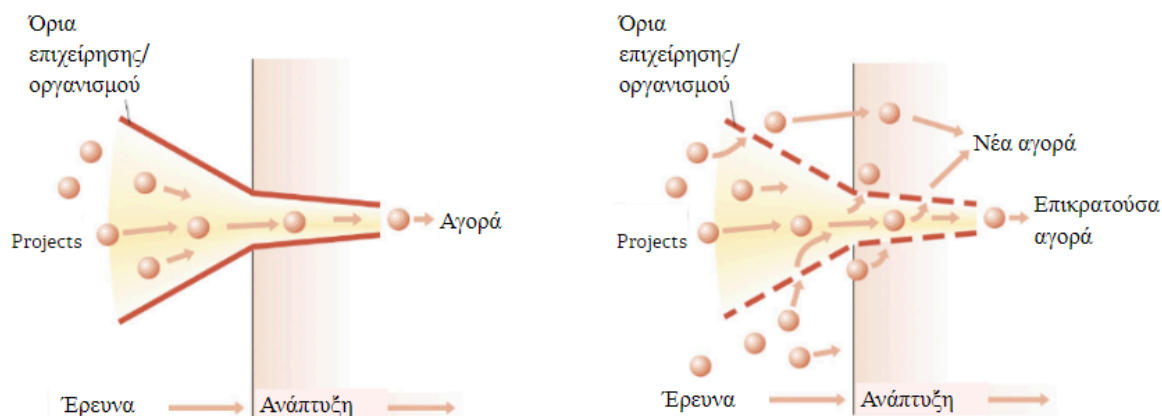
Η αντιμετώπιση των σύγχρονων, πολύπλευρων και αλληλοεξαρτώμενων οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών προκλήσεων αλλάζει τις απαιτήσεις για την Πολιτική καινοτομίας στην ΕU. Η θεωρητική προσέγγιση αυτής της πολιτικής μετατοπίζεται από μια λογική αντιμετώπισης αποτυχιών επιμέρους αγορών ή ευρύτερων συστημάτων - έναντι μόνο της οικονομικής τους αποδοτικότητας - σε μια προσέγγιση μετασχηματιστικής αλλαγής τους για την αντιμετώπιση ευρύτερων προκλήσεων. Κατά συνέπεια, οι προσπάθειες στήριξης και προώθησης της καινοτομίας μετακινούνται από την οπτική που υπήρχε, πως κάθε είδους καινοτομία μπορούσε να θεωρηθεί ως δυνητικά συμβάλλουσα στην οικονομική μεγέθυνση και την ανταγωνιστικότητα, άρα «καλή να υπάρχει», προς μία νέα οπτική. Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής πλέον επιδιώκουν να οδηγήσουν τις προσπάθειες στήριξης και προώθησης της καινοτομίας προς την κατεύθυνση αντιμετώπισης σύγχρονων προκλήσεων, όπως η κλιματική αλλαγή, η γήρανση του πληθυσμού, οι ανισότητες, η αστική ανάπτυξη, κ.α. (Koundouri et al., 2022/b). Απαιτούνται νέες ιδέες, διαφορετικές λύσεις και συνεργατικές προσεγγίσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων σε όλα τα επίπεδα. Ο ιδιαίτερα κρίσιμος ρόλος της καινοτομίας για την EGD και τους SDGs, όπως αναφέρθηκε στην Ενότητα 3.3, γίνεται ολοένα και πιο σαφής.

Η ΕU αποτελεί έναν από τους μεγαλύτερους πυρήνες παραγωγής γνώσης στον κόσμο. Αντιμετωπίζει ολοένα και μεγαλύτερο παγκόσμιο ανταγωνισμό στον τομέα της έρευνας, τεχνολογίας και καινοτομίας. Το μέλλον της συνδέεται με την ικανότητά της να συνεχίσει να παράγει νέα γνώση και να καινοτομεί, που σημαίνει να αξιοποιεί στο μέγιστο δυνατό βαθμό τις γνώσεις και τις νέες ιδέες για να παράγει προϊόντα/υπηρεσίες και διαδικασίες που θα συμβάλλουν και θα υποστηρίξουν την αειφόρο ανάπτυξή της (Μανιαδάκης, 2019). Είναι απαραίτητες εθνικές και τοπικές αναπτυξιακές στρατηγικές που βασισμένες στην έξυπνη εξειδίκευση²³, με γνώμονα την έρευνα, τεχνολογία καινοτομία για να διασφαλιστεί η εφαρμογή των δύο αναπτυξιακών πλαισίων, EGD και «Ατζέντα 2030» (Koundouri et al., 2022/b).

Η ανοικτή καινοτομία (open innovation) μπορεί να παίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην πορεία προς την αστική βιωσιμότητα. Στο μοντέλο της ανοικτής καινοτομίας, μια επιχείρηση ή ένας οργανισμός εμπορεύεται, τόσο τις δικές της/του ιδέες, όσο και τις καινοτομίες άλλων επιχειρήσεων ή οργανισμών, και αναζητά τρόπους για να φέρει αυτοδημιούργητες ιδέες στην αγορά αναπτύσσοντας μονοπάτια εκτός των τρεχουσών δραστηριοτήτων της. Το όριο μεταξύ της επιχείρησης ή του οργανισμού και του περιβάλλοντός τους είναι «πορώδες» (απεικονίζεται με

²³ Η έξυπνη εξειδίκευση αφορά τον εντοπισμό των μοναδικών χαρακτηριστικών και ιδιοτήτων κάθε χώρας και κάθε περιοχής, την ανάδειξη των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων τους και την κινητοποίηση σχετιζόμενων ενδιαφερομένων και πόρων γύρω από ένα όσο γίνεται κοινά αποφασισμένο όραμα για το μέλλον σε συνάφεια με τα δύο αναπτυξιακά πλαίσια (Koundouri et al., 2022/b).

διακεκομμένη γραμμή στην Εικ. 10, δεξιά), επιτρέποντας στις καινοτομίες να μετακινούνται ευκολότερα. Αντίθετα στο παλιό μοντέλο κλειστής καινοτομίας (Εικ. 10, αριστερά) κάθε επιχείρηση ή οργανισμός διατηρούσε αποκλειστικά για τον εαυτό της/του την παραγωγή, ανάπτυξη και εμπορία των δικών της ιδεών/καινοτομιών (Chesbrough, 2003).

Εικ. 10: Μοντέλα κλειστής καινοτομίας (αριστερά) και ανοικτής καινοτομίας (δεξιά)²⁴

Το μοντέλο της ανοικτής καινοτομίας μπορεί να αποτελέσει παράγοντα ενεργοποίησης της ανάπτυξης πραγματικά έξυπνων και βιώσιμων πόλεων. Η όσμωση ανάμεσα στο εσωτερικό περιβάλλον των επιχειρήσεων/οργανισμών με το ευρύτερο περιβάλλον της πόλης θα δημιουργεί νέες προοπτικές και νέες ευκαιρίες. Η αξιοποίηση του μοντέλου ανοικτής καινοτομίας στο αστικό περιβάλλον θα βοηθήσει για:

- Εύρεση νέων τρόπων αντιμετώπισης των προκλήσεων.
- Επένδυση στην τοπική ευημερία και υποστήριξη από όλους της βιωσιμότητας.
- Συνεργατικές προσεγγίσεις καθορισμού, παραγωγής και εφαρμογής νέων υπηρεσιών.
- Επαφή και συζήτηση μεταξύ των δημόσιων αρχών, των πολιτών και των επιχειρήσεων.

Ο συν-σχεδιασμός και η συν-δημιουργία μπορούν να υποστηριχθούν από την υιοθέτηση της έννοιας των living labs για την αστική βιωσιμότητα. Αυτά είναι ευέλικτες διαδικασίες γέννησης και ανάπτυξης νέων ιδεών, σχεδίων, υπηρεσιών για τους πολίτες έξυπνων και βιώσιμων πόλεων. Όταν η ανοικτή αστική καινοτομία είναι καθοδηγούμενη από τους πολίτες (citizen-driven innovation) τότε επιτυγχάνεται:

- Υποστήριξη της ζήτησης των υπηρεσιών.
- Αύξηση της ποιότητάς τους.

²⁴ Εικ. 10: Τροποποίηση από τους συγγραφείς των αρχικών εικόνων που αντλήθηκαν από το επιστημονικό άρθρο του Chesbrough (2003).

- Προώθηση της τοπικής επιχειρηματικότητας.
- Βελτίωση ευεξίας πολιτών.
- Παροχή νέων προϊόντων και υπηρεσιών.
- Δυνατότητα εφαρμογής μεγάλων κοινωνικών αλλαγών.

Όπως αναλύσαμε στην Ενότητα 1.1 οι άνθρωποι ως άτομα είναι σχεσιακά (κοινωνικά) όντα. Σύμφωνα με την αριστοτελική ηθική, μπορούν να βελτιώνονται διαρκώς και να προσφέρουν όλο και περισσότερο στο κοινό καλό της πόλης τους (κοινωνίας τους). Βελτιώνονται με την προϋπόθεση πως κατανοούν και λαμβάνουν υπόψη στη συμπεριφορά τους τα αποδεκτά πρότυπα και όρια της πόλης τους (κοινωνίας τους). Ομοίως και οι επιχειρήσεις είναι σχεσιακές (κοινωνικές) οντότητες και μέσω μιας επιχειρηματικής ηθικής, βασισμένης στην αριστοτελική ηθική προσέγγιση, θα είναι σε θέση να βελτιώνονται διαρκώς και να προσφέρουν όλο και περισσότερο για το κοινό καλό της κοινωνίας στην οποία δραστηριοποιούνται και κατά επέκταση της ανθρωπότητας στο σύνολο της στο σημερινό υπερσυνδεδεμένο παγκόσμιο σύστημα. Θα το επιτυγχάνουν με την προϋπόθεση πως κατανοούν και λαμβάνουν υπόψη στη «συμπεριφορά» τους, και αυτές, τα αποδεκτά πρότυπα και όρια της κοινωνίας στην οποία δραστηριοποιούνται. Οι εδραιωμένες μεγάλες και μεσαίες επιχειρήσεις μπορούν «σκεπτόμενες» στρατηγικά και μακροπρόθεσμα να οδηγηθούν στην αναγκαία και βαθιά αλλαγή της «συμπεριφοράς» τους αξιοποιώντας και την ανοικτή καινοτομία και την θεωρία της νομιμότητας, όπως την αναλύσαμε στην Ενότητα 1.4. Το αστικό περιβάλλον είναι κατάλληλο για αυτές ώστε να δοκιμάσουν καινοτομίες και να εφαρμόσουν καλές πρακτικές επιχειρηματικής ηθικής εάν το επιθυμούν.

Αυτό στο οποίο, όμως, πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή και υποστήριξη από την πολιτεία (δημόσιο και ιδιωτικό τομέα) είναι η νεοφυής καινοτόμα επιχειρηματικότητα και η διασύνδεσή της με το αστικό περιβάλλον - το οποίο θεωρούμε πως είναι το πλέον κατάλληλο - για να αποκτήσει νομιμοποίηση (γνωστική, κανονιστική, ρυθμιστική, και τελικά κοινωνική) κάθε νέο καινοτόμο επιχειρηματικό εγχείρημα. Η ανάγκη αναζήτησης νομιμοποίησης των νεοφυών επιχειρήσεων πηγάζει από τις υποχρεώσεις νεότητας και από τις υποχρεώσεις μικρότητας που τις μαστιίζουν. Είναι γεγονός πως τα ενδιαφερόμενα μέρη διστάζουν να εμπλακούν με νεοφυείς επιχειρήσεις, κάτι που οδηγεί σε μεγαλύτερη πιθανότητα οι επιχειρήσεις αυτές να μην μπορούν να αποκτήσουν πληροφορίες και απαραίτητους πόρους για να επιβιώσουν και να αναπτυχθούν.

Στο σημείο αυτό κρύβεται κάτι πολύ κρίσιμο. Εάν δεν υπάρχει πολύπλευρη και πολυεπίπεδη υποστήριξη από την πολιτεία στη νεοφυή επιχειρηματικότητα, ασκείται τότε εντονότατη πίεση στα νέα εγχειρήματα να αποκτήσουν νομιμοποίηση με κάθε δυνατό μέσο. Καθώς οι νέοι επιχειρηματίες εστιάζουν έντονα στην εξασφάλιση χρηματοδότησης και στην προσέλκυση πελατών, ενδέχεται να αγνοήσουν αρκετούς ή ακόμα και την πλειοψηφία των ενδιαφερόμενων

μερών στο πρώιμο στάδιο, πριν δηλαδή επιτύχουν να ξεπεραστεί το ονομαζόμενο, σύμφωνα με τη θεωρία νομιμότητας, όριο νομιμοποίησης του επιχειρηματικού τους εγχειρήματος. Επιπλέον για να επιτύχουν την τόσο αναγκαία νομιμοποίηση, ορισμένοι νέοι επιχειρηματίες μπορεί σκόπιμα να παραποιήσουν στοιχεία, δεδομένα και γεγονότα και να πουν ψέματα νομιμότητας (legitimacy lies). Αυτή η διαδικασία μπορεί να οδηγήσει σε μια «ολισθηρή κλίση» αφού έτσι διευκολύνεται η λήθη των ηθικών κανόνων και δημιουργείται εκ μέρους τους μια αυτο-δικαιολόγηση για μελλοντικές μη ηθικές πράξεις.

Οι νέοι επιχειρηματίες αισθάνονται την πίεση να δείξουν την καταλληλότητα και μοναδικότητα του νέου τους εγχειρήματος, συμμορφούμενοι με όσα αναμένουν οι επενδυτές (π.χ. γρήγορες και υψηλές αποδόσεις) ή οι πελάτες (π.χ. μοναδική πρόταση πώλησης). Υπό αυτές τις συνθήκες, ορισμένοι νέοι επιχειρηματίες μπορεί να επιλέξουν να ενεργήσουν μη ηθικά και να πουν σκόπιμα ψέματα εάν θεωρήσουν πως αυτά θα εξασφαλίσουν την επιβίωση της επιχειρηματικής τους ιδέας, θα εξασφαλίσουν τη θέση τους ως επιχειρηματίες και θα αυξήσουν τη δημόσια προβολή των ίδιων και του εγχειρήματός τους. Η αφήγηση τότε των επιχειρηματικών ιστοριών και των δραστηριοτήτων διαχείρισης εντυπώσεων μπορεί να περιέχουν δόλιες πρακτικές λόγω των υποκείμενων πιέσεων νομιμοποίησης και μπορεί τελικά να κάνουν τη διαφορά μεταξύ της επιβίωσης ή του θανάτου ενός νεοφυούς εγχειρήματος στο προσεχές χρονικό διάστημα.

Ενώ τα ψέματα νομιμότητας επιδιώκουν να εδραιώσουν την καταλληλότητα του νέου εγχειρήματος στα μάτια των εξωτερικών ενδιαφερομένων (π.χ. στα μάτια των επενδυτών), η ηθική απεμπλοκή είναι ο εσωτερικός ψυχολογικός μηχανισμός που χρησιμοποιούν οι νέοι επιχειρηματίες για να αποδείξουν στον εαυτό τους την καταλληλότητα μιας τέτοιας μη ηθικής πράξης. Αξιοσημείωτο είναι μάλιστα ότι ο μηχανισμός της ηθικής απεμπλοκής χρησιμοποιείται τελικά από άτομα που υπό φυσιολογικές συνθήκες δεν θα προτιμούσαν τη μη ηθική συμπεριφορά. Γίνεται, επομένως, σαφές ότι ακόμα και ηθικοί επιχειρηματίες κινδυνεύουν να υποκύψουν στις πιέσεις νομιμοποίησης των νέων εγχειρημάτων τους δικαιολογώντας την πράξη τους και «φορτώνοντας» τις αφηγήσεις τους με ψέματα νομιμότητας (Theoharakis et al., 2023).

Καταλήγοντας εκεί από όπου ξεκινήσαμε, βλέπουμε τον κεντρικό ρόλο που μπορεί να παίζει η αρεταϊκή ηθική στην αντιμετώπιση των σύγχρονων προκλήσεων. Είναι επιτακτική η ανάγκη εκπαίδευσης όλων σε θέματα οικονομίας και σε θέματα που άπτονται της ηθικής. Οι πράκτορες που θα κατανοούν εις βάθος την έννοια της ηθικής γενικά και των ηθικών αρετών ειδικότερα, αντιλαμβανόμενοι ταυτόχρονα τις αλληλεπιδράσεις αυτών με την οικονομία, θα μπορούν να διαδραματίσουν ηγετικό ρόλο στην επιχειρηματική ηθική και στο πώς αυτή θα ενισχύσει τις συμπράξεις - συνεργασίες για την αστική βιωσιμότητα και όχι μόνο.

ΣΥΝΟΨΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η μέριμνα/φροντίδα για τις μελλοντικές γενεές δε συνεπάγεται απόρριψη της ανάπτυξης. Αντιθέτως, χρειάζεται περισσότερη ανάπτυξη αλλά μέσα από μια πολύ πιο διευρυμένη, καινοτόμα και ολοκληρωμένη οπτική. Η «Ατζέντα 2030» και οι δεκαεπτά (17) SDGs περιγράφουν το οικουμενικό αναπτυξιακό πλαίσιο που ισχύει και πρέπει να εφαρμοστεί από όλες τις χώρες και όλους τους ενδιαφερόμενους φορείς, σε κάθε τοπικό επίπεδο και σε κάθε περίπτωση οικονομικής δραστηριότητας. Εντός αυτού του πλαισίου η καινοτομία θα προσπαθεί να ικανοποιήσει την ανάγκη για νέες σύγχρονες βελτιωμένες κοινωνικές δομές και πρακτικές καθώς και για νέα ή βελτιωμένα τεχνολογικά προϊόντα/υπηρεσίες και διαδικασίες. Εκτός από τη ρητή αναφορά που κάνει η «Ατζέντα 2030» στον SDG 9 για τη δημιουργία ανθεκτικών υποδομών, την προώθηση της χωρίς αποκλεισμούς βιώσιμης εκβιομηχάνισης και την προώθηση της καινοτομίας, η ίδια η καινοτομία, όπως έγινε φανερό, είναι καταλύτης και για όλους τους άλλους SDGs. Η ανάπτυξη και η ευημερία μπορούν να διατηρηθούν και να ενισχυθούν με τη διάδοση της καινοτομίας μέσω των ανοικτών ροών γνώσης.

Ταυτόχρονα η EGD στοχεύει να καταστήσει την EU κλιματικά ουδέτερη ως το 2050, προσφέροντας στα κράτη - μέλη το αναπτυξιακό πλαίσιο που χρειάζονται για μια αποδοτική ως προς τους πόρους και ανταγωνιστική πράσινη οικονομία, προσβάσιμη στην κοινωνία, χωρίς αποκλεισμούς και προσανατολισμένη στην εξομάλυνση των ανισοτήτων. Αυτό αποτελεί μοναδική ευκαιρία για τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας και της κοινωνίας της EU και τον επαναπροσανατολισμό τους προς ένα πιο δίκαιο και βιώσιμο μέλλον. Εντός του πλαισίου της EGD η έρευνα, η τεχνολογία και η καινοτομία είναι κρίσιμοι παράγοντες εμφάνισης των ορθών κατευθύνσεων για μετασχηματισμούς και την επιτάχυνσή τους μέσω της ανάπτυξης λύσεων, διασφαλίζοντας παράλληλα τη συμμετοχή των πολιτών μέσω της ανοικτής κοινωνικής καινοτομίας.

Μέχρι πρόσφατα οι προσπάθειες μετασχηματισμού της EU ήταν στενά συνδεδεμένες κυρίως με την Βιομηχανία 4.0 (4η Βιομηχανική Επανάσταση) η οποία εστιάζει στα ψηφιακά συστήματα και τη διασύνδεσή τους, την ανάπτυξη υποδομών πρόσβασης στον κυβερνοχώρο και εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης. Το υπόδειγμα της Βιομηχανίας 4.0, όπως εφαρμόστηκε τις τελευταίες δεκαετίες, παρουσιάζει σημαντικές αδυναμίες για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης ενώ παράλληλα δεν είναι και σε θέση να ανακουφίσει τις υποκείμενες κοινωνικές ανισότητες και συγκρούσεις. Διαμορφώθηκε στοχεύοντας στη βελτιστοποίηση των επιχειρηματικών μοντέλων μέσα από μια οικονομική σκέψη και προσέγγιση που προκαλεί τις σημερινές προκλήσεις και απειλές, επομένως απαιτείται ένα νέο όραμα για το

μέλλον. Από μόνη της η ελαχιστοποίηση του κόστους και η μεγιστοποίηση των κερδών για τους μετόχους μέσω των επιχειρηματικών μοντέλων της Βιομηχανίας 4.0, δεν αρκεί πλέον.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2021 πρότεινε τη Βιομηχανία 5.0, ένα ανθρωποκεντρικό υπόδειγμα, το οποίο με γνώμονα την διατήρηση και βελτίωση της ευημερίας προσπαθεί να απαντήσει στις σύγχρονες οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές προκλήσεις ([European Commission, 2021](#)). Το νέο υπόδειγμα υιοθετεί νέους τρόπους οικονομικής παραγωγής με κυκλικά χαρακτηριστικά και εξασφαλίζει ένα λειτουργικό πλαίσιο, που θα είναι και ανταγωνιστικό και βιώσιμο. Ενθαρρύνει τη βιομηχανία, ως έναν από τους πυλώνες της αλλαγής, να αξιοποιήσει πλήρως τις δυνατότητές της. Τονίζει τη σημασία της ανθεκτικότητας και της βιωσιμότητας και προτείνει εναλλακτικές λύσεις για τη διακυβέρνηση με την αξιοποίηση της τεχνολογίας, υποστηρίζοντας, όμως, μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση της τεχνολογίας με ταυτόχρονη ενδυνάμωση των εργαζομένων για την αξιοποίηση ψηφιακών εργαλείων. Στο μοντέλο της Βιομηχανίας 5.0 το πεδίο της εταιρικής λογοδοσίας διευρύνεται, ώστε να συμπεριλάβει ολόκληρη την αλυσίδα αξίας κάθε επιχείρησης και εισάγονται δείκτες για κάθε βιομηχανικό οικοσύστημα και αγορά δραστηριοποίησης, ώστε να αποδεικνύεται αντικειμενικά η πρόοδος προς την ευημερία, την ανθεκτικότητα και τη συνολική βιωσιμότητα.

Η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των χωρών της EU εξαρτάται πλέον από το βαθμό που μπορούν να σχεδιάζουν, να προωθούν και να αξιοποιούν καινοτομίες στις διάφορες επιχειρηματικές τους λειτουργίες. Για να το πετύχουν αυτό απαιτούνται προσεγγίσεις, όπως οι επενδύσεις μακροχρόνιου ορίζοντα, η έρευνα - ανάπτυξη και από τον ιδιωτικό αλλά και από το δημόσιο τομέα και οι μεταξύ τους συμπράξεις - συνεργασίες. Η ύπαρξη και υποστήριξη οργανισμών και ιδρυμάτων επιστημονικής έρευνας, η στενή συνεργασία μεταξύ πανεπιστημίων, επιχειρήσεων και δημόσιου τομέα καθώς και ένα πρωτοποριακό και ευέλικτο νομικό πλαίσιο είναι αναγκαία. Τα κράτη - μέλη πρέπει να υιοθετήσουν ολιστικές προσεγγίσεις για την καθιέρωση μονοπατιών μετασχηματισμού, τα οποία αναμφίβολα θα επηρεάζονται από την επιλογή του ιδανικού συνδυασμού θεσμών, κανονισμών, μορφών και δομών αγορών, μέσω χρηματοδότησης, καινοτομίας - τεχνολογίας, αναβάθμισης ικανοτήτων ανθρώπινου δυναμικού και ενός σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος δια βίου μάθησης με ιδιαίτερη έμφαση στην οικονομική και ηθική παιδεία.

Κατά τον Αριστοτέλη, η ηθική δεν μπορεί να διαχωριστεί ούτε από την οικονομία ούτε από την πολιτική. Με σύγχρονους όρους, το ατομικό οικονομικό όφελος είναι μεν ζητούμενο, αλλά θα πρέπει να αναζητάται πλέον μέσα από μακροπρόθεσμο σχεδιασμό και προσπάθεια για το κοινό καλό, με διαρκή δημιουργία κοινωνικής και περιβαλλοντικής αξίας. Δε μπορεί να συνεχίσει να είναι αυτοσκοπός το γρήγορο κέρδος μέσω βραχυπρόθεσμων κινήσεων και μάλιστα χωρίς να

λαμβάνονται υπόψη οι αρνητικές εξωτερικότητες που μπορεί να προκύπτουν για το κοινωνικό σύνολο και το φυσικό περιβάλλον. Η εστίαση συνεχώς στο βραχυπρόθεσμο κέρδος για τη γρήγορη ικανοποίηση της μέγιστης επιθυμίας απόκτησης υλικών αγαθών και εξουσίας συνεπάγεται πως δεν αφήνουμε χώρο αλλά ούτε και χρόνο στο ενδιαφέρον για το περιβάλλον, τη δόμηση μακροπρόθεσμης εμπιστοσύνης μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών, την κοινωνική συνοχή ή τις επενδύσεις στην μακροπρόθεσμη ευημερία.

Στο επίπεδο των επιχειρήσεων το χρηματικό κέρδος προφανώς θα παραμείνει το κύριο ζητούμενο, δε μπορεί όμως πλέον να είναι το μοναδικό. Χρειάζεται μια βαθύτερη αλλαγή στη «συμπεριφορά» των επιχειρήσεων. Μέσω της διευρυμένης υπευθυνότητάς τους θα πρέπει να είναι σε θέση να αξιοποιούν όσο γίνεται περισσότερο την κοινή αξία που παράγουν και να αποφεύγουν δυσμενείς επιπτώσεις τόσο στην κοινωνία όσο και στο περιβάλλον. Μέσω αυτών των δύο διαδρομών θα προκύπτουν κέρδη για τις επιχειρήσεις και ικανοποιητικές επενδυτικές αποδόσεις για τους μετόχους τους. Έχοντας ως θεμελιώδη βάση τους την ηθική η οποία θα πληροφορεί τα υπόλοιπα, οι επιχειρήσεις θα επιτυγχάνουν και υψηλή κερδοφορία και πιο συνεπείς προσεγγίσεις CSR. Η περιγραφή της ηθικής «συμπεριφοράς» των επιχειρήσεων αποτελεί το αντικείμενο της θεωρίας της νομιμότητας. Τους παρέχει τρόπους για να ενισχύουν την κοινωνική νομιμοποίησή τους εντός των δυναμικών αξιακών κοινωνικών πλαισίων αντί να ορίσει στατικά πώς πρέπει να «συμπεριφέρονται» οι επιχειρήσεις.

Ιδιαίτερη βαρύτητα, για τη μετάβαση στη βιωσιμότητα, έχει ο ρόλος της ποιότητας των θεσμών. Σχετίζεται άμεσα με τη μείωση της αβεβαιότητας στη λήψη αποφάσεων, την αύξηση της προσαρμοστικότητας στις μεταβαλλόμενες συνθήκες και τη διευκόλυνση της μετάβασης. Ο δημόσιος τομέας και η καλή διακυβέρνηση θα παίξουν επίσης σημαντικό ρόλο για την αειφόρο ανάπτυξη. Χαρακτηριστικά στοιχεία καλής διακυβέρνησης όπως αναφέραμε είναι η αποτελεσματικότητα που θα αποδεικνύεται επιστημονικά, η πάταξη της διαφθοράς, η εξισορρόπηση διαφορετικών συμφερόντων και η παροχή δυνατότητας με ταυτόχρονη ενθάρρυνση της ενεργού συμμετοχής των πολιτών στις διάφορες διαδικασίες.

Ο δημόσιος τομέας μπορεί επίσης να συμβάλλει σημαντικά στην επίτευξη των τοπικών, περιφερειακών, εθνικών και διεθνών στόχων βιωσιμότητας, με την αυξημένη αγοραστική του δύναμη. Η αγοραστική επιλογή από τους δημόσιους φορείς «πράσινων» προϊόντων και υπηρεσιών μέσω GPP θα είναι καθοριστική τόσο για την προώθηση της καινοτομίας, παρέχοντας πραγματικά κίνητρα για την ανάπτυξη «πράσινων» προϊόντων και υπηρεσιών, όσο και για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας σε τέτοιου είδους δραστηριότητες. Η προσπάθεια επίτευξης των SDGs συνολικά εκ μέρους των δημοσίων αρχών σε όλο το φάσμα και τις βαθμίδες της διοικητικής δράσης θα συμβάλλει, στην οικονομική ανάπτυξη, στην κοινωνική ευημερία μέσω

της δημιουργίας ευκαιριών αξιοπρεπούς απασχόλησης, στην ενίσχυση της ισότητας και της συμπερίληψης όλων στην κοινωνική/επαγγελματική ζωή, στη συμμετοχή του καθενός μέσω της εργασίας του στην προστασία του περιβάλλοντος και στην επίτευξη των ευρύτερων στόχων. Γενικότερα, μέσω των δημοσίων συμβάσεων καινοτομίας ο δημόσιος τομέας μπορεί να λειτουργήσει ως έμμεσος επενδυτής καινοτόμων λύσεων που παρέχονται από τις επιχειρήσεις, ειδικά τις νεοφυείς. Σημαντικοί πολιτικοί και αναπτυξιακοί στόχοι που μπορούν να επιτευχθούν μέσα από τις δημόσιες συμβάσεις καινοτομίας είναι η ενίσχυση της ανθεκτικότητας της οικονομίας, η αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης, η μείωση του περιβαλλοντικού αποτυπώματος, η αύξηση της ενεργειακής αποδοτικότητας, η βελτίωση της υγειονομικής περίθαλψης και γενικότερα η βελτίωση των παρεχόμενων δημόσιων υπηρεσιών.

Μέσω της ανοικτής καινοτομίας μπορεί να επέλθει μετασχηματισμός και βελτιστοποίηση υπαρχουσών αγορών ή δημιουργία νέων αγορών. Μέσω αυτών, α) θα παρακολουθείται και θα ενισχύεται η κανονιστική συμμόρφωση των συμμετεχουσών επιχειρήσεων έναντι της τρέχουσας νομοθεσίας και η νομιμοποίησή τους έναντι των σύγχρονων προσδοκιών της κοινωνίας, β) θα αξιολογείται ολοκληρωμένα και αντικειμενικά η τήρηση της οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής υπευθυνότητάς τους, γ) θα παρέχονται αξιόπιστες πληροφορίες και εύληπτη γνώση στους επενδυτές και τα ενδιαφερόμενα μέρη για τις συμμετέχουσες στην αγορά επιχειρήσεις, δ) θα προσφέρονται κίνητρα και πρόσβαση σε χρηματοδότηση στις επιχειρήσεις για μετασχηματισμό, μεγαλύτερη δέσμευση σε βιώσιμες παραγωγικές διαδικασίες, βιώσιμη απασχόληση εργαζομένων, δράσεις μείωσης του περιβαλλοντικού τους αποτυπώματος, θετικό αντίκτυπο της λειτουργίας τους.

Η κύρια πρόκληση που αντιμετωπίζει η Ευρωπαϊκή αστική κοινωνία είναι η ανάγκη βελτίωσης της βιωσιμότητάς της λαμβάνοντας υπόψη την πολυπλοκότητά που εμπεριέχει αυτή η προσπάθεια. Απαιτείται καλύτερη κατανόηση για το πώς μπορούμε να δημιουργήσουμε, στο αστικό περιβάλλον, οικονομική ανάπτυξη με δικαιοσύνη και προσβασιμότητα σε όλους, μέσα σε προσεκτικά καθορισμένα και μετρήσιμα περιβαλλοντικά όρια. Τα βασικά ζητήματα είναι:

- Ενίσχυση κατανόησης πολυπλοκότητας αστικής βιωσιμότητας εστιάζοντας στη σχέση θεσμικών - οικονομικών - κοινωνικών - περιβαλλοντικών θεμάτων.
- Παροχή κοινού πλαισίου για την αξιολόγηση και παρακολούθηση της αστικής βιωσιμότητας.
- Προσδιορισμός και ποσοτικοποίηση των συντελεστών που επηρεάζουν τη βιωσιμότητα καθώς και των σχέσεων μεταξύ τους.
- Παροχή εργαλείων και μεθόδων που υποστηρίζουν τις πόλεις στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

- Προετοιμασία και δοκιμή συγκεκριμένων στρατηγικών μετάβασης προς τη βιωσιμότητα.
- Παροχή εργαλείων και μεθόδων που υποστηρίζουν την εφαρμογή των περισσότερα υποσχόμενων στρατηγικών.
- Αναζήτηση νέων πηγών δεδομένων και αξιοποίηση μεγάλων δεδομένων για την αστική βιωσιμότητα.

Για την ενημέρωση της αστικής διακυβέρνησης και των διαδικασιών χάραξης πολιτικής, είναι σημαντικό τα ενδιαφερόμενα μέρη να έχουν πρόσβαση και να χρησιμοποιούν συστήματα υποστήριξης αποφάσεων, με τα οποία μπορούν να δοκιμάσουν και να συγκρίνουν εναλλακτικές στρατηγικές για τη βελτίωση των υπηρεσιών και των επιδόσεων. Τέτοια συστήματα υποστήριξης αποφάσεων απαιτούν να υπάρχουν ανοικτά, προσβάσιμα δεδομένα διαφορετικής κλίμακας (περιφέρεια, δήμος, δημοτικό διαμέρισμα, γειτονιά, οικοδομικό τετράγωνο, κτίριο, νοικοκυριό). Η επιστήμη βρίσκεται σε εμβρυικό στάδιο στη διερεύνηση των δυνατοτήτων μεγάλων δεδομένων για τις αστικές λειτουργίες και την αστική ανάπτυξη. Η απόκτηση των δεδομένων, η ανάλυση και η διαχείριση τους για τη λήψη αποφάσεων καθώς και για τον αστικό σχεδιασμό και τη διακυβέρνηση, πρέπει να διερευνηθούν για την υποστήριξη αστικών μεταβάσεων στη βιωσιμότητα.

Προς το παρόν δεν υπάρχει θεωρητικά σαφής και εμπειρικά θεμελιωμένος ορισμός της αστικής βιωσιμότητας, ούτε και αυστηρό πλαίσιο για την αντικειμενική αξιολόγησή της. Απαιτείται, επομένως, η ανάπτυξη αυτού του πλαισίου για τον καθορισμό και τη μέτρηση της αστικής βιωσιμότητας, ώστε να μπορεί να προσδιορίζεται βάσει αντικειμενικών κριτηρίων το πού βρίσκεται μια πόλη στον δρόμο προς τη βιωσιμότητα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

A/RES/71/313
 E/CN.3/2018/2
 E/CN.3/2019/2
 E/CN.3/2020/2
 E/CN.3/2021/2
 E/CN.3/2022/2
 E/CN.3/2023/2

Goals and targets (from the 2030 Agenda for Sustainable Development)

Indicators

Goal 11²⁵. Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable

11.1 By 2030, ensure access for all to adequate, safe and affordable housing and basic services and upgrade slums

11.1.1 Proportion of urban population living in slums, informal settlements or inadequate housing

11.2 By 2030, provide access to safe, affordable, accessible and sustainable transport systems for all, improving road safety, notably by expanding public transport, with special attention to the needs of those in vulnerable situations, women, children, persons with disabilities and older persons

11.2.1 Proportion of population that has convenient access to public transport, by sex, age and persons with disabilities

11.3 By 2030, enhance inclusive and sustainable urbanization and capacity for participatory, integrated and sustainable human settlement planning and management in all countries

11.3.1 Ratio of land consumption rate to population growth rate

11.3.2 Proportion of cities with a direct participation structure of civil society in urban planning and management that operate regularly and democratically

11.4 Strengthen efforts to protect and safeguard the world's cultural and natural heritage

11.4.1 Total per capita expenditure on the preservation, protection and conservation of all cultural and natural heritage, by source of funding (public, private), type of heritage (cultural, natural) and level of government (national, regional, and local/municipal)

11.5 By 2030, significantly reduce the number of deaths and the number of people affected and substantially decrease the direct economic losses relative to global gross domestic product caused by disasters, including water-related disasters, with a focus on protecting the poor and people in vulnerable situations

11.5.1 Number of deaths, missing persons and directly affected persons attributed to disasters per 100,000 population

11.5.2 Direct economic loss attributed to disasters in relation to global gross domestic product (GDP)

11.5.3 (a) Damage to critical infrastructure and (b) number of disruptions to basic services, attributed to disasters

11.6 By 2030, reduce the adverse per capita environmental impact of cities, including by paying special attention to air quality and municipal and other waste management

11.6.1 Proportion of municipal solid waste collected and managed in controlled facilities out of total municipal waste generated, by cities

11.6.2 Annual mean levels of fine particulate matter (e.g. PM_{2.5} and PM₁₀) in cities (population weighted)

²⁵ Η εικόνα του SDG 11 λήφθηκε από την σχετική επίσημη ιστοσελίδα των UN ([εδώ](#)) και χρησιμοποιήθηκε σύμφωνα με τις σχετικές οδηγίες.

11.7 By 2030, provide universal access to safe, inclusive and accessible, green and public spaces, in particular for women and children, older persons and persons with disabilities

11.a Support positive economic, social and environmental links between urban, peri-urban and rural areas by strengthening national and regional development planning

11.b By 2020, substantially increase the number of cities and human settlements adopting and implementing integrated policies and plans towards inclusion, resource efficiency, mitigation and adaptation to climate change, resilience to disasters, and develop and implement, in line with the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030, holistic disaster risk management at all levels

11.c Support least developed countries, including through financial and technical assistance, in building sustainable and resilient buildings utilizing local materials

11.7.1 Average share of the built-up area of cities that is open space for public use for all, by sex, age and persons with disabilities

11.7.2 Proportion of persons victim of physical or sexual harassment, by sex, age, disability status and place of occurrence, in the previous 12 months

11.a.1 Number of countries that have national urban policies or regional development plans that (a) respond to population dynamics; (b) ensure balanced territorial development; and (c) increase local fiscal space

11.b.1 Number of countries that adopt and implement national disaster risk reduction strategies in line with the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030

11.b.2 Proportion of local governments that adopt and implement local disaster risk reduction strategies in line with national disaster risk reduction strategies

No suitable replacement indicator was proposed. The global statistical community is encouraged to work to develop an indicator that could be proposed for the 2025 comprehensive review. See E/CN.3/2020/2, paragraph 23

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Αποσπάσματα από το «Έγγραφο συζήτησης προσωπικού» που δημοσιοποιήθηκε από την (HCC, 2020). Έχουμε δώσει έμφαση (με έντονη γραμματοσειρά) σε πολύ χαρακτηριστικά σημεία του εγγράφου, κατά την άποψή μας.

Η δέσμη των δεκαεπτά (17) SDGs περιλαμβάνει όλες τις διαστάσεις της βιωσιμότητας (περιβαλλοντική, κοινωνική, οικονομική, χρηματοοικονομική και θεσμική) θέλοντας να αντιμετωπίσει παγκόσμιες προκλήσεις, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που σχετίζονται με τη φτώχεια, την ανισότητα, την κλιματική αλλαγή, την υποβάθμιση του περιβάλλοντος, την ειρήνη και τη δικαιοσύνη, οι οποίες αποτελούν όλα μέρος της «Ατζέντας 2030» για την αειφόρο ανάπτυξη. Οι SDGs, μαζί με τη «Συμφωνία των Παρισίων» για την κλιματική αλλαγή, έχουν θέσει σε εφαρμογή ένα παγκόσμιο πλαίσιο για τη διεθνή συνεργασία στον τομέα της αειφόρου ανάπτυξης.

Η EU καταβάλει τα τελευταία χρόνια σημαντικές προσπάθειες για να μεταφράσει το «κεντρικό σχέδιο» της αειφόρου ανάπτυξης σε ένα συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο που επιτρέπει την υλοποίηση των στόχων της αειφόρου ανάπτυξης σε όλες τις πολιτικές και δράσεις της EU, που επηρεάζουν τόσο τον δημόσιο όσο και τον ιδιωτικό τομέα. Ειδικότερα, όσον αφορά τον ιδιωτικό τομέα, η EU έχει παράσχει κίνητρα για τη διοχέτευση των κεφαλαιακών ροών προς βιώσιμες επενδύσεις (sustainable finance) μέσω της θέσπισης εναρμονισμένων κριτηρίων για τον προσδιορισμό του κατά πόσον μια οικονομική δραστηριότητα χαρακτηρίζεται ως περιβαλλοντικά βιώσιμη, προκειμένου να αρθεί και να αποφευχθεί η μελλοντική εμφάνιση εμποδίων στις επενδύσεις αυτές.

Παρότι τα κριτήρια αυτά υιοθετούν μια στενότερη οπτική της βιωσιμότητας σε σχέση με τους ευρύτερους στόχους βιωσιμότητας που προτείνονται από το έγγραφο προβληματισμού «Προς μια αειφόρο Ευρώπη έως το 2030» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και εστιάζουν κυρίως στη διάσταση της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας, μπορούν να φανούν χρήσιμα για τον καθορισμό των ανησυχιών για όλες τις διαστάσεις βιωσιμότητας στο δίκαιο του ανταγωνισμού. Δείχνουν, επίσης, ότι είναι δυνατόν να αναπτυχθούν επιχειρησιακοί ορισμοί αξιών βιωσιμότητας που μπορούν να λειτουργήσουν και σε άλλους τομείς της δημόσιας πολιτικής εκτός από τα ιδιωτικά επενδυτικά σχέδια.

Οι στόχοι της αειφόρου ανάπτυξης είναι σταθερά κατοχυρωμένοι στις Συνθήκες της EU, οι οποίες παρέχουν μια ευρύτερη ερμηνευτική καθοδήγηση για την εφαρμογή όλων των τομέων του δικαίου της EU, συμπεριλαμβανομένου του δικαίου του ανταγωνισμού. Μία Αρχή ανταγωνισμού ή ένας δικαστής που εφαρμόζει το δίκαιο του ανταγωνισμού θα πρέπει να προσπαθεί να ερμηνεύει το δίκαιο του ανταγωνισμού σύμφωνα με τις ευρύτερες ηθικές και νομικές αρχές που διέπουν το νομικό σύστημα.

Το δίκαιο του ανταγωνισμού της EU είναι επομένως στενά ενσωματωμένο σε ένα συνταγματικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, το Άρθρο ΙΙ της ΣΛΕΕ επιβάλλει υποχρεώσεις σε όλα τα θεσμικά όργανα της EU να «ενσωματώνουν» περιβαλλοντικά ζητήματα κατά την εφαρμογή των πολιτικών και δραστηριοτήτων της

EU (συμπεριλαμβανομένης της πολιτικής ανταγωνισμού) αναβαθμίζοντας τις τομεακές, ειδικές για το περιβάλλον, διατάξεις της Συνθήκης του Άμστερνταμ σε οριζόντια εφαρμόσιμες διατάξεις.

Το ευρύτερο πλαίσιο της αρχής της «Κοινωνικής Οικονομίας της Αγοράς» παρέχει επίσης ορισμένες γενικές ερμηνευτικές κατευθυντήριες γραμμές που μπορούν να εμπλακούν με ορισμένες πτυχές της αρχής της αειφορίας, ιδίως με την κοινωνική διάσταση. Πράγματι, το Άρθρο 3 Παράγραφος 3 της ΣΕΕ προβλέπει ότι η ΕU θεσπίζει μια εσωτερική αγορά με στόχο την επίτευξη «μιας άκρως ανταγωνιστικής Κοινωνικής Οικονομίας της Αγοράς», με στόχο την πλήρη απασχόληση και την κοινωνική πρόοδο. **Το δίκαιο του ανταγωνισμού στην ΕU συνδέεται αναπόφευκτα με τον στόχο της εγκαθίδρυσης μιας «Κοινωνικής Οικονομίας της Αγοράς».**

Έχει υποστηριχθεί ότι η νομοθεσία περί ανταγωνισμού μπορεί να αναστείλει την «κοινωνικά υπεύθυνη συνεργασία» μεταξύ ανταγωνιστών, ιδίως για την αντιμετώπιση παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων, όπως, για παράδειγμα, για την περιβαλλοντική πιστοποίηση ή για τα ηθικά πρότυπα για την παραγωγή ή για συμφωνίες για τη διατήρηση των φυσικών πόρων. Αυτοί οι ισχυρισμοί περί εγγενούς σύγκρουσης μεταξύ του δικαίου του ανταγωνισμού και των συλλογικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων με γνώμονα το δημόσιο συμφέρον είναι φυσικά τόσο παλιές όσο και η ύπαρξη του δικαίου ανταγωνισμού και της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας.

Σε κάθε περίπτωση, οδήγησαν στην ανάπτυξη διαφόρων σχολών, δογμάτων και εργαλείων στον τομέα του ανταγωνισμού, έτσι ώστε να προσφέρουν την απαραίτητη ευελιξία για την επίτευξη στόχων δημόσιου συμφέροντος, ενώ ταυτόχρονα διατηρείται ένας βαθμός υπολειμματικού ανταγωνισμού στις αγορές προς όφελος των καταναλωτών/χρηστών και του ευρύτερου κοινού.

Η συζήτηση αυτή επεκτάθηκε πρόσφατα για να αντιμετωπίσει τον τρόπο με τον οποίο το δίκαιο του ανταγωνισμού μπορεί να αντιμετωπίσει τις ανησυχίες για την βιωσιμότητα. Στο πλαίσιο αυτό, τα ζητήματα που πρέπει να εξεταστούν περιλαμβάνουν:

- Τον βαθμό στον οποίο οι συμφωνίες μεταξύ ανταγωνιστών σε όλη την αλυσίδα αξίας για την ενίσχυση της κοινωνικής και περιβαλλοντικής βιωσιμότητας θα μπορούσαν να απαλλάσσονται είτε ως μη εμπότιστες στο Άρθρο 101 Παράγραφος 1 είτε να εξαιρούνται βάσει του Άρθρου 101 Παράγραφος 3 της ΣΛΕΕ.
- Κατά πόσον οι καταχρηστικές πρακτικές μιας δεσπόζουσας επιχείρησης σύμφωνα με το Άρθρο 102 ΣΛΕΕ μπορούν επίσης να επεκταθούν σε πρακτικές που θεωρούνται αθέμιτες βάσει μιας περιβαλλοντικής, κοινωνικής ή ηθικής άποψης ή αν θα πρέπει να υπάρχει μια υπεράσπιση της βιωσιμότητας, όσον αφορά συμπεριφορές που διαφορετικά μπορεί να συνιστούν κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης.
- Τον βαθμό στον οποίο θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη ζητήματα βιωσιμότητας κατά την αξιολόγηση συγχωνεύσεων και εξαγορών.

Η συνεργατική καινοτομία ωθεί τις επιχειρήσεις να πειραματιστούν με νέα μοντέλα συνεργασίας, ενώ παράλληλα τοποθετούνται ως μέρος ενός «ρευστού οικοσυστήματος δημιουργίας αξίας». Οι επιχειρήσεις μετατοπίζονται από ιεραρχικές δομές, οι οποίες αποτελούν «μαύρα κουτιά» για τη νομοθεσία περί ανταγωνισμού, σταδιακά σε «πιο δικτυωμένα και συνεργατικά μοντέλα», διαμοιράζοντας περιουσιακά στοιχεία και δημιουργώντας πλατφόρμες οι οποίες λειτουργούν εν μέρει ως συνεργατικά οικοσυστήματα στα οποία συμβάλλουν οι ανταγωνιστές.

Η σύγκλιση που παρατηρείται μέσω του ψηφιακού μετασχηματισμού της οικονομίας και τη θόλωση της ψηφιακής, της φυσικής και της βιολογικής διάστασης, θα μετασχηματίσει επίσης αναπόφευκτα την ανταγωνιστική τοποθέτηση των επιχειρήσεων, φέρνοντας τις επιχειρήσεις σε στενό ανταγωνισμό με πρώην προμηθευτές ή πελάτες, ιδίως καθώς προσπαθούν να αναπτύξουν οικονομικά βιώσιμα επιχειρηματικά σχέδια και να ανταποκριθούν στις νέες προκλήσεις της κλιματικής αλλαγής και της κυκλικής οικονομίας, καθώς και σε άλλους στόχους βιωσιμότητας.

Η μετάβαση προς μια βιώσιμη οικονομία και η ατζέντα της «πράσινης ανάπτυξης» θεωρούνται σημαντική πηγή ευκαιριών για την αγορά και την οικονομική ανάπτυξη στο μέλλον, απελευθερώνοντας αξία άνω των 10 τρισεκατομμυρίων ευρώ σε διάφορους οικονομικούς τομείς, όπως τα τρόφιμα και η γεωργία, η ενέργεια, τα υλικά, οι πόλεις, η υγεία και η ευημερία, καθώς και εκατομμύρια νέες θέσεις εργασίας.

Η νέα «Ευρωπαϊκή βιομηχανική στρατηγική» βασίζεται σε δύο πυλώνες, την «ψηφιακή μετάβαση» και την «πράσινη μετάβαση», με την τελευταία να περιλαμβάνει πρωτοβουλίες για τη στήριξη μιας κλιματικά ουδέτερης βιομηχανίας και την επέκταση της κυκλικής οικονομίας. Αυτό το νέο πλαίσιο βιομηχανικής πολιτικής αντιλαμβάνεται τη βιωσιμότητα όχι ως βάρος ή κανονιστικό κόστος, αλλά ως ευκαιρία απόκτησης «ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος» που μπορεί να προσφέρει στις βιομηχανίες της EU σημαντική πρόοδο έναντι των παγκόσμιων ανταγωνιστών τους.

Η επένδυση του ιδιωτικού τομέα για την επίτευξη των SDGs πρέπει να είναι μαζική και να μετρηθεί σε τρισεκατομμύρια ευρώ, ώστε τα βιώσιμα προϊόντα και υπηρεσίες «να γίνουν τα πιο προσιτά». Κατά συνέπεια, οι επιχειρήσεις πρέπει να ενσωματώσουν τους στόχους της βιωσιμότητας στη στρατηγική ανταγωνιστικότητας και ανάπτυξής τους, διαδραματίζοντας έτσι έναν «ζωτικό ρόλο» στη μετάβαση προς τη βιωσιμότητα.

Οι δημόσιες πολιτικές θα πρέπει να παρέχουν κατάλληλο μείγμα κινήτρων για τη δημιουργία αυτών των πρόσθετων ιδιωτικών επενδύσεων.

Η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από το σχετικά μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων και τη χαμηλή παραγωγικότητά τους, γεγονός που τους στερεί τη δυνατότητα να επωφεληθούν από τις οικονομίες κλίμακας και τη δυνατότητα να επενδύσουν σε νέες (πιο βιώσιμες) τεχνολογίες. Ως εκ τούτου, η οργανική ανάπτυξη τους ή η συνεργασία τους σε συγκεκριμένα έργα που σχετίζονται με τους SDGs, τόσο από πλευράς χρηματοδότησης/σχεδιασμού όσο και από πλευράς λειτουργίας, μπορεί να καταστεί αναγκαία, εάν η Ελλάδα θέλει να πετύχει τους στόχους της για τη βιωσιμότητα.

Η δημόσια και ιδιωτική χρηματοδότηση θα πρέπει να διοχετεύεται σε εκείνες τις επιχειρήσεις που είναι βιώσιμες, αλλά κυρίως στη συντριπτική πλειονότητα των επιχειρήσεων που δεν είναι βιώσιμες, είναι όμως πρόθυμες να επενδύσουν στη μετάβασή τους και δέχονται να παρακολουθούνται σύμφωνα με την ταξινόμια της EU για τις βιώσιμες επενδύσεις.

Είναι επίσης σημαντικό να αναγνωριστεί το γεγονός ότι «ο υγιής και ανόθευτος ανταγωνισμός αποτελεί σημαντικό μέρος του συνολικού μείγματος πολιτικής για τη μετάβαση στη βιωσιμότητα», όχι μόνο επειδή οδηγεί σε αποτελεσματικότερη κατανομή των πόρων και προωθεί την καινοτομία, αλλά και λόγω της κοινωνικής του διάστασης, καθώς συμβάλλει στην οικονομική δημοκρατία και την ισότητα και επιτρέπει προσιτές τιμές, ποιότητα και επιλογές, καθώς επίσης περιορίζει και την παγιωμένη οικονομική δύναμη που δεν διατηρείται επί της ουσίας.

Αυτή η «κοινωνική» διάσταση του δικαίου του ανταγωνισμού ενισχύεται από το γεγονός ότι ευνοεί σχετικά τα φτωχότερα νοικοκυριά έναντι των πλουσιότερων. Ως εκ τούτου, στο βαθμό που οι SDGs ενσωματώνουν και μια κοινωνική διάσταση, το δίκαιο του ανταγωνισμού είναι πλήρως συμβατό με την αρχή της αειφορίας και δεν μπορεί κατ' αρχήν να έρθει σε σύγκρουση με επιχειρηματικές πρωτοβουλίες προσανατολισμένες στη βιωσιμότητα».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ελληνόγλωσσες

- ❖ ΑΑΔΕ (2011). *Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις*. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Αγγελίδης Μ. & Δρακούλη Ε. (2019). *Έξυπνες και πράσινες πόλεις στην ΕΕ*. ResearchGate. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Αυγερινός Π. (2022). *Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις - Θεσμικό πλαίσιο και εξελίξεις στην Ελλάδα*. Πολυλόη, Ιδρυματικό Αποθετήριο, Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Βαρλά Α. (2022). *Εταιρική δέουσα επιμέλεια για τη βιωσιμότητα: Η πρόταση Οδηγίας προς μια δικαιότερη οικονομία*. LAWYER - The Business Magazine. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Βογιατζής Π. (2023). *Σημειώσεις μαθήματος «Διασφάλιση Κανονιστικής Συμμόρφωσης» στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού «Οικονομικά και Δίκαιο στις Ενεργειακές Αγορές»*. Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σχολή Οικονομικών Επιστημών, Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Οικονομικών Σπουδών.
- ❖ Βρετού Β. (2019). *Οι βασικές Αρχές του Διεθνούς Περιβαλλοντικού Δικαίου και οι μελλοντικές γενιές*. Νόμος και Φύση. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Γενική Γραμματεία Εμπορίου (n.d.). *Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις*. Υπουργείο Ανάπτυξης. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Γεωργακόπουλος Θ. (2020). *Ο Νόμος 4412 και τα προβλήματά του. Πώς συνάπτονται οι δημόσιες συμβάσεις στην Ελλάδα; Ποια είναι τα πλεονεκτήματα και οι αδυναμίες του ν.4412/2016 και με ποιους τρόπους θα μπορούσε να βελτιωθεί;*. ΔιαΝΕΟσις. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Γιαννακός Η. (2023). *Εταιρική δέουσα επιμέλεια για τη βιωσιμότητα*. Πυξίδα, Ιδρυματικό Αποθετήριο και Ψηφιακή Βιβλιοθήκη, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Δέλλα Δ. (2019). *Οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης του ΟΗΕ και ο ρόλος του χωρικού σχεδιασμού. Η περίπτωση της Ελλάδας*. Ιδρυματικό Αποθετήριο, Βιβλιοθήκη & Κέντρο Πληροφόρησης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Δερμάνη Κ. (2022). *Έξυπνες πόλεις: Η βιωσιμότητα και η ανθεκτικότητα των πόλεων μετά την πανδημία. η περίπτωση των Τρικάλων*. Aporthesis, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)

- ❖ Δούκας Χ., Κανέλλου Ε. & Μαρινάκης Β. (2023). *Υιοθέτηση κριτηρίων ESG στη λήψη επενδυτικών αποφάσεων: Τάσεις και προοπτικές*. διαΝΕΟσις. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Ζαχαροπούλου Α. (2022). *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τις Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις*. Υπουργείο Ανάπτυξης. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Θεοδοσίου Ι. (2021). *Ο Ευρωπαϊκός Κλιματικός Νόμος*. The Green Tank. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Κανκαλάς Γ., Βιτοπούλου Α., Γεμεντζή Γ., Γιαννακού Α. & Τασοπούλου Α. (2015). *Η αστική αναγέννηση και αναζωογόνηση ως απόκριση στην αστική αλλαγή*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Konrad Adenauer Stiftung (n.d.). *Οι Ιστορικές ρίζες της Κοινωνικής Οικονομίας της Αγοράς – Μέρος Δεύτερο*. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Κούτρας Δ. (2002). *Η Πρακτική Φιλοσοφία του Αριστοτέλους, Τόμος Α*. ΑΘΗΝΑ.
- ❖ Label 2020 (n.d.). *Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις*. EU HORIZON 2020 programme. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Μανιαδάκης Ν. (2019). *Από την έρευνα, στην καινοτομία και την οικονομική ανάπτυξη. Το πλαίσιο και οι πολιτικές για την έρευνα και καινοτομία στην ΕΕ. Οι επιδόσεις του εγχώριου οικοσυστήματος έρευνας και καινοτομίας*. Πυξίδα, Ιδρυματικό Αποθετήριο και Ψηφιακή Βιβλιοθήκη, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Μαστοράκη Α. (2018). *Η έννοια της αρετής στον Αριστοτέλη*. Archive, Φιλοσοφία. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Μορφογιάννη Σ. (2022). *Δημόσιες συμβάσεις καινοτομίας: μέθοδοι, εργαλεία και βέλτιστες πρακτικές εφαρμογής στην Ελλάδα και Ευρώπη*. Πυξίδα, Ιδρυματικό Αποθετήριο και Ψηφιακή Βιβλιοθήκη, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Παπανδρέου Α. & Σαρτζετάκης Ε. (2002). *Βιώσιμη Ανάπτυξη: Οικονομική Επιστήμη και Διεθνές Θεσμικό Πλαίσιο* (Vol. 8 (2), σελ. 103-117). Αγορά χωρίς σύνορα.
- ❖ Πενταγιώτη Α. (2020). *Η Συμβολή της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην επίτευξη της Ατζέντας 2030 για την ΕΕ*. Διώνη, Βιβλιοθήκη, Πανεπιστήμιο Πειραιά. Ανακτήθηκε από [\(εδώ\)](#)
- ❖ Πλιάκος Α. (2023). *Σημειώσεις μαθήματος «Νομικές Πτυχές Ανταγωνισμού και Ρύθμιση Αγορών» στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού «Οικονομικά και Δίκαιο στις Ενεργειακές Αγορές»*. Οικονομικό

Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σχολή Οικονομικών Επιστημών, Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Οικονομικών Σπουδών.

- ❖ Πρασσάκης Δ. (2018). *Οι δημόσιες συμβάσεις και η Ενιαία Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Συμβάσεων (Ε.Α.Α.ΔΗ.ΣΥ): Οι πρόσφατες νομοθετικές εξελίξεις*. Διώνη, Βιβλιοθήκη, Πανεπιστήμιο Πειραιά. Ανακτήθηκε από ([εδώ](#))
- ❖ Ραυτογιάννη Μ. (2019). *Ευρωπαϊκός πυλώνας των κοινωνικών δικαιωμάτων αλλαγές που σηματοδοτεί στην κοινωνική προστασία*. Πέργαμος, Ιδρυματικό Αποθετήριο/Ψηφιακή Βιβλιοθήκη, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ανακτήθηκε από ([εδώ](#))
- ❖ Rawls J. (2009). *Η Δίκαιη Κοινωνία. Η Δικαιοσύνη ως Ακριβοδικία. Μια Αναδιατύπωση*. ΠΟΛΙΣ.
- ❖ Rawls J. (2010). *Θεωρία της Δικαιοσύνης*. ΠΟΛΙΣ.
- ❖ Σκαρίμπα Α. (2022). *Οικονομική ανάλυση και πολιτική ανταγωνισμού*. Πυξίδα, Ιδρυματικό Αποθετήριο και Ψηφιακή Βιβλιοθήκη, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ανακτήθηκε από ([εδώ](#))
- ❖ Σταμάτης Τ. (2022). *Κοινωνικά υπεύθυνες Δημόσιες Συμβάσεις στην (μετά)coronid19 εποχή. Μελέτη περιπτώσεων πολιτικών και παρεμβάσεων σε χώρες μέλη της ΕΕ και συγκριτική αξιολόγηση με την Ελλάδα*. Arothesis, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Ανακτήθηκε από ([εδώ](#))
- ❖ Σωτηρόπουλος Δ., Βλαχόπουλος Σ., Φιλόπουλος Λ. & Ζώης Γ. (2020). *Δημόσια Έργα, Προμήθειες, Μελέτες και συναφείς Υπηρεσίες: Ο Νόμος 4412/2016 και η εφαρμογή του. Ανάλυση αστοχιών του παρελθόντος και προτάσεις βελτιώσεων*. διαΝΕΟσις. Ανακτήθηκε από ([εδώ](#))
- ❖ Τσαντίλης Δ. & Χατζημπίρος Κ. (n.d.). *Η Περιβαλλοντική Πολιτική*. Ανακτήθηκε από ([εδώ](#))
- ❖ Χατζηκύρκου Μ. (2011). *Οι ηθικές αρετές στον Αριστοτέλη*. Ιδρυματικό Αποθετήριο Επιστημονικών Εργασιών, Βιβλιοθήκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ανακτήθηκε από ([εδώ](#))
- ❖ Χρήσιμος Σ. (2018). *Η επιχειρηματική δραστηριότητα της τοπικής αυτοδιοίκησης ως τρόπος παροχής κοινωνικών - συλλογικών αγαθών*. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Ηλεκτρονικού Περιεχομένου (ΕΚΤ). Ανακτήθηκε από ([εδώ](#))

Ξενόγλωσσες

- ❖ Arrow K. (1962). *The Economic Implications of Learning by Doing*. *The Review of Economic Studies*, 29(3), 155–173. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Bartel J. (2022). *Corporate Social Responsibility and Business Ethics*. *Forbes*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Björkman T. (2016). *The Market Myth*. *Cadmus Journal*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Bruyninckx H. (2021). *Sustainable cities: transforming Europe's urban landscapes*. European Environment Agency. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Chatzistamoulou N. & Koundouri P. (2020). *The Economics of Sustainable Development*. Working Paper Series, Department of International and European Economic Studies, Athens University of Economics and Business. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Chesbrough H. (2003). *The Era of Open Innovation*. *MIT Sloan Management Review*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Commission (n.d.). *Green Public Procurement Criteria and Requirements*. *Green Business*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Commission (2016). *Next steps for a sustainable European future - European action for sustainability: Questions & Answers*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Commission (2019/a). *A Sustainable Europe by 2030*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Commission (2019/b). *The European Commission's priorities for the period 2019-2024*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Commission (2019/c). *The European Green Deal. Striving to be the first climate-neutral continent*. Strategy, Policy Priorities. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Commission (2019/d). *Social procurement. Funding, Tenders, Tools for public buyers*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Commission (2019/e). *A Union that strives for more: My agenda for Europe*. Political guidelines for the next Commission (2019-2024). Retrieved from ([here](#))

- ❖ European Commission (2020/a). *EU taxonomy for sustainable activities*. Finance, Sustainable finance, Tools and standards. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Commission (2020/b). *Delivering on the UN's Sustainable Development Goals – A comprehensive approach*. Commission Staff Working Document. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Commission (2020/c). *The comprehensive EU approach towards implementing the UN's 2030 Agenda for Sustainable Development*. Strategy and policy, Sustainable Development Goals, EU 'whole-of-government' approach. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Commission (2021). *Industry 5.0: Towards more sustainable, resilient and human-centric industry*. Research and innovation. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Commission (2022/a). *What are the 20 principles of the European Pillar of Social Rights?* European Pillar of Social Rights - Building a fairer and more inclusive European Union. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Commission (2022/b). *Just and sustainable economy: Commission lays down rules for companies to respect human rights and environment in global value chains*. Corporate sustainability due diligence. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Commission (2023). *EU VOLUNTARY REVIEW on the Implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Voluntary Review of progress towards the SDG. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Council (2021). *8th Environment Action Programme: Member States ready to start negotiations with Parliament*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Council (2024). *The European Semester explained*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Parliament (2022). *Fit for 55 package*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Parliament (2023). *The Treaty of Lisbon*. Fact Sheets on the European Union. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Union (1987). *The Single European Act*. EUR-Lex home, Summaries of EU legislation. Retrieved from ([here](#))
- ❖ European Union (2016). *Commission Notice on the notion of State aid as referred to in Article 107(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union*. EUR-Lex home, EUR-Lex - 52016XC0719(05) - EN. Retrieved from ([here](#))

- ❖ Eurostat (2023). *Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context*. Sustainable development in the European Union. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Ewan D. (2022). *Difference Between Legitimacy Theory and Stakeholder Theory*. Difference Between. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Financial Conduct Authority (2015). *Regulatory sandbox*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Halkos G. & Nomikos S. (2021). *Corporate social responsibility: Trends in global reporting initiative standards*. ScienceDirect. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Hayek F. (2013). *Law Legislation and Liberty. A new statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy*. ROUTLEDGE.
- ❖ Hellenic Competition Commission (HCC) (2020). *Sustainability issues & Competition Law*. Staff Discussion Paper. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Hellenic Competition Commission (HCC) (2022). *Sustainable Development Sandbox*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Höjer M. & Wangel J. (2014). *Smart Sustainable Cities: Definition and Challenges*. ResearchGate. Retrieved from ([here](#))
- ❖ ITU (2015). *Focus Group on Smart Sustainable Cities*. Smart Sustainable Cities. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Jeronen E. (2013). *Sustainability and Sustainable Development*. In: Idowu, S.O., Capaldi, N., Zu, L., Gupta, A.D. (eds) *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*. Springer, Berlin, Heidelberg. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Kanuri C., Revi A., Espey J. & Kuhle H. (2016). *Getting Started with the SDGs in Cities*. SDSN. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Koundouri P., Devves S. & Plataniotis A. (2021). *Alignment of the European Green Deal, the Sustainable Development Goals and the European Semester Process: Method and Application*. Working Paper Series, Department of International and European Economic Studies, Athens University of Economics and Business. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Koundouri P. & Sachs J. (2021). *Transformations for the Joint Implementation of Agenda 2030 for Sustainable Development and the European Green Deal. A Green and Digital, Job-Based and Inclusive Recovery from the COVID-19 Pandemic*. SDSN, Senior Working Group on the European Green Deal. Retrieved from ([here](#))

- ❖ Koundouri, et al. (2022/a). *Financing the Joint Implementation of Agenda 2030 and the European Green Deal*. SDSN, Senior Working Group on the European Green Deal. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Koundouri P., Serger S. & Plataniotis A. (2022/b). *Sustainability and Resilience through Transformative Innovation Policy, at National and Regional Level*. Working Paper Series, Department of International and European Economic Studies, Athens University of Economics and Business. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Koundouri P., Landis C. F. M., Dellis K. & Plataniotis A. (2024). *Integrating SDGs in ESGs and the Sustainability Transformation of the EU Business Sector*. Working Paper Series, Department of International and European Economic Studies, Athens University of Economics and Business. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Martens W. & Bui C. N. M. (2023). *An exploration of Legitimacy Theory in Accounting Literature*. Scientific Research Publishing. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Moura F. & Silva J. (2019). *Smart Cities: Definitions, Evolution of the Concept and Examples of Initiatives*. ResearchGate. Retrieved from ([here](#))
- ❖ OECD (2018). *Oslo Manual 2018 Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th Edition*. Science and technology. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Osojnik A., Dong H., Hatak W. & Marchhart P. (2022). *From the EU Taxonomy to the EU Social Taxonomy?* Erste Asset Management. Retrieved from ([here](#))
- ❖ PEFA (n.d.). *What is Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA)?* Retrieved from ([here](#))
- ❖ Penou E. (2021). *Pursuing sustainable development through green growth and resource efficiency policies in the EU: is Europe on the right track?* Pyxida, Institutional Repository and Digital Library, Athens University of Economics and Business. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Picon A. (2015). *Smart Cities: A Spatialised Intelligence*. ResearchGate. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Platje J. (2008). "Institutional capital" as a factor of sustainable development - the importance of an institutional equilibrium. *Technological and Economic Development of Economy*, 14(2), 144-150. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Pope Francis (2015). *Laudato Si'. On Care for Our Common Home*. Encyclical Letter of the Holy Father Francis. Retrieved from ([here](#))

- ❖ Sachs J., Lafortune G., Fuller G. & Drumm E. (2023). *Sustainable Development Report*. SDSN, SDG Transformation Center. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Santos V., Gashi D. & Armendaris F. (2015). *What Makes a Sustainable City?: Sampling of Global Case Studies Highlighting Innovative Approaches to Sustainability in Urban Areas*. World Bank, Open Knowledge Repository. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Schmidt-Traub G., Kroll C., Teksoz K., Durand-Delacre D. & Sachs J. (2017). *National baselines for the Sustainable Development Goals assessed in the SDG Index and Dashboards*. Nature Geoscience. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Schumpeter J. (2021). *The Theory of Economic Development*. ROUTLEDGE.
- ❖ SDG Academy (n.d.). *Ethics in Action*. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Theoharakis V., Voliotis S. & Pollack, J. (2023). *Going down the slippery slope of legitimacy lies in early-stage ventures: The role of moral disengagement*. SpringerLink. Retrieved from ([here](#))
- ❖ UNDP (n.d.). *Local governance and development*. United Nations Development Programme, Europe and Central Asia. Retrieved from ([here](#))
- ❖ United Nations (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Department of Economic and Social Affairs. Retrieved from ([here](#))
- ❖ United Nations (2017). *Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development. Global indicator framework for the Sustainable Development Goals and targets of the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Resolution adopted by the General Assembly. Retrieved from ([here](#))
- ❖ UNSD (2023/a). *Global indicator framework for the Sustainable Development Goals and targets of the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Department Of Economic and Social Affairs, Statistics Division. Retrieved from ([here](#))
- ❖ UNSD (2023/b). *IAEG-SDGs, Tier Classification for Global SDG Indicators*. Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division. Retrieved from ([here](#))
- ❖ Xu L., Marinova D. & Guo X. (2014). *Resilience thinking: a renewed system approach for sustainability science*. Springer Link, Sustainability Science. Retrieved from ([here](#))